

मेहता मराठी ग्रंथजगत

मार्च, २०१८ • पृष्ठे १०० • किंमत: ₹ १५

• वर्ष अठरावे • अंक तिसरा

जागतिक महिला दिन

स्वैर मी वाहते
मुक्त मी चेतना

आवर्जून वाचावे

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च, २०१८

१

- ८ मार्च : जागतिक महिला दिन -

मी मलाला

केताकरवहिनी

सनाबतून सत्याकडे

नोबेल ललना - भाग १

नोबेल ललना - भाग २

भारतीय स्वतंत्रतायुद्धातील महिला

स्त्रियांच्या विरुद्ध

स्त्रियांच्या विरुद्ध

मेहता मराठी ग्रंथजगत

। मार्च २०१८ । वर्ष अठरावे । अंक तिसरा ।

मांडणी-अक्षरजुळणी

मेहता पब्लिशिंग हाऊस

संपादक-मुद्रक-प्रकाशक

सुनील मेहता,

१९४१ सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी,

बाजीराव रोड, टेलिफोनभवनसमोर,

पुणे - ४११ ०३०

फोन : ०२०-२४४७६९२४

२४४७५४६२

E-mail : info@mehtapublishinghouse.com

संपादक
सुनील मेहता

कार्यकारी संपादक
शंकर सारडा

संपादन सहाय्य
अंजली पटवर्धन

अंकाची किंमत १५ रु.

वर्गणी
मनीऑर्डरने अथवा
ऑनलाईन पाठवावी.

प्रसिद्धी
दरमहा ११ तारखेस

अनुक्रमणिका

संपादकीय	४	भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील	
वृत्तान्त	१०	स्त्रिया	५८
उपक्रम	१८	श्रद्धांजली	७४
पुस्तक परिचय		शब्द शब्द जपून ठेव...	७६
मॅग्नोलिया	२६	स्मरण	८२
प्रासंगिक		अभिप्राय	९०
तुक्याची आवली	४२	बालनगरी	९४

'मेहता मराठी ग्रंथजगत' हे मासिक मालक, मुद्रक व प्रकाशक सुनील अनिल मेहता यांनी जय गणेश ऑफसेट, २०/१डी/१अ, सोमवार पेठ, महाराजा लाज मागे, पुणे- ४११०११ येथे छापून मेहता होम, १वर मजला, १९४१, सदाशिव पेठ, पुणे - ४११०३० येथे प्रसिद्ध केले. संपादक - सुनील अनिल मेहता.

'Mehta Marathi Granth Jagat' monthly is owned, Printed & Published by Sunil Anil Mehta, Printed at Jai Ganesh Offset, 20/1D/1A, Somvar Peth, Behind Maharaja Lodge, Pune - 411 011 & Published at Mehta Home, 1 & 2 Floor, 1941, Sadashiv Peth, Pune - 411 030. Editor - Sunil Anil Mehta.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ । ३

मीच मला पाहते...

ती...वय काय आहे तिचं? काय करते ती? विवाहित आहे की अविवाहित? नोकरी करते की गृहिणी आहे? परंपरा सांभाळते की स्त्रीमुक्तीवादी आहे? पवित्र आहे की अपवित्र? आई आहे की वांझोटी आहे? सुंदर आहे की कुरूप? आज्ञाधारक आहे की बंडखोर आहे? करिअरला प्राधान्य देणारी आहे की घरात रमणारी आहे? वगैरे वगैरे. असं प्रश्नांचं मोहोळ जिच्या अस्तित्वाभोवती सतत घोंगावत असतं, ती असते स्त्री. तिच्याभोवती प्रश्नांचा इतका गुंता निर्माण केलेला आहे, की ती स्वतःपर्यंत पोचणार कशी? या गुंत्यातूनही काहीजणी स्वतःच स्वतःपर्यंत पोचतात. पतीला वीरमरण आलेलं असताना पस्तिसाव्या वर्षी सैन्यात दाखल होऊन तिथलं प्रशिक्षण यशस्वीपणे पूर्ण करणाऱ्या स्वाती महाडिक हे त्याचं मूर्तिमंत उदाहरण. स्त्रीच्या जबरदस्त मनोबलाची अशी अनेक उदाहरणं समाजाच्या विविध स्तरांमध्ये आढळतात; कारण या प्रश्नांच्या गुंत्यात न अडकता, 'मी माणूस आहे' ही ओळख या स्त्रियांनी आधी स्वतःला करून दिलेली असते. ही सामाजिक स्तरावरची उदाहरणं झाली; पण तिच्या संवेदनांचं काय? स्त्री असामान्य असो की सामान्य, तिच्या मनोव्यापारांचा विचार ती स्वतः कितपत करते? तिच्या मनोव्यापारांवरही बंधनं असतात. त्यामुळे आपल्याला मन आहे, भावना आहेत, याची जाणीव आधी तिला स्वतःला व्हावी लागते. अशी जाणीव झाली तरच जीवनातील आनंद तिला प्राप्त होऊ शकतो. स्त्रीच्या मनोव्यापारांचं तरल चित्रण काही साहित्यकृतींमध्ये आणि काही चित्रपटांमध्ये केलं आढळतं.

या संदर्भात विचार करताना प्रथम डोळ्यांसमोर आला तो व. पु. काळे यांचा 'सखी' हा कथासंग्रह. स्त्रीच्या मनोव्यापारांचं तरल दर्शन घडवलंय वपुंनी या कथासंग्रहातून. नवरा गेल्यानंतर विधवा झालेली; पण ते विधवापण कवटाळून न बसता, अनेक पुरुषांशी मैत्री करूनही मृत पतीशी अद्वैत झालेली सखी त्यांच्या शीर्षककथेत भेटते. वपुंशी अगदी शालेय वयापासून पत्रव्यवहार करणारी गार्गी त्यांच्या 'गार्गी' या कथेत भेटते. वपुंची मानसकन्याच असते गार्गी. एका व्हायोलिन वादकाच्या कलेवर लुब्ध झालेली गार्गी त्यांच्या विकलांग शरीराला आणि मनाला संजीवनी देण्यासाठी स्वतःचा देहही विकते. स्त्रीच्या मनोव्यापारांचं चित्रण करणाऱ्या त्या संग्रहातील या दोन सर्वोत्तम कथा आहेत.

उमा कुलकर्णींचं 'संवादु अनुवादु' हे आत्मकथनही अनुवादक म्हणून त्यांचा परिचय देताना, त्यांच्या भावात्म चिंतनाची प्रचिती देणारं आहे. स्वतःमध्ये डोकावणंही किती तरल असू शकतं, त्याचा प्रत्यय देतं हे आत्मकथन.

'मॅग्नोलिया' हे अनिता कुलकर्णींचं नुकतंच प्रकाशित झालेलं आत्मकथन स्त्रीच्या संवेद्यतेचं कलात्मकतेने दर्शन घडविणारं. शिक्षणातील, व्यवसायातील, भटकंतीतील, व्यक्तीविषयीचे अनुभव सांगताना अनिताताईंचा 'स्व'शी होणारा संवाद या आत्मकथनातून कलात्मकतेने आणि लालित्यपूर्ण भाषेत प्रकटलाय.

याच वळणावर आठवण झाली 'अर्थ' या चित्रपटाची. पूजा (शबाना आझमी)ची ही कहाणी. तिचा नवरा इंद्र, कविताच्या (स्मिता पाटील) प्रेमात पडलाय. कवितासाठी तो पूजाकडे घटस्फोटाची मागणी करतो; पण पूजाचं इंद्रवर मनापासून प्रेम आहे. ती त्याला घटस्फोट न घेण्याविषयी विनवते; पण तो ठाम असतो. पूजा कोलमडते. याच वळणावर तिला राज (राजकिरण) भेटतो. तो तिला परत जीवनातल्या अर्थाकडे घेऊन जातो. पूजाला 'स्व' गवसतो. दारुड्या नवऱ्याचा खून करून जेलमध्ये गेलेल्या तिच्या मोलकरणीच्या (रोहिणी हट्टंगडी) मुलीचं पालकत्व ती स्वीकारते आणि एक नवीन अध्याय तिच्या

जीवनात सुरू होतो. पूजाचा हा स्वत्वाचा प्रवास महेश भट यांच्या कलात्मक दिग्दर्शनातून आणि शबाना आझमी यांच्या समर्थ अभिनयातून पडद्यावर परिणामकारकतेने साकारलाय.

‘गाईड’मधला राजू (देव आनंद) आत्महत्या करू पाहणाऱ्या रोझीला (वहिदा रहेमान) कलेच्या वाटेवर घेऊन जातो आणि ती त्या वाटेवर खूप पुढे जाते. राजूमुळे तिला लौकिक आणि अलौकिक जीवनाचा लाभ होतो, ती परत स्वतःकडे येते. विजय आनंद यांचं कल्पक दिग्दर्शन आणि वहिदा रहेमान यांचा लाजवाब अभिनय, यामुळे रोझीला ‘स्व’चं झालेलं दर्शन प्रेक्षकांच्या मनालाही भावतं.

‘सीमा’मधली गौरी (नूतन) एक अनाथ तरुणी. तिला जगाचे इतके वाईट अनुभव आलेत, की कडवटपणा तिच्यात ठासून भरलाय. त्यामुळे जीवनातील आनंदापासून ती दुरावली आहे. तिच्यासारख्या अनाथ महिलांसाठीच्या आश्रमात ती राहायला जाते; पण तिच्या वर्तनातून तिचा राग, धुसफूस व्यक्त होत राहते. अनाथालयाचे मॅनेजर अशोक (बलराज सहानी) गौरीची मानसिकता बदलून तिची जीवनाशी कशी भेट घडवतात, याचं अमिय चक्रवर्ती यांनी वास्तव आणि हृद्य चित्रण केलं आहे. गौरीचा हा मनोप्रवास पडद्यावर नूतन यांनी खूप समर्थपणे साकारलाय.

‘अर्थ’, गाईड’ आणि ‘सीमा’मधल्या नायिकांना स्वची ओळख करून घेण्यासाठी कुणीतरी मार्गदर्शक भेटलाय; पण प्रत्येकच स्त्रीला तो भेटतो असं नाही. त्यामुळे आपलं जीवन आनंदी करायचं असेल तर स्त्रीने आधी स्वतःला माणूस म्हणवून घेतलं पाहिजे. जीवनातील सौंदर्य तरलतेने टिपलं पाहिजे. तेव्हाच तिला ‘स्व’ची ओळख पटली, असं म्हणता येईल. ‘एकाच या जन्मी जणू, फिरुनी नवी जन्मेन मी’ हा आशावादी दृष्टिकोन ठेवला तर जीवनातील सौंदर्य तिच्या ओंजळीत आपसूक येईल.

मेहता मराठी ग्रंथजगत

नवनवीन पुस्तकांच्या अद्ययावत माहितीसाठी
आजच वर्गणीदार व्हा.

आमच्या छापील अंकाची वर्गणी

त्रैवार्षिक वर्गणी ३५० रुपये

पंचवार्षिक वर्गणी ५०० रुपये

डिजिटल अंकाची वर्गणी

त्रैवार्षिक वर्गणी ३०० रुपये

पंचवार्षिक वर्गणी ४०० रुपये

आमच्या पुस्तकांविषयी आणि नवीन योजनांविषयी
जाणून घेण्यासाठी

सर्व ग्रंथालयांना नम्र विनंती

कृपया आपला संपूर्ण पत्ता, (तालुका, जिल्हा, पिनकोडसहित),
मेल-आयडी, फोन नंबर, मोबाईल नंबर ही माहिती
आमच्या खालील व्हॉट्स अप नंबरवर कळवावी.

९४२०५९४६६५

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ । ७

वाचकांसाठी सुवर्णसंधी!

WORDPOWER

Books | Toys | Stationery | Music | Movies | Games

बेळगाव / कोल्हापूर / औरंगाबाद

पुस्तके, खेळणी, स्टेशनरी, म्युझिक, मूव्ही, गेम्स अन्यही बरेच काही आता वर्डपॉवरच्या एकाच दालनात उपलब्ध आहे. सुट्टीचा आनंद पुरेपूर लुटण्यासाठी अवश्य भेट द्या.

बेळगाव, कोल्हापूर, औरंगाबाद येथील वर्डपॉवरचा पत्ता पुढीलप्रमाणे पहिला मजला, भंडारी कॅपिटल, कॉसमॉस बँकेच्या वर, खानापूर रोड, टिळकवाडी, बेळगाव-५९०००६. टेलिफोन क्र. (०८३१)-४२००६७६
शॉप नं १, ग्राऊंड फ्लोअर, अथर्व एम्पायर, ताराबाई पार्क, कोल्हापूर-४१६००३. टेलिफोन क्र.(०२३१)-६६१७६२५/२६
शॉप नं. - जी/१५, प्रोजेन मॉल, चिखलठाणा, एमआयडीसी, औरंगाबाद - ४३१००६.

संपर्क. ९८९०३९७१९८ / ९९६०३०९८०८

अधिक माहितीसाठी संपर्क
www.wordpowerbookshop@gmail.com

Find us on
Facebook

<https://www.facebook.com/mehta.publishinghouse>

८। मार्च २०१८ : मेहता मराठी ग्रंथजगत

सर्व प्रकारची महाविद्यालयीन पुस्तके, यूपीएससी, एमपीएससी, सेट-नेट, इंजिनिअरिंग, मेडिकल, मॅनेजमेंट, सायन्स, कॉम्प्युटर इ. विविध विषयांवरील क्रमिक व संदर्भ पुस्तके यांचे माहेरघर

मेहता बुक सेलर्स

३२२, भाऊसिंगजी रोड, भवानी मंडपाजवळ,
कोल्हापूर ४१६ ०१२.

वेळ : सकाळी ९.३० ते रात्री ८ (शनिवारी बंद)

फोन : (०२३१) २५४२९०१/२५४२३०४/२५४१८८१

Email : mehtabooksellers@gmail.com

यांच्या संयुक्त विद्यमाने

नाहीत स्कॅन केलेली पाने किंवा नाहीत पीडीएफ्स...

मराठीत प्रथमच, खरीखुरी eBooks युजर फ्रेंडली, वाचायला सोपी,
सोयीस्कर- थेट तुमच्या कॉम्प्युटर, आयपॅड आणि अॅन्ड्रॉइड टॅब्लेटवर!

इथे मिळतील ई-बुक्स...

eBooks

www.amazon.in

play.google.com

Online पुस्तके खरेदी करा www.mehtapublishinghouse.com

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ | ९

आंतरराष्ट्रीय प्रकाशक संघटनेच्या परिषदेचा वृत्तान्त

आंतरराष्ट्रीय प्रकाशक संघटनेची ३२वी परिषद ११ ते १३ फ्रेब्रुवारी दरम्यान नवी दिल्ली येथे पार पडली. वर्ल्ड इंटरलेक्चुअल प्रॉपटी ऑर्गनायझेशनचे महासंचालक फ्रान्सिस गेरी, अमेरिकन प्रकाशक संघटनेच्या मुख्य अधिकारी मारिया पलान्ते, आयपीएचे अध्यक्ष एम. कोलमन यांसारख्या दिग्गजांनी या परिषदेत सहभाग नोंदवला. या आंतरराष्ट्रीय व्यासपीठावर मेहता पब्लिशिंग हाऊसचे सुनील मेहता यांनी मराठी प्रकाशन व्यवसायाचं प्रतिनिधित्व केलं.

डिजिटल व्यासपीठांचं वाढतं प्रस्थ लक्षात घेता या विषयावर परिषदेत विशेष भर देण्यात आला. या माध्यमाने दिलेल्या संधी लक्षात घेऊन बौद्धिक संपदा निर्माण करणाऱ्यांमधील संवाद वाढायला हवा, अशी अपेक्षा यावेळी फ्रान्सिस गेरी यांनी व्यक्त केली. आंतरराष्ट्रीय प्रकाशक संघटनेच्या पदाधिकाऱ्यांनी यावेळी कॉपीराईट कायद्याचे उल्लंघन आणि त्यासंबंधीच्या पायाभूत सुविधांचा अभाव याकडे गेरी यांचे लक्ष वेधले. कॉपीराईटसंदर्भातील समस्यांसाठी प्रकाशकांनी संबंधित सरकारकडे प्रस्ताव द्यावेत, असे गेरी यांनी सुचविले. पारदर्शी प्रकाशन व्यवसाय निरोगी समाजव्यवस्थेचा पाया असल्याची टिप्पणीही त्यांनी केली.

भारतीय प्रादेशिक भाषांचं आंतरराष्ट्रीय व्यासपीठावरील प्रतिनिधित्व नगण्य आहे. त्या अनुषंगाने प्रादेशिक भाषेतील नवे साहित्य प्रवाह, नवी साधने, अनुवादाची स्थिती याचा धांडोळा सुनील मेहता यांनी या परिषदेत घेतला. आयपीएची आंतरराष्ट्रीय परिषद, फ्रॅन्कफर्ट, शारजा, नवी दिल्ली अशा ठिकाणी भरवली जाणारी पुस्तक प्रदर्शनं भाषांतर्गत संवादासाठी नव्या

संधी उपलब्ध करून देत आहेत. त्याचा लाभ भारतीय प्रकाशकांनी घेणं आवश्यक असल्याचं त्यांनी अधोरेखित केलं.

फ्रॅन्कफर्ट बुक फेअरच्या उपाध्यक्ष क्लॉडिया कैजर यांची मेहता पब्लिशिंग हाऊसला भेट

मेहता पब्लिशिंग हाऊसने अनुवादाच्या माध्यमातून जागतिक साहित्याशी ऋणानुबंध जोडले आहेत. त्यातून सीमेपारच्या व्यावसायिकांशी संवाद वाढतो आहे . मेहता पब्लिशिंग हाऊसच्या या कार्याचा आढावा घेण्यासाठी जर्मनीच्या क्लॉडिया कैजर यांनी मेहता पब्लिशिंग हाऊसच्या पुणे कार्यालयास भेट दिली. मेहता पब्लिशिंग हाऊसचे व्यवस्थापकीय संचालक सुनील मेहता यांच्याशी त्यांनी प्रकाशन

व्यवसायाशी संबंधित अनेक घटकांवर चर्चा केली. अनुवादांमुळे जागतिक भाषांमधील साहित्याचे आदान-प्रदान वाढले आहे; पण अजूनही अनुवादासाठी स्रोत भाषा म्हणून इंग्रजीचा वापर करावा लागतो. त्यामुळे मूळ

भाषेतील थेट अनुवादासाठी भाषांतरकारांची फळी निर्माण करण्याची गरज कैजर यांनी व्यक्त केली. मेहता पब्लिशिंग हाऊसचा आंतरराष्ट्रीय पुस्तक प्रदर्शनामधील सहभाग वाखाणण्याजोगा असल्याचेही त्यांनी नमूद केले. मेहता पब्लिशिंग हाऊस हे नाव अनेक आंतरराष्ट्रीय प्रकाशन व्यावसायिकांच्या परिचयाचे झाले आहे, यात अनुवादाचा मोठा हातभार असल्याचेही त्या म्हणाल्या. सुनील मेहता यांनी यावेळी क्लॉडिया यांना मराठीतील अनुवादाची परंपरा उलगडून सांगितली. मेहता पब्लिशिंग हाऊसने साहित्याच्या प्रचार-प्रसारासाठी वापरलेल्या नव्या डिजिटल माध्यमांचे क्लॉडिया यांनी कौतुक केले.

साहित्य संमेलन

११वे अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन नुकतेच बडोदा येथे पार पडले. त्या संमेलनाचा हा वृत्तान्त.

ग्रंथदिंडी

या संमेलनाच्या पूर्वसंध्येला सयाजीराव गायकवाड यांच्या लक्ष्मीविलासमधून ग्रंथदिंडीला प्रारंभ झाला. नियोजित संमेलनाध्यक्ष लक्ष्मीकांत देशमुख, मावळते संमेलनाध्यक्ष डॉ. अक्षयकुमार काळे, महमंडळाचे अध्यक्ष डॉ. श्रीपाद भालचंद्र जोशी, बडोदा मराठी वाङ्मय परिषदेचे अध्यक्ष दिलीप खोपकर यांनी दिंडीचे पूजन केले. ज्ञानोबा, तुकरामाचा गजर, विठ्ठलाचे अखंड नाम आणि मराठी व गुजराती महिला आणि पुरुषांचा पारंपरिक वेषभूषेतील सहभाग दिंडीचे वैशिष्ट्य ठरले.

उद्घाटन

१६ फेब्रुवारी रोजी सयाजीराव गायकवाड साहित्यनगरीत ज्ञानपीठ पुरस्कारप्राप्त गुर्जर साहित्यिक रघुवीर चौधरी यांच्या हस्ते संमेलनाचे उद्घाटन करण्यात आले. यावेळी डॉ. श्रीपाद जोशी, स्वागताध्यक्ष राजमाता शुभांगिनिराजे गायकवाड, सिक्कीमचे राज्यपाल श्रीनिवास पाटील, मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस, शिक्षणमंत्री विनोद तावडे, बडोदा वाङ्मय परिषदेचे अध्यक्ष दिलीप खोपकर व्यासपीठावर उपस्थित होते. उद्घाटन प्रसंगी केलेल्या भाषणात देवेंद्र फडणवीस यांनी मराठीच्या अभिजात दर्जासंबंधात नरेंद्र मोदींची भेट घेणार असल्याचे सांगितले. मराठी विद्यापीठाबाबत सकारात्मक असल्याचेही प्रतिपादन मुख्यमंत्र्यांनी केले.

संमेलनाचे नवनिर्वाचित अध्यक्ष लक्ष्मीकांत देशमुख यांनी अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या संकोचाबाबत सरकारला धारेवर धरले. डॉ. काळे यांनी यावेळी अध्यक्षपदाची सूत्रे लक्ष्मीकांत देशमुख यांच्याकडे सोपवली.

प्रकाशन

या संमेलनात महाराष्ट्र शासनाने निर्मिती केलेल्या 'महाराजा सयाजीराव गायकवाड चरित्र साधने' या बारा खंडांचे प्रकाशन करण्यात आले.

५२ वी आवृत्ती

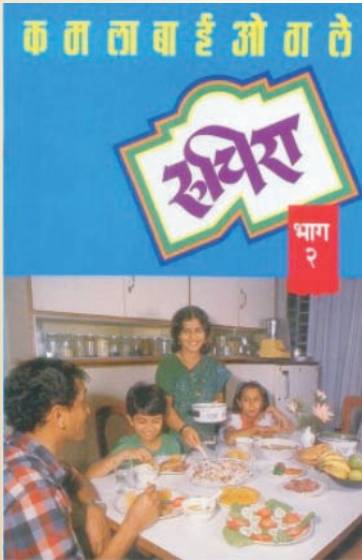
शुधिरा

भाग १

लेखक
कमलाबाई ओगले

किंमत : २२५/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

२२ वी आवृत्ती

शुधिरा

भाग २

लेखक
कमलाबाई ओगले

किंमत : २२५/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ । १३

सिक्कीमचे राज्यपाल श्रीनिवास पाटील या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी होते. राजमाता शुभांगिनीराजे गायकवाड, विद्यमान संमेलनाध्यक्ष लक्ष्मीकांत देशमुख, मावळते संमेलनाध्यक्ष डॉ. अक्षयकुमार काळे, डॉ. श्रीपाद भालचंद्र जोशी, दिलीप खोपकर, खंडांचे संपादक बाबा भांड, मराठी भाषा विभागाचे सहसचिव डॉ. सिद्धार्थ खरात यांची या प्रसंगी उपस्थिती होती. सयाजीरावांच्या कार्यातून बोध घेऊन प्रगतीचा मार्ग सरकारने अनुसरला नाही, अशी खंत विनोद तावडे यांनी सयाजीरावांच्या कर्तृत्वाचा वेध घेताना व्यक्त केली. श्रीनिवास पाटील यांनी नेहमीप्रमाणे कोटीयुक्त भाषणाने श्रोत्यांची दाद मिळवली.

पुढील साहित्य संमेलन भिलार या पुस्तकांच्या गावी घ्यावे, असे निमंत्रण विनोद तावडे यांनी दिले.

सत्कार

या संमेलनात डॉ. श्रीपाद भालचंद्र जोशी यांच्या हस्ते डॉ. श्याम व चित्रा मनोहर यांचा विशेष सत्कार करण्यात आला. मराठी वाङ्मयाला इतिहास आहे, पण परंपरा नाही, असे प्रतिपादन डॉ. श्याम मनोहर यांनी यावेळी केले.

परिसंवाद

‘महाराज सयाजीराव गायकवाड यांची नवभारताची संकल्पना आणि योगदान’ या विषयावर एका परिसंवादाचे आयोजन करण्यात आले होते. बाबा भांड या परिसंवादाच्या अध्यक्षस्थानी होते. डॉ. उमेश करंबळेकर, अर्जुन डांगळे, डॉ. सर्जेराव जिगे, उदयसिंह माहूरकर आणि डॉ. गजानन नारे या परिसंवादात सहभागी झाले होते. सयाजीरावांच्या कार्याचा आढावा घेताना, त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे विविध पैलू या परिसंवादातील वक्त्यांनी अधोरेखित केले. आपल्या अध्यक्षीय भाषणात सयाजीरावांच्या कार्यकर्तृत्वाचा वेध घेताना बाबा भांड यांनी, अभ्यासकांकडून सयाजीरावांचे कार्य दुर्लक्षित राहिल्याची खंत व्यक्त केली.

‘मराठी संत कवयित्रींची बंडखोरी आणि स्त्रीवाद’ हा परिसंवाद घेण्यात आला. डॉ. यशवंत पाठक या परिसंवादाच्या अध्यक्षस्थानी होते. विद्यासागर पाटांगणकर, रेखा नावेंकर, सुनील शिनखेडे, डॉ. मृणालीनी कामत, डॉ. रेखा घिये-दंडिगे यांचा या परिसंवादात सहभाग होता. ‘कथा, कथाकार,

कथाकथन' या विषयावरच्या परिसंवादात मंगला गोडबोले, मोनिका गजेद्रगडकर, हिमांशी शेलत यांनी आपापल्या अनुभवांतून कथेच्या गावाची सफर घडवली.

कविसंमेलन

निमंत्रितांच्या कविसंमेलनात सादर झालेल्या कवितांमध्ये सामाजिक जाणिवांचे प्रतिबिंब उमटलेले दिसले.

मुलाखत

ज्येष्ठ समीक्षक डॉ. सुधीर रसाळ आणि ज्येष्ठ पत्रकार प्रशांत दीक्षित यांनी न्या. नरेंद्र चपळगावकर यांची प्रकट मुलाखत घेतली. साहित्यिकांनी साहित्य संमेलनाच्या अनुदानासाठी सरकारवर अवलंबून राहू नये, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य सगळ्यांनाच आहे, लोकांना सकारात्मक इतिहास सांगा, मराठीला अभिजात दर्जा मिळवण्यासाठी प्रयत्न करा, पण त्याआधी मराठीला समृद्ध करण्याचा प्रयत्न करा इ. मते त्यांनी प्रश्नांना उत्तरे देताना मांडली. सरकाराने अनुवादाचे केंद्र स्थापन करायला हवे, असंही ते म्हणाले.

रोहिणी हट्टंगडी, भरत दाभोळकर आणि उज्ज्वल निकम यांच्याशी उत्तरा मोने आणि राजेंद्र हुंजे यांनी मनमोकळा संवाद साधला. रोहिणी हट्टंगडी यांनी कस्तुरबा साकारण्यातले अनुभव, इतर भाषांत काम करण्यातली आणि त्या भाषेच्या लहजाच्या वेगळेपणातली गंमत इ. बाबत सांगितले. भरत दाभोळकरांनी त्यांचे जाहिरात क्षेत्रातले अनुभव, नाटक लिहिण्यातले अनुभव दिलखुलासपणे सांगितले. उज्ज्वल निकम यांनी कोर्टातील अनुभव सांगताना स्वतःतल्या कवीचीही जाणीव करून दिली.

ग्रंथविक्रेत्यांची नाराजी

ग्रंथप्रदर्शनाकडे न फिरकलेले रसिक, विक्रीस्थळी असलेल्या गैरसोयी यामुळे ग्रंथप्रदर्शनातील स्टॉलधारक संतापले. त्यांनी ग्रंथविक्री थांबवत साहित्य महामंडळाचे अध्यक्ष श्रीपाद भालचंद्र जोशी आणि संमेलनाचे कार्याध्यक्ष दिलीप खोपकर यांना घेराव घातला आणि संमेलन स्थळी ठिय्या आंदोलन केले. त्यांची समजूत काढण्याचा प्रयत्न काहींनी केल; परंतु ग्रंथविक्रेते आंदोलनावर ठाम होते. कार्याध्यक्ष दिलीप खोपकर यांनी माफी मागितल्यानंतर ग्रंथविक्रेत्यांनी आंदोलन मागे घेतले आणि ग्रंथविक्री पुन्हा

सुरू केली.

सहयोगी संस्थेचे दालन

या संमेलनात सहयोगी या संस्थेने नवे दालन साकारले होते. डॉ. श्रीपाद भालचंद्र जोशी, माजी जिल्हाधिकारी आणि कवी भाग्येश झा यांच्या हस्ते या दालनाचे उद्घाटन करण्यात आले. संमेलनाच्या निमित्ताने मराठी-गुजराती, गुजराती-मराठी, इंग्रजी-गुजराती आदी साहित्याच्या अनुवादावर अधिक भर देण्यात यावा या उद्देशाने हे दालन उभारण्यात आले होते. पु. लं. चे साहित्य गुजराती भाषेत आणण्याचा मनोदय झा यांनी या वेळी व्यक्त केला.

या दालनात उपस्थित असलेले इंग्रजी साहित्यिक चेतन जोशी यांनी 'कोकटेल कार्निव्हल', 'ब्लाइंड मॅन बफ' आणि 'लिटरली युअर्स' या पुस्तकांच्या हक्कविक्रीसाठी इच्छुक असल्याचे सांगितले.

छायाचित्र प्रदर्शन

या संमेलनाच्या निमित्ताने 'महाराजा सयाजीराव आणि स्त्रीशिक्षण' या विषयावर छायाचित्र प्रदर्शनाचे आयोजन करण्यात आले होते. १८७५ पासूनच्या काळातील काही निवडक कृष्ण-धवल छायाचित्रांतून सयाजीराव गायकवाड यांनी केलेले सामाजिक कार्य, विशेषतः स्त्री-शिक्षणाची चळवळ उलगडण्यात आली होती.

मनोरंजन

या संमेलनात मंजूषा कुलकर्णी-पाटील यांच्या सुश्राव्य गायनाची मेजवानी बडोदेकरांना मिळाली.

सांगता आणि संमेलनातील ठराव

१८ फेब्रुवारीला साहित्य संमेलनाची सांगता झाली. शेतकऱ्यांबाबतच्या सरकारच्या असंवेदनशीलतेबद्दल नाराजीचा ठराव साहित्य संमेलनाच्या समारोपाच्या कार्यक्रमात मंजूर झाला. सयाजीराव गायकवाड यांना मरणोत्तर भारतरत्न पुरस्कार देण्यात यावा, बडोदे येथील विमानतळाला 'महाराजा सयाजीराव गायकवाड' असे नाव देण्यात यावे, गुजरात-मराठी अकादमी, अनुवाद अकादमी स्थापन करण्याची मागणी करणारे ठराव इ. या संमेलनात मंजूर करण्यात आले.

२ री आवृत्ती

मी मलाला

लेखक

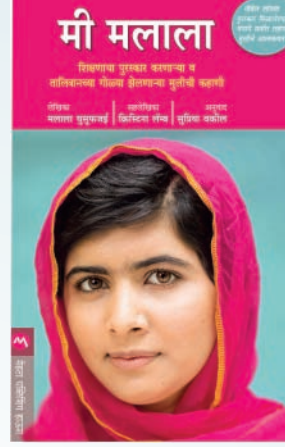
मलाला युसूफजई

सहलेखिका

क्रिस्टिना लॅम्ब

अनुवाद

सुप्रिया वकील

किंमत : २९५/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

निसर्गसौंदर्याचं लेपं लाभलेल्या स्वात खोऱ्याचा तालिबानने ताबा घेतला तेव्हा एका मुलीनं आवाज उठवला. ती मुलगी म्हणजे – मलाला युसूफजई.

तिने तिच्या शिक्षणाच्या हक्कासाठी लढा घ्यायचं ठरवलं...

पण, मंगळवार, दिनांक ९ ऑक्टोबर २०१२ रोजी तिला याची किंमत मोजावी लागली. शाळेतून बसने घरी परतत असताना, वाटेत तिच्यावर गोळ्या झाडण्यात आल्या. आणि एकाएकी तिचं आयुष्य जीवन-मरणाच्या खोल दरीत लोटलं गेलं...

पण ती या हल्ल्यातून आश्चर्यकारकरीत्या वाचली,

आणि तिच्या ध्येयासाठी त्याच निर्धारानं कार्य करत राहिली...

ही आहे मलालाची कहाणी –

एक कोवळा आवाजसुद्धा परिवर्तनाची पहाट जागवू शकतो याची साक्ष देणारी...!

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ । १७

उपक्रम दिनविशेष

दिसामाजि काहीतरी ते लिहावे।
प्रसंगी अखंडीत वाचीत जावे॥

श्री समर्थ रामदास स्वामी

* वाचकांसाठी सुवर्णसंधी *
करा मैत्री पुस्तकांशी
'मेहता पब्लिशिंग हाऊस'चा
नवीन उपक्रम

१६ मार्च २०१८ ते १५ एप्रिल २०१८
दरम्यानचा दिनविशेष

आपल्या लाडक्या लेखकांना वा अनुवादकांना शुभेच्छा
या ईमेलवर पाठवा.

authors@mehtapublishinghouse.com

१८ । मार्च २०१८ : मेहता मराठी ग्रंथजगत

दिनविशेषानिमित्त पुस्तकसंचावर

५० टक्क्यांपर्यंत सूट

१७ मार्च - बाळ भागवत यांचा जन्मदिन

‘अ टाइम टु किल, एन्जल्स अँड डेमन्स, देव?छे! परग्रहावरील अंतराळवीर, डेव्हिल मे केअर, ग्रोईंग अप बिन लादेन, वन शॉट, द अफगाण, द सेव्हन स्करोल, द वॉचमन, एक्झोडस्’ ‘द केस ऑफ केअरलेस क्यूपिड’, ‘द केस ऑफ क्रुकेड कॅडल’, ‘द केस ऑफ हाऊलिंग डॉग’, ‘द केस ऑफ लकी लूझर’ या अनुवादित पुस्तकांवर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ४५१५/-

१७ मार्च ते २० मार्चपर्यंत.

सवलत किंमत
२१६९/-

२० मार्च - आयर्विग वॅलेस यांचा जन्मदिन

‘सेकंड लेडी, द गेस्ट ऑफ ऑनर, द मिरॅकल, द सेव्हन सिंक्रेट’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ११६५/-

२० मार्च ते २२ मार्चपर्यंत.

सवलत किंमत
६५०/-

२१ मार्च - जागतिक कविता दिवस

‘किनारे मनाचे, निर्बाचित कविता, तिची सावली, कविता दोघांची’ ‘मरी मरी जाय सरीर’, ‘उत्सव’, ‘त्रिवेणी’, ‘गोंदण’, ‘अनोळख’, ‘पूर्वसंध्या’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ९४५/-

२१ मार्च ते २३ मार्चपर्यंत.

सवलत किंमत
४७९/-

२२ मार्च - सुभाष दांडेकर यांचा जन्मदिन

‘चाळिशीनंतरची वाटचाल, वेदना आणि व्याधीसह चांगलं जीवन, व्याधिमुक्त’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
५०९/-

संचाची मूळ किंमत - ७८०/-

२२ मार्च ते २४ मार्चपर्यंत.

२२ मार्च - प्रियंका कुलकर्णी यांचा जन्मदिन

‘महात्मा गांधी आणि तीन माकडे, व्हिदर जस्टिस’ या पुस्तकांवर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
१९९/-

मूळ किंमत - ३००/-

२२ मार्च ते २४ मार्चपर्यंत.

२५ मार्च - वपु काळे यांचा जन्मदिन

वपु काळे लिखित ४७ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३९१९/-

संचाची मूळ किंमत - ६५३०/-

२५ मार्च ते २७ मार्चपर्यंत.

२५ मार्च - अजित ठाकूर यांचा जन्मदिन

‘लेट्स किल गांधी!, सन्स ऑफ फॉर्च्यून, द अ‍ॅटर्नी, द दा विंची कोड’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
९६०/-

संचाची मूळ किंमत - १७४५/-

२५ मार्च ते २७ मार्चपर्यंत.

२६ मार्च - राहुल गोखले यांचा जन्मदिन

राहुल गोखले लिखित 'विज्ञानातील सरस आणि सुरस' या पुस्तकावर विशेष सवलत.

मूळ किंमत - १८०/-

२६ मार्च ते २७ मार्चपर्यंत

सवलत किंमत
११७/-

२८ मार्च - भारती पांडे यांचा जन्मदिन

'मयादा इराकची कन्या, माझे माझ्यापाशी काही नाही, ब्लास्फेमी, एक एक पाऊल, हा शोध वेगळा, काळी, मजल दरमजल, स्पाय प्रिन्सेस, तेच दिन सोनेरी, द रोड ऑफ लॉस्ट इनोसन्स, गव्हर्नन्स' या अनुवादित पुस्तकांवर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - २३२५/-

२८ मार्च ते ३० मार्चपर्यंत.

सवलत किंमत
१३९९/-

२९ मार्च - नागनाथ कोत्तापल्ले यांचा जन्मदिन

'शेतकऱ्याचा असूड' या पुस्तकावर विशेष सवलत.

मूळ किंमत - १४०/-

२९ मार्च ते ३० मार्चपर्यंत.

सवलत किंमत
८५/-

३० मार्च - मणी भौमिक यांचा जन्मदिन

'परमेश्वर एक सांकेतिक नाव' या पुस्तकावर विशेष सवलत.

मूळ किंमत - १३०/-

३० मार्चपर्यंत

सवलत किंमत
६५/-

१ एप्रिल - सुधा पाटील यांचा जन्मदिन

सुधा पाटील लिखित 'बालपरिचर्या' या पुस्तकावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
१६९/-

मूळ किंमत - २८०/-
१ एप्रिल ते ३ एप्रिलपर्यंत.

१ एप्रिल - सुरेश नाईक यांचा जन्मदिन

सुरेश नाईक लिखित 'या सुखानो, कविता दोघांची' या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
१९८/-

संचाची मूळ किंमत - ३३०/-
१ एप्रिल ते ३ एप्रिलपर्यंत.

३ एप्रिल - किशोर पवार यांचा जन्मदिन

किशोर पवार लिखित 'आपली सृष्टी' या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
६६०/-

मूळ किंमत - ११००/-
३ एप्रिल ते ५ एप्रिलपर्यंत.

५ एप्रिल - व्यंकटेश माडगूळकर यांचा जन्मदिन

व्यंकटेश माडगूळकर लिखित ४१ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३१३९/-

संचाची मूळ किंमत - ५२३०/-
५ एप्रिल ते ७ एप्रिलपर्यंत

७ एप्रिल - जागतिक आरोग्य दिन

संच १ : 'चला जाणून घेऊ या- तंदुरुस्ती, योगविद्या, मधुमेह, मधुमेह एक आव्हान, हृदयविकार निवारण, हृदयाचे पुनरुज्जीवन करणारे ई.ई.सी.पी तंत्र, Cancer Care & Mysteries & Yoga' पुस्तकसंचावर सवलत.

संचाची मूळ किंमत - १०५५/-

७ एप्रिल ते १० एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
६३९/-

संच २ : '२० मिनिटे तंदुरुस्तीसाठी, डॉक्टरांकडे जाण्यापूर्वी, पाणी एक उपचारपद्धती, आरोग्यासाठी योग, फिट फॉर ५०+ फॉर मेन, फिट फॉर ५० + फॉर वुमन, सुडौल रहा, चला जाणून घेऊ या पोषक आहार' या पुस्तकसंचावर सवलत.

संचाची मूळ किंमत - १२५०/-

७ एप्रिल ते १० एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
७५९/-

८ एप्रिल - रणजित देसाई यांचा जन्मदिन

रणजित देसाई लिखित ४२ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ५९७०/-

८ एप्रिल ते ९ एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
३७०९/-

९ एप्रिल - अशोक जैन यांचा जन्मदिन

'बिझिनेस लेजंड्स, बिझिनेस महाराजे' या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ७१५/-

९ एप्रिल ते १० एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
४२९/-

११ एप्रिल - सुनीलकुमार लवटे यांचा जन्मदिन

‘भारतीय साहित्यिक, खाली जमीन वर आकाश, समकालीन साहित्यिक’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३४९/-

संचाची मूळ किंमत - ५८०/-
११ एप्रिल ते १२ एप्रिलपर्यंत

११ एप्रिल - महात्मा फुले यांची जयंती

‘महात्मा, शेतकऱ्याचा असूड’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३४२/-

संचाची मूळ किंमत - ५७०/-
११ एप्रिल ते १२ एप्रिलपर्यंत

१२ एप्रिल - सुप्रिया वकील यांचा जन्मदिन

‘अदम्य जिद्द, बी द चेंज- भ्रष्टाचाराशी लढा, चिकन सूप फॉर द टिनएज सोल भाग १, चिकन सूप फॉर द फादर्स सोल भाग १ व २, चिकन सूप फॉर द मदर्स सोल, कटिंग फ्री, डिझाइन युवर करिअर, धीरूभाईझम, एक सांगू?, फरासि प्रेमिक, फाईव्ह पॉईंट समवन, आय डेअर, जे. आर. डी. टाटा यांची पत्रे, कळेल का त्याला आईचे मन, की नोट जे. आर. डी. टाटा, मैत्री अशी आणि तशी, माझी जीवनयात्रा, मी मलाला, मी संपत पाल गुलाबी साडीवाली रणरागिणी, मृत्यू... माझ्या उंबरठ्याशी, नवभारताचे शिल्पकार, वन नाईट अँट कॉल सेंटर, प्रतिकूलतेवार मात, सेक्स वर्कर, द श्री मिस्टेक ऑफ माय लाईफ, थॉट लीडर्स, टाईमपास, उत्सव (स्वतंत्र), पॉपकॉर्न’ या अनुवादित पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३७०९/-

संचाची मूळ किंमत - ६३९५/-
१२ एप्रिल ते १४ एप्रिलपर्यंत

१४ एप्रिल - द. मा. मिरासदार यांचा जन्मदिन

द. मा. मिरासदार लिखित २५ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ३२१०/-

१४ एप्रिल ते १८ एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
१९२९/-

१४ एप्रिल - डॉ. रवींद्र ठाकूर यांचा जन्मदिन

'महात्मा, व्हायरस' पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ६४५/-

१४ एप्रिल ते १५ एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
३८७/-

१५ एप्रिल - जेफ्री आर्चर यांचा जन्मदिन

जेफ्री आर्चर लिखित १३ अनुवादित पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ४९२०/-

१५ एप्रिल ते १९ एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
२४६०/-

१५ एप्रिल - डॉ. लक्ष्मीनारायण बोल्ली यांचा जन्मदिन

डॉ. बोल्ली लिखित 'कृष्णदेवराय' या पुस्तकावर विशेष सवलत.

मूळ किंमत - २७०/-

१५ एप्रिल ते १६ एप्रिलपर्यंत

सवलत किंमत
१६२/-

आमचे लेखक-अनुवादक यांचा जन्मदिन वा स्मृतिदिन यानिमित्त तसेच दिनविशेषावर आधारित विषयावरील पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

किमतींमध्ये बदलाची शक्यता

अधिक माहितीसाठी संपर्क : फोन : ०२०-२४४७६९२४ /

२४४७५४६२ / What's App No. 9420594665

website : www.mehtapublishinghouse.com

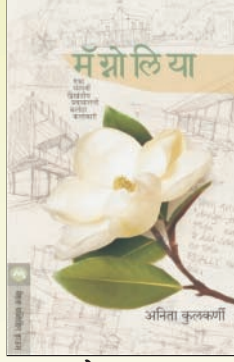
मॅग्नोलिया

अनिता कुलकर्णी व्यवसायाने वास्तुविशारद आहेत. त्यांनी सर जे. जे कॉलेज ऑफ आर्किटेक्चरमधून बी.आर्च. ही पदवी मिळवली, तसेच अमेरिकेतील युनिव्हर्सिटी ऑफ मॅसेच्युसेट्समधून लॅंडस्केप आर्किटेक्चरमधील उच्च शिक्षण (मास्टर्स) घेतले. त्यांचे वास्तव्य अमेरिकेतील प्रिन्स्टन, न्यू जर्सी येथे, तसेच भारतात मुंबई-पुणे येथे असते.

भारत व अमेरिकेत त्यांनी एकूण पंचवीस वर्षांहून अधिक काळ व्यावसायिक काम केले. काही काळ मुंबई विद्यापीठात वास्तुशास्त्राचे अध्यापनही केले. त्यांचे वास्तुशास्त्रावरील अनेक लेख इंग्रजी वृत्तपत्रे आणि डिझाइन मासिकात प्रसिद्ध झाली. त्यांचा 'जिप्सी' हा इंग्रजी कवितासंग्रह आणि न्यू ऑर्लिन्स शहरावरील 'खोलगट बशीतले शहर' व 'समाजरंग' हा निबंधसंग्रह (ज्ञान मयूरसमवेत) ही मराठी पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत. शास्त्रीय संगीताच्या दीर्घ व्यासंगातून 'पॅनोरमा', 'केसरिया' (गौरी पाठारे यांच्यासमवेत) आणि 'जयवंती' या सीडीज त्यांनी प्रकाशित केल्या. 'पॅनोरमा' आणि 'मीट मी ऑन द मेडो' या नृत्यसंगीत कार्यक्रमांची निर्मिती आणि दिग्दर्शनही त्यांनी केले. उत्कृष्ट कलानिर्मितीद्वारा अभिजात भारतीय नृत्य-संगीताचा वारसा जागतिक मंचावर नेण्यास कटिबद्ध असलेल्या 'रेणू आर्ट फाउंडेशन' या संस्थेची त्यांनी भारत व अमेरिकेत स्थापना केली.

(www.anitakulkarniatelier.com/ /
www.renufoundationforarts.org)

लेखक

अनिता कुलकर्णी

रसानुभवाच्या या प्रवासाचं आणखी एक ऋणही तेवढ्याच उत्कटतेनं मला मानावंसं वाटतं. आर्किटेक्चर शिक्षणाच्या कालखंडाचं. सुसंवादाचा शोध घेणाऱ्या मला आर्किटेक्चरचा शास्त्रशुद्ध अभ्यास सुरू केल्यानंतर आनंदाचं शिवार सापडलं. पत्थराचे तुकडे छिनले जातात आणि शिल्प बनतं. तसंच वास्तुशिल्प अमूर्त अवकाशातून घडवलं जातं.

धवल, निर्गुण, निराकार, अपौरुषेय अवकाशाचा मोठासा तुकडा घेऊन त्यावर कल्पनेचा छिन्नी-हातोडा चालवावा! अवकाशाबरोबर तारा जुळून येण्याची एक सुंदर शक्यता माझ्यासमोर उलगडत होती. त्रिमित अवकाशाला, स्वतःला आवडेलशी मिती देतानाचं नाट्य फारच हृदयस्पर्शी वाटत होतं! आता इतक्या वर्षांनंतर 'स्पेस' हे माध्यम माझं हक्काचं हत्यार बनलं आहे. या हत्यारावर इतका लोभ जडला आहे की, चल-विचल वस्तूपलीकडल्या माझ्या प्रकृतीला, आत्म्याला ते भिडलं आहे. माझ्यात भिनलं आहे.

या अवकाशाचं रंगरूप माझ्याच नाही, तर इतर कुणाच्याही मन व शरीरावर कसा परिणाम साधतं, ते तपासण्याचा मला छंद लागला आहे. या परिणामाचा विचार मनात ठेवून वास्तुशिल्पाचं मनातलं 'साकारणं' हा एक खोल, मनन-चिंतनाचा आध्यात्मिक अनुभव आहे. या मनन-चिंतनाच्या संस्कृतीचं सूक्ष्मपण अंतर्मनाला फार भावतं. त्यातूनच कविता, चित्रं, संगीत जन्म घेतं, ही माझी अनुभूती आहे. कधीतरी दूरस्थ असलेलं आर्किटेक्चरचं पटल हळूहळू स्पष्ट दिसू लागलं आणि नंतर ते माझ्या सृजनाचं अंतःसूत्र झालं.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ । २७

बॉस्टन ब्रॅह्मिन्सचा सत्संग

- ▶ चमचमती क्षितिजरेखा आणि निळी- जांभळी चार्ल्स
- ▶ बॉस्टन ब्रॅह्मिन्सचा सत्संग
- ▶ जॉर्जियातला तुरुंग

काळाच्या सरकत्या पट्टीवर, त्याच्या प्रवाहाच्या ओढीत न सापडणारी ही वास्तुशिल्पं शाश्वत अस्तित्वाचा वर घेऊनच घडली असावीत अशी त्यांची रचना, प्रमाणं आणि सजावट! व्यवसायात आम्ही आजरोजी घडवतो त्या मजबूत रचना छोटछूट आणि किरकोळच वाटतात या आर्किटेक्चरपुढे. काटकसरीनं, अर्थसंकल्पात परत परत काटछाट करून कशातरी घडवलेल्या या नव्या रचनांना शंभर वर्षांपूर्वीचं खानदानी राजसपण नाही हेच खरं! एका पावसाबरोबर पोपडे येणाऱ्या आजच्या दळभद्री इमारती! लोखंडी पट्ट्यांवर स्वस्तातल्या भडक प्लॅस्टिक पत्र्यांची छतं मारमारून आम्ही अनधिकृत व्हरांडे उठवतो आणि गळणाऱ्या गच्छ्यांवर विलायती जलविरोधी रसायनांचे खर्चिक थर मारत राहतो... कधी घडलं हे एवढं अर्थःपतन? हा न्हास? मिटल्या डोळ्यांपुढे भव्यदिव्य आकार पाहण्याचं अभियंत्यांचं सामर्थ्य आणि त्याला उचलून धरणारी अर्थयंत्रणा, या तत्कालीन गोष्टींना सलाम करावासा वाटतो तो या शहरांच्या रस्त्यांवरून अचंबित होत पायपीट करताना! जरुरीपुरतंच क्षेत्रफळ, अनावश्यक सजावट-महिरपींना दिलेली चाट, आणि सगळं सगळं जेवढ्यास तेवढं-या मध्य-विसाव्या शतकाने घातलेल्या पायंड्याला आपण फारच सरावलो. दशकपरतचे त्याची प्रशंसाही करू लागलो. त्यालाच थोडीफार शैली देऊ लागलो. पण अविचल तटस्थपणे काळाच्या प्रवाहाला आणि नवसंस्कृतीला टक्कर देणाऱ्या या रचनांचं सुसंस्कृत ठामपण पाहताना वाटून जातंच, की असा भोग-विलास, हा दिमाख आधुनिकतेला परवडत नाही म्हणून तर नाही त्यांनी अनावश्यककाची काटछाट केली? हा आंबट द्राक्षांचा प्रकार आहे की काय?

बॉस्टन-न्यू यॉर्क नगऱ्यांमधल्या गेल्या शतकाच्या सुरुवातीला बांधलेल्या ट्रिनिटी चर्च, न्यू यॉर्क लाइफ इन्शुरन्स, क्रेडिट सुइस अशा रचना केवळ अनन्यसाधारण! त्या ऐतिहासिक म्हणाव्या तेवढ्या जुन्या नाहीत आणि काल बांधलेल्या अतिमॉडर्नही. आधुनिक सामग्रीतून घडवलेली ऐतिहासिक वास्तुसदृश शिल्पं- असं त्यांचं वर्णन होऊ शकतं. काळाच्या सरकत्या

पट्टीवर, त्याच्या प्रवाहाच्या ओढीत न सापडणारी ही वास्तुशिल्पं शाश्वत अस्तित्वाचा वर घेऊनच घडली असावीत, अशी त्यांची रचना, प्रमाणं आणि सजावट! व्यवसायात आम्ही आजरोजी घडवतो त्या मजबूत रचना छोटछोट आणि किरकोळच वाटतात या आर्किटेक्चरपुढे. काटकसरीनं, अर्थसंकल्पात परत परत काटछाट करून कशातरी घडवलेल्या या नव्या रचनांना शंभर वर्षापूर्वीचं खानदानी राजसपण नाही हेच खरं! एका पावसाबरोबर पोपडे येणाऱ्या आजच्या दळभद्री इमारती! लोखंडी पट्ट्यांवर स्वस्तातल्या भडक प्लॉस्टिक पत्र्यांची छतं मारमारून आम्ही अनधिकृत व्हरांडे उठवतो आणि गळणाऱ्या गच्छ्यांवर विलायती जलविरोधी रसायनांचे खर्चिक थर मारत राहतो... कधी घडलं हे एवढं अधःपतन? हा न्हास? मिटल्या डोळ्यांपुढे भव्यदिव्य आकार पाहण्याचं अभियंत्यांचं सामर्थ्य आणि त्याला उचलून धरणारी अर्थयंत्रणा, या तत्कालीन गोष्टींना सलाम करावासा वाटतो तो या शहरांच्या रस्त्यावरून अचंबित होत पायपीट करताना! जरूरीपुरतंच क्षेत्रफळ, अनावश्यक सजावट-महिरपींना दिलेली चाट, आणि सगळं सगळं जेवढ्यास तेवढं- या मध्य-विसाव्या शतकाने घातलेल्या पायंड्याला आपण फारच सरावलो. दशकपरत्वे त्याची प्रशंसाही करू लागलो. त्यालाच थोडीफार शैली देऊ लागलो. पण अविचल तटस्थपणे काळाच्या प्रवाहाला आणि नवसंस्कृतीला टक्कर देणाऱ्या या रचनांचं सुसंस्कृत ठामपण पाहताना वाटून जातंच, की असा भोग-विलास, हा दिमाख आधुनिकतेला परवडत नाही म्हणून तर नाही त्यांनी अनावश्यककाची काटछाट केली? हा आंबट द्राक्षांचा प्रकार आहे की काय?

चमचमती क्षितिजरेखा आणि निळी-जांभळी चार्ल्स

बी.आर्च.ची पदवी हातात आली, त्यानंतर अमेरिकन युनिव्हर्सिटीजची माहिती मिळवत मी उच्च शिक्षणासाठी तिकडे जायची तयारी करत होते. याच वेळी माझ्या वैयक्तिक आयुष्यानं विवाहाचं मोठं वळण घेतलं, आणि १९८४ च्या जानेवारीत आम्ही बॉस्टनला उतरलो.

मध्यरात्री केलेला तो विमानतळापासून घरापर्यंतचा प्रवास मला आजही आठवतो. प्रवासाच्या थकव्यामुळे, दहा-बारा तास मागे पडलेल्या घड्याळामुळे, पापण्या जडजड होऊन मिटत होत्या. पण तेवढ्यात दिसली कुणीतरी मुक्त बेफिकिरीने उधळून दिलेल्या हिऱ्यांसारखी बॉस्टनची चमचमती क्षितिजरेखा आणि तिच्या प्रांगणात, मध्यरात्रीच्या निळ्या-जांभळ्या आकाशाखाली चमकणारं चार्ल्स नदीचं सुंदर रुंद पात्र. थेट कॉलेजच्या

ग्रंथालयाच्या पुस्तकसंपदेतून ओळखीच्या झालेल्या, भावलेल्या जगप्रसिद्ध रचना. चिनी वास्तुशास्त्रज्ञ 'पे' याची हॅनकॉक टॉवर्सची इमारत, रिचर्डसनचं देखणं दगडी ट्रिनिटी चर्च, याचं निसटतं दर्शन त्या थकलेल्या, झापड येत असलेल्या वेळीही मी ते घटाघटा पिऊन घेतलं... रेशमासारख्या सुळसुळीत रस्त्यावरून जाताना बॉस्टनच्या त्या अप्रतिम प्रथमदर्शनाच्या सुंदर रसायनात मी भिजून गेले होते!

सकाळी उठून, जंगलात लपून गेलेलं घर आणि त्याचा परिसर पुरता नजरेत घेईपर्यंत बाहेर हिमवर्षाव सुरू झाला. कोमल कणांचं आकाश कणाकणांनी तरंगत हलकेच जमिनीकडे उतरत आल्यासारखा हिमवर्षाव. पाहता पाहता लवमात्र आवाज न करता सगळा निसर्ग त्या शुभ्र बर्फाखाली बुडून गेला. आयुष्यातली पहिली हिमवृष्टी. नंतरच्या हिवाळी महिन्यांमध्ये फुलं-पानं विरहित असं ते हिमाच्छादित पांढरंधोप निसर्गसौंदर्य मला केवळ स्वप्नवत वाटत राहिलं. ध्वनिविरहित हिमवर्षाव केवळ अवर्णनीय होता. माणसाने अविचारीपणे वापरलेल्या निस्तेज भूमीपासून उंचावर, दूरवर, आकाशाच्या काहीशा जवळ पोहोचल्याची एक विरागी, धवल, निःशब्द अनुभूती मला ते पहिले हिमवर्षाव देत असत. अनाघ्रात, पवित्र निसर्ग आपलं स्फूर्तिस्थान बनतो, त्याचा एक अनुभव!

देशाटन, सभासंचार, पंडितमैत्री या संधींचा जरतारी लिफाफा मला वास्तुशास्त्राच्या अभ्यासानं भेट दिला. वास्तुशास्त्राची पदवी हातात असल्यामुळेच पश्चिमेकडच्या त्या प्रगत देशातल्या वास्तव्याची, उच्च शिक्षणाची, व्यवसायाची सुवर्णसंधी माझ्या अंगणात येऊन उतरली. साहित्य, शास्त्र, कला, विनोद यांची अंतर्दारीची ओळख घडली तीही त्यामुळेच. याच्या अभ्यासानं माझ्या व्यक्तिमत्त्वाला एक मोलाचं परिमाण दिलं. लोकमान्यतेचा एक चमकता पैलूही बहाल केला!

संकुचित प्रवृत्ती, लोकापवादाचं भय असे घटक आजूबाजूला कार्यरत असतात तेव्हा अपवादात्मक निर्भीडपणा अंगात नसेल तर माणूस गोंधळून जातो. त्याच्या हातून घडू शकणाऱ्या चांगल्या गोष्टींना खीळ बसते. हे घटक वेळीच बाजूला झाले, तर दृष्टीला पडतो एक मोकळाढोकळा, मुक्त मार्ग. एका सोनेरी क्षणाने अमेरिका या गुणी प्रदेशाकडून खास माझ्यासाठी संदेश आणला. प्राकृतिक मनमोकळी अभिव्यक्ती मला नव्या देशात सापडली. नव्या प्रदेशातल्या लोकांचा वस्तुनिष्ठपणा आवडला. स्वतःची कारकीर्द मजेत जगण्याचा त्यांचा प्रयत्नही आवडला. तिथं कुणी कुणाच्या विचारांच्या

इराकहून सुटका

लतिफा अली आणि
रिचर्ड शिअर्स

अनुवाद
सिंधू जोशी

किंमत : २५०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

लवकरात लवकर तिला इराकहून सुटका करून घेणे अत्यावश्यक होते. अन्यथा कुटुंबाच्या इभ्रतीसाठी तिचे मरण अटळच होते. पासपोर्ट नाही तर स्वातंत्र्य नाही, स्वातंत्र्य नसेल तर मग सुटका कशी होणार? लतिफा अलीची ही सत्य कहाणी अस्वस्थ करते. एखाद्या पाश्चात्य मुलीप्रमाणे लतिफा अलीचे तिच्या कुटुंबीयांकडून संगोपन केले गेले. ऐन तारुण्यात मात्र परंपरा आणि रूढी यांच्या जोखडामुळे तिला इराकच्या उत्तर भागातील कुर्दिस्तानमध्ये वडिलांच्या घरी कैद करून ठेवण्यात आले. त्यामुळे कोणत्याही दूतावासाशी ती संपर्क साधू शकत नव्हती. एक मुस्लिम स्त्री म्हणून वडिलांच्या कैदेत असताना तिला कोणी मित्र नव्हते; ना तिला मदत मागण्याची वा घराबाहेर पडण्याची मुभा होती. तिच्याभोवती जसजसे दहशतीचे शैमान वाढत गेले, तसे तिने इराकी संस्कृती आणि रूढी-परंपरांविरुद्ध जणू युद्धच पुकारले; परंतु कैद, छळ यांबरोबरच तिचे अस्तित्वच नाकारले गेल्यामुळे तिचे सुटकेचे प्रयत्न फोल ठरू लागले आणि मृत्यूचे पाश तिच्याभोवती आवळले जाऊ लागले. त्याही परिस्थितीत तिने 'युनो'च्या लोकांशी जवळीक साधली आणि अखेर ती देशाच्या सीमेपर्यंत पोहोचली. मात्र लतिफाजवळ एक धोकादायक गुपित होते. ते उघड झाले असते; तर मृत्यू अटळ होता...

अध्यातमध्यात अनाहूत लुडबुड करीत नव्हतं. त्यामुळे आपसूक स्वतःच्या हक्कांबरोबर दुसऱ्यांच्या हक्कांचीही कदर होत होती.

गरिबी, बेकारी, बेघर जनता, गुन्हेगारी ही समाजछिद्रं अमेरिकेत नव्यान उतरणाऱ्याच्या नजरेला दिसली, तरी लगेच आतपर्यंत पोहोचत नाहीत. अमेरिकेत उतरल्यानंतर प्रथम तिच्या सौंदर्यांनं, सुबकतेनं आणि सुबतेनंच दिपून जायला होतं. गुळगुळीत रस्ते, त्यावर धावणाऱ्या दिमाखदार गाड्या, सुपरमार्केटमधली फळफळावळ आणि रसरशीत भाज्यांची लयलूट पाहून भारावून जायला होतं. हजारो चौरस फुटांची मृदू रेशमी गालिचांनी आच्छादलेली घरं आणि त्याच्या चारही दिशांचा आसमंत व्यापून टाकणारा बर्फाच्छादित निसर्ग पाहून अवाकच व्हायला होतं. निदान मी तरी झाले. पोटासाठीचा संघर्ष पार केलेल्या लोकांचा हा प्रगत देश होता. त्यांची सौंदर्यदृष्टी, नेटके उपचार हे गुण मला खूपच आवडून गेले. या नव्या देशाला माझ्यात वसलेली उत्सुक मुलगीही कुठेतरी भावली असावी. नव्या प्रदेशानं, मी तिथं पाऊल ठेवताच मला तऱ्हातऱ्हाची सुंदर लॅन्डस्केप्स आत्मीयतेनं उलगडून दाखवली. माझे दोन्ही हात आपल्या भक्कम उबदार हातांमध्ये घेऊन माझं मनापासून स्वागत केलं. दिसतं, त्यापलीकडे जाऊन पाहायला मला उद्युक्त केलं. त्या हस्तांदोलनात खूप शुभेच्छा होत्या. आधार होता. आश्वासनं होती. नुसतं प्रोत्साहनच नाही, तर एक बेहोशी होती. कदाचित चाळिशी-पन्नाशीत तो कोमट वाटला असता! विशी बाविशीत तो मोठ्या उन्मादात आला होता. नंतरच्या वर्षामध्ये या सगळ्या ऋणांची ऋणाईत म्हणून मी अभिमानानं जगात वावरले.

बॉस्टन ब्रॅह्मिन्सचा सत्संग

कोरीकरकरीत डिग्री घेऊन बॉस्टनसारख्या शहरात पोचल्यानंतर स्वतःच्या प्रॅक्टिसच्या कल्पनेनं माझ्या मनात एकदम उडी मारली. आर्किटेक्चरच्या व्यवसायाला ग्लॅमर आहे. हा पेशा चॅन, फॅशन, तारांकित राहणीच्या सदरांत मोडतो, ही वस्तुस्थिती आहे. समाजाची ही धारणा आणि आप्तेष्टांच्या डोळ्यांतली कौतुकमिश्रित भावना गुदगुल्या करत होती. 'ग्लॅमर'चं भाबडं आकर्षण मनात निर्माण झालं होतं. स्वतःची प्रॅक्टिस सुरू करण्यासाठी मी अधीर झालेली आठवते! हेही खरं की, महाविद्यालयातली पाच लांबरुंद वर्षं भराभर उलटली तरी शेवटीशेवटी तो न संपणारा अभ्यास, सबमिशनस, थिसिसच्या पुनरावृत्त्या, भंडावून टाकणारे ज्युरी, या प्रकारांनी आम्ही टेकीला आलो होतो. मेहनतीची आवड असूनही ते सगळं कंटाळवाणं

झालं होतं. डिग्रीचं भेंडोळं हातात घेऊन अभिमानानं कॉलेजबाहेर कधी पडतो आपण आणि प्रयासांनी मिळवलेलं ज्ञान हिरिरीनं कारणी कधी लावतो, याची घाई झाली होती. त्या ग्लॅमरच्या वलयानं नाही खुणावलं तरच आश्चर्य. त्या वलयाच्या शोधार्थ निघायला हवं, स्वतंत्र व्यवसाय काढला की ते ग्लॅमर सापडेलच आणि ते वलयही आपल्याला शोधत येईल, असे मृगजळामागे धावणारे ते अपरिपक्व विचार!

पण कडू औषध घशाखाली उतरवावं तसा उमेदवारीचा विचार मी एकदाचा घशाखाली उतरवला. उमेदवारीचा अनुभव गरजेचा होता. पदवीनंतरचे सहाएक महिने भारतात आणि नंतर अमेरिकेत पोहोचल्यानंतरच्या काळात बऱ्यापैकी फर्म्समध्ये नोकरी करणं आणि त्यातून येणारा डॉलर्समधला थोडाफार पैसा गाठीशी मारणं एवढं जमलं, की मी कृतकृत्य वाटून घेईं. नोकरीचीही एखाद-दोन वर्षं भराभरा उरकून टाकावीत की मग स्वतःचा व्यवसाय सुरू होईलच, असं गृहीतक मी मनात मांडलं खरं; पण असा (ग्लॅमरस) व्यवसाय करायचा कसा असतो? अमेरिकन बाजारातले प्रकल्प मलाच कोण, आणि का देईल? ना माझा जन्म टाटा-बिर्ला कुळांतला, ना राहणी लाइमलाइटमधली झगझगाटी! स्वतःचं दुकान उघडून स्वतःच्या हिकमतीवर चालवायचं तर काय काय आवश्यक आहे? फक्त प्रथम वर्गातली पदवी पुरणार आहे का? स्वतंत्र व्यवसाय हा यशस्वी व्यवसाय कधी होईल हे विचारही मनात गरगरत होते. सुदैवानं मला याच सुमाराला दोन व्यक्ती भेटल्या. केन मिचेल आणि मार्था स्टोक्स. आणि यानंतर आयुष्याला पुरेल एवढ्या साधारण अकलेची बेगमी झाली.

बॉस्टनमध्ये उतरल्यानंतर दोन महिन्यांच्या आत हातात वर्क परमिट पडलं. लगेच मी नोकरी शोधायला घेतली. न्यू इंग्लंडची गोठवणारी थंडी, बर्फवृष्टी, या जगाचे अपरिचित शिष्टाचार. मी धडपडत एक-दोन इंटरव्यू दिले. केन मिचेलचा जॉब हातात पडला. अमेरिकेतल्या वास्तुशास्त्रीय कामाचा कुठलाही पूर्वानुभव जमेत नसताना मॅकडॉनल्डमध्ये नाही तर सुपरमार्केटच्या कॅशरजिस्टरवर काम करण्याची तयारी मी ठेवली होती. त्या वयातल्या उमेदवारीत त्याही नोकऱ्यांना अर्थ असतो, हे अमेरिकन आयुष्याला सरावल्यानंतर मला कळून गेलं. आनंद, उत्सुकता आणि दडपण अशा संमिश्रतेतून मी केन मिचेलकडे जाऊन धडकले.

नंतरच्या आठ-दहा वर्षांमध्ये बॉस्टन, अटलांटा यांसारख्या मोठ्या शहरांतल्या चकचकीत ऑफिसांमध्ये मी काम केलं. त्या मानाने केन मिचेल

हा आर्किटेक्ट अगदी साधा होता. त्याचा पसाराही लहानसा होता. प्रॅक्टिस सरधोपट होती. म्हणजे त्याच्याकडची कामं काही उच्चवर्गीयांच्या झगमगीत वर्तुळांतून आलेली, पंचतारांकित वगैरे नव्हती; परंतु त्याच्या व्यवहारात अमेरिकन नेमकेपणा होता. ढिलाई नव्हती. केनची पाळंमुळं स्कॉटिश. हे लोक काटकसर, टुकीने राहण्यासाठी प्रसिद्ध असतात. भारतात असताना अजाणतेपणी माझ्या अंगवळणी पडलेल्या अनेक उपद्रवी अनावश्यक गोष्टींची कात टाकण्यासाठी आणि त्या प्रगत देशाची तऱ्हेतऱ्हेची तंत्रं आत्मसात करण्यासाठी त्याचं लहानसं ऑफिस ही एक उत्कृष्ट स्वतंत्र शिकवणीच ठरली! माझ्या व्यावसायिक आयुष्याच्या अगदी सुरुवातीस माझी केन मिचेलशी पडलेली गाठ व त्याच्यासोबत त्याच्या छोट्याशा ऑफिसात मी काढलेला काही महिन्यांचा काळ यांची आठवण मला 'केन- एक चांगला गुरू' या अर्थाने पुनःपुन्हा करावीशी वाटते. शिष्याच्या प्राथमिक अवस्थेत त्याला चांगला गुरू लाभला, तर ते त्याचं भाग्यच! शास्त्रीय संगीताचा श्रीगणेशा करताना धडे थेट बुजुर्गांकडून न घेणं श्रेयस्कर असतं. इथं बाळबोध, सारेगम घोटून घेणारा धीराचा, खेळकर गुरू हवा. संगीताच्या धड्यांपलीकडे जाऊन एक उत्सुकता, आवड शिष्याच्या ठिकाणी निर्माण करू शकणारा. हा पाया पक्का होतो, तेव्हा पुढचे विचार आपोआप सुचत जातात आणि मार्ग सापडत जातो. केन मिचेलच्या रूपानं मला असा गुरू भेटला होता!

केनकडे कामाला लागताच आर.सी.सी.मधलं दगड-माती-सिमेंटचं प्रमाण, चटई क्षेत्रांची कंटाळवाणी आकडेमोड असली नीरस समीकरणं माझ्या मनातून वेगानं निरास पावू लागली. रचना बांधण्याचं नवं तंत्रज्ञान पदरात पाडून घ्यायला मी लगेचच सुरुवात केली. इथं पाड लागायचा तर ते आवश्यकच होतं. टच-टोन कीबोर्डवरून विश्वातल्या अगम्य विषयांवरची माहिती घरबसल्या मिळवण्याचं गूगलचं पर्व अजून उगवायचं होतं. खुर्चीत रेलून दिलेली आज्ञा ऐकणारी अदृश्य 'अॅलेक्सा' अजून जन्मायची होती. केननं मोठ्या मनानं त्याच्या सगळ्या फाइल्स, डॉइंग्ज, कॅटलॉगज यांचं दालन माझ्यासाठी खुलं केलं. कॉलेजमधील एका कर्दनकाळ आणि शत्रूसमान प्रोफेसराच्या पंक्तिप्रपंचयुक्त वागणुकीमुळे आणि निरुत्साही शेऱ्यांमुळे डिटेल्सबद्दल माझ्या मनात एक प्रकारची भीती बसली होती. केननं ती एका वाक्यात उडवून लावली.

“गुड डीटेलिंग इज नथिंग बट कॉमनसेन्स!”

डीटेल्स करण्याची भीती त्यानंतर माझ्या मनातून पार पुसून गेली. भीती-

धास्ती तर गेलीच, पण प्रयोगशीलतेनं काही नवं करून पाहण्यासही मी उद्युक्त झाले. त्या काळात लागलेली एक चांगली सवय आजतागायत मला साथ देते आहे. प्रत्येक नव्या प्रॉजेक्टगणिक काहीतरी नवीन करून पाहणं! आर्किटेक्चरच्या विद्यार्थ्यांना शिकवतानाही मी त्यांच्या विचारांना ही दिशा देऊ पाहते, ती केनची कृतज्ञतापूर्वक आठवण काढूनच.

केन मिचेलच्या ऑफिसची एक अप्रिय आठवण मात्र आहे. चोरांनी ते ऑफिस फोडल्याची. ऑफिसची किल्ली माझ्याकडे असे. सकाळी आठ वाजता एकदा मी नेहमीसारखी हेडफोन्सवर गाणं ऐकत ऑफिसला पोहोचले, तर दार सताड उघडं, काचा फोडलेल्या, आत भरपूर मोडतोड, आणि सामान इतस्ततः फेकलेलं. भयानकच दृश्य होतं. रोजच्या परिचयाची, घरच्यासारखी जागा; पण रात्रीत तिथं चोर नाचून गेले होते. त्यांच्या धुमाकुळाच्या खुणा समोर पाहताना खोलवर वेदना झाली, भीती वाढली. पटकन केनला मी फोन लावला आणि दहा-पंधरा मिनिटांत, तो यायच्या आधी पोलीसही पोहोचले. त्यांना मी जबानी दिली, ते आजही आठवतं. जपून चाल, कुठंही स्पर्श करू नकोस या सूचनांसकट त्यांनी मला आठवडाभर सबवेपर्यंत जाण्यासाठी एसकार्टॅसचं संरक्षण दिलं होतं. हळूहळू ते थांबलं आणि तो धक्काही मागे पडला.

लाकडी चौकटींच्या पोकळ भिंती, त्यांच्या पोकळ्यांमध्ये भरण्यात येणारं थंडीच्या प्रमाणात बदलणारं ग्लास-वूल इन्सुलेशन, विषम हवामानासाठी गरजेचं असलेलं तापमाननियमन, बांधकामविषयक नियमांच्या अंमलबजावणीचं महत्त्व, फायरकोटेड (आग रोखण्यासाठी असलेले निर्देशांक) जिप्सम बोर्डचे योग्य ते वापर ही नवी तंत्रं अवगत करून घेणं मला भाग पडलं. स्थानिक नगरपालिकेला आराखडा संमत करण्यास सांगून, प्रत्यक्ष बांधताना दुसरंच काहीतरी सोयीस्करपणे बदलून बांधणं, तसं करण्यासाठी लाचलुचपतीचा आधार घेणं, असल्या कुप्रवृत्तींचा वावर तिथं दिसत नव्हता. जमिनीवर पहिली कुदळ मारण्याआधी आराखडे शंभर टक्के पक्के होत. संपूर्ण चित्रसंचावर परवानगीदाखल योग्य ते सरकारी शिक्के मिळवून घेऊन त्यानंतर मगच काम सुरू होई. या संमत चित्रसंचावरहुकूम काम करण्याची नैतिक जबाबदारी क्लायंट, आर्किटेक्ट आणि कंत्राटदार या सर्वांनी उचललेली असे. बांधकामाचे अनेकविध संस्थांचे विधिनियम तर महत्त्वाचे असतच; परंतु हलगर्जीपणा किंवा नजरचुकीची शिक्षा थेट कायदेशीर कारवाईमध्ये होऊ शकत असे. या शिस्तीचा धाक नव्हे, तर आदर होत असे. उगीच पळवाटा शोधण्याची प्रवृत्ती नव्हती.

हॅन्डिकॅड कोड म्हणजे अपंगांसाठीच्या सोयीसाठी नेमण्यात आलेली नियमावली. ही मला पूर्णतया नवी होती. ती शिकताना, किती बारीकसारीक दृष्टींतून अपंगांचा विचार होऊ शकतो ते समजलं. व्हीलचेअरच्या हालचालीला आवश्यक असणारं पाच फूट व्यासाचं वर्तुळ प्रत्येक मोक्याच्या व वळणाच्या जागी ठेवावं लागे. दाराची उंची, कडी-कोयंडे बसवण्याची उंची, बाथरूममधील आधारासाठी लागणारे आडवे दांडे-कठडे, हे विशिष्ट उंचीवर ठेवावे लागत. बाहेर पार्किंग लॉटमधील त्यांच्या वाहनांच्या पार्किंगच्या जागा विशिष्ट ठिकाणी, विशिष्ट संख्येत घाव्या लागत. तेथून इमारतीत शिरण्यासाठी, पायऱ्यांच्या जोडीने, ८ टक्के उताराचा रॅम्प (विशिष्ट उतार देऊन बांधलेली वाट) घावा लागे. ही नियमावली तर मी हौसेहौसेने पाठच करून टाकली. 'मूल म्हणून जन्माला यावं, तसंच अपंगाचा जन्म घ्यायचाच झाला, तर अमेरिकेत.' असं अमेरिकेत म्हटलं जातं. कारण या दोन्ही जिवांचं आयुष्य नुसतं सुकरच नव्हे तर चहूबाजूंनी आनंदी करण्यासाठी अमेरिकन मन सतत कार्यमग्न असतं. या हॅन्डिकॅड कोडचे नियम वाचता वाचता ते मला अनेकदा समजलं.

विचारांना पुरेसं खाद्य मिळत होतं आणि माझे विचार कसाला लागत होते. तुलनात्मक निरीक्षणं घडत होती. मुंबईतल्या त्या ऑफिसच्या आठवणी अजून अगदीच ताज्या असताना केन मिचेलकडचा काळ आला आणि संपलाही. मला या दोन ऑफिसांमध्ये हजारो विरोधाभास जाणवले. मुंबईतल्या नोकरीत मला पुरेसं आव्हान मिळालं नाही. परिणामी, चांगल्या कार्यपूर्तीतून येणारा आनंद, समाधान हेही दूरवरच राहिलं. शिकण्याची इच्छा होती, परंतु आजूबाजूचे सीनिअर्स शिकवण्यात रस घेणारे नव्हते. केनने मात्र पहिल्या दिवसापासून माझ्या अभ्यासाचा, अभ्यासक्रमाचा आणि व्यक्तिशः माझा- संपूर्ण आदर केला. क्षेत्रात नवोदित म्हणून शिरतानाच्या काळात मिळालेल्या या आदरामुळे माझ्या ठिकाणी नैसर्गिकपणे, त्या आदराचा मान मी चांगल्या कामाद्वारा ठेवला पाहिजे, ही एक प्रामाणिक भावना रूजू लागली. एक कृतज्ञताही माझ्या मनात निर्माण झाली. मुख्य म्हणजे, हा आदर संपादन करण्याची माझी योग्यता होती तर, ही भावना मी केनकडेच प्रथम अनुभवली! प्रत्यक्ष व्यावहारिक जगातली धंद्याची हाताळणी त्यानं मला अ-आ-ई पासून शिकवली. हातचं काही न राखता खूप गोष्टी त्यानं शिकवल्या, ही निखळ, लखव आठवण आज एकतीस वर्षांनंतरही माझ्या सोबत आहे. का नसावा भारतात सर्वत्र असा समभाव? आदर-सन्मानाचं हे रूप? आपल्याकडच्या अभ्यासक्रमांची कालबाह्यता, हे या मागचं कारण असू शकेल. शिक्षणाबद्दल

पुरेसं गांभीर्यं न दाखवणारे खास भारतीय विद्यार्थीही या परिस्थितीमागे असू शकतील!

केन मिचेलकडील काळ, काम करता करता एकीकडे स्वशिक्षणाकरिता मी उपयोगात आणला तो इतका की, केलेल्या कामाचा मोबदला डॉलर्समध्ये त्याच्याकडून स्वीकारताना मला चक्क अपराधी वाटे. गुरुदक्षिणा म्हणून खरंतर मीच त्याला काहीतरी देणं लागत होते! तो मनुष्य मात्र माझ्या कष्टांवर एकूण खूश असल्याने आनंदाने ठरल्या वेळी ठरल्या रकमेचा चेक माझ्या हातात ठेवत असे.

केन मिचेलचा जॉब मी सोडला का आणि कसा, हा केनच्या शिकवणीचा शेवटचा भाग होऊन राहिला आहे. केनकडचा कामाचा जोर जेव्हा ओसरू लागला, तेव्हा पंधराएक दिवसांची सूचना देऊन माझ्यासारख्या ज्यूनियरला 'आता दुसरी नोकरी बघ' हे सांगणं त्याला मुळीच अवघड नव्हतं. कायमस्वरूपी, बरेच फायदे, नफे, रोखे इत्यादी लागू होणारी ती मोठी नोकरी कधीच नव्हती. तरीही, माझ्यासाठी त्याने त्याच्या संबंधितांच्या ऑफिसमध्ये विचारणा केली. शब्द टाकला. माझी तोंडभरून प्रशंसा केली. शिफारस केली. त्यातूनच, पुढे 'बॉस्टन आर्किटेक्चर टीम' आणि त्यानंतर मार्था- अशी माझ्या पुढच्या नोकऱ्यांची ओळ पडत गेली.

मार्था स्टोक्स ही माझी नंतरची बॉस. नंतरची म्हणजे मी बऱ्याच सुरळीतपणे अमेरिकन ऑफिसांमध्ये वावरू लागल्यानंतरची. केनकडे असताना मी अस्सल भारतीय गुणांचं प्रदर्शन काही वेळा करून गेलेच. उदाहरणार्थ विनोदबुद्धीचा अभाव, विधानांचा गुळमुळीतपणा, वेळेची ढिलाई, इत्यादी इत्यादी. मार्थाच्या वागण्याबोलण्याची आणि एकूण व्यक्तिमत्त्वाची छाप माझ्यावर आजतागायत आहे. बॉस्टनजवळच्या एम.आय.टी. या प्रतिष्ठित विश्वविद्यालयाची ती उच्चशिक्षित आर्किटेक्ट होती. दक्षिण बॉस्टनमध्ये तिचं ऑफिस होतं. बॉस्टन-ब्रॅड्विनस या मार्मिक (आणि उपरोधिक) नाव असलेल्या कॅम्प्युनिटीचं प्रतिनिधित्व मार्था करत असे. अर्थात ते तिला जाणवत नसणार. पुणेकरांना कुठे त्यांच्यातलं पुणेरीपण माहीत असतं! अशा वृत्ती-प्रवृत्ती दिसत्या-न दिसत्या असतात. न्यू इंग्लंड या उत्तर पूर्व अमेरिकन परगण्यात बॉस्टन ब्रॅड्विनस सापडतात. मार्थाची ती वृत्ती होती. बुद्धिप्रामाण्य मानणारी, कष्टाळू, शिष्ट, आत्ममग्न, मनस्वी.

बॉस्टन हे प्रगत पश्चिमेतलं मी पाहिलेलं पहिलं शहर. त्या जागी मी विचिटा (कॅन्सस) किंवा बर्फीळ नॉर्थ डाकोटातलं एखादं विरळ लोकवस्तीचं अमेरिकन खेडं पाहिलं असतं तरीही या अतिप्रगत जगाच्या स्वच्छता

सौजन्याने माझ्यावर छाप पाडलीच असती. पण बॉस्टन शहराच्या सुबक ऐतिहासिक देखणेपणाने, 'कॅरक्टर'ने आणि छोटेशानीपणाने मला खरंच मोह घातला. जलाशयांमुळे शहराला विशिष्ट सौंदर्य येतं. बॉस्टन या बेटवजा तुकड्याला अटलांटिक समुद्र आणि शिवाय चार्ल्ससारखी राजबिंडी नदी लाभली आहे. या छोट्याशा शहराची घनता त्यामुळे आणखीच सघन वाटते. पण इतिहास आणि मॉडर्निटीची एकजूट, सौंदर्यदृष्टीची कमाल, नगररचनेतले सोयी-सुविधांचे विचार, या विशेषांमुळे ही नगरी आजही अमेरिकनांच्या आणि पर्यटकांच्या नजरेत झुकतं माप पावून आहे. पण या सर्वांहून विशेष म्हणजे बॉस्टनमधली उच्चभ्रू, संभावित बुद्धिमान गुणिजनांची वस्ती आणि वावर. हार्वर्ड आणि एम.आय.टी. ही ऑक्सफर्ड आणि केंब्रिजला समांतर जाणारी विश्वविद्यालयं म्हणजे बॉस्टनची आद्य विद्यामंदिरं. त्याशिवाय वैद्यकीय, संगणकीय आणि अर्थशास्त्रीय/वाणिज्य क्षेत्रातल्या उद्योग-व्यवसायांतही हे शहर अग्रगण्य आहे. त्यामुळे सरस्वतीचा वरदहस्त लाभलेल्या या शहरात लक्ष्मीही खेळती आहे आणि परिणामी एक वेगळाच सर्वोत्कृष्ट भाव-प्रभाव या नगराच्या गल्ल्या, मोहल्ले, चौक, वसाहती, बागा, अरण्यांवर जाणवतो. शैलीदार युरोपची प्रतिबिंबं बॉस्टनच्या न्यूबरी स्ट्रीट, कूलिज कॉर्नर, फेन्युइल हॉल या भागांमध्ये सापडतात. याचं एक कारण इंग्लंड-युरोपमधले अनेक स्थलांतरित प्रथम इथे उतरले. वास्तू आणि डिझाइनमध्ये स्वारस्य असणाऱ्या माझ्यासारख्या व्यक्तीला बॉस्टनचे रस्ते, न्यूबरीवरची दुकानं, कॉपले प्लाझा, ख्रिश्चन सायन्स सेंटरच्या इमारती आणि त्यांच्या सार्वजनिक प्राकारातला प्रचंड आरसाच वाटावा असा पाण्याचा पूल, म्हणजे पंचेंद्रियांना मेजवानी आणि कल्पनेला अभूतपूर्व पर्वणीच!

मार्थाच्या ऑफिसमधल्या दोन-तीन वर्षांमध्ये अनुभवांचं एक श्रीमंत जग मला अनुभवता आलं. ही मध्यम आकाराची फर्म ती समर्थपणे सांभाळत असे. वेगळ्या पार्श्वभूमीमधून आलेल्या, वेगवेगळी कौशल्यं बाळगणाऱ्या आम्हा सहकाऱ्यांना तिनं डोळसपणे जमा केलं होतं. अनेक आघाड्यांवर संघर्षवजा आयुष्य ती जोमानं जगत होती, हे तिच्याबरोबर काढलेल्या पहिल्या काही महिन्यांत मला कळून चुकलं. सरकारी व खासगी शेलकी प्रॉजेक्ट्स तिच्या हातात होती. मतिमंद मुलांची वसतिगृहं, शाळा, अपंगांसाठी वसाहत, गुन्हेगारांची रिमांड होम्स हे मॅसॅच्युसेट्स सरकारचे प्रकल्प होते. त्यांनी काही राखीव जागा महिला सल्लागार, उद्योजक यांसाठी ठेवलेल्या होत्या. चांगल्या दर्जाची प्रॅक्टिस व अनुभव पाठीशी असल्यानं मार्थाचं नाव बॉस्टनच्या स्त्री-

आर्किटेक्ट्सच्या यादीत अग्रगण्य होतं. अशा प्रकारच्या स्त्री-उद्योजकांसाठीच्या किंवा अल्पसंख्याकांना उत्तेजन देणाऱ्या सरकारी, निमसरकारी उपक्रमांवर ती नजर ठेवून असे. सांस्कृतिक, व्यावसायिक घडामोडीत ती आवर्जून भाग घेई. व्यवसायात पडून नियमित उत्पन्नाची ग्वाही झाली की मग व्यावसायिक उन्नतीसाठी काही वेगळे कष्ट घेणं, अभ्यास करणं, नव्या तंत्रज्ञानाबरोबर प्रगत होणं आवश्यक बनतं. नाहीतर स्पर्धेत टिकाव कसा लागणार? अमेरिकेत व्यावसायिक मानधन ताशी हिशेबावर आकारण्याची पद्धत आहे. फी लागू होणारा मीटर बाजूला सारून प्रसंगी पदरमोड करून स्वतःची उन्नती करून घ्यायची असते. सेमिनार्स आणि परिषदांना हजर राहण्यासाठी ती आग्रहानं आम्हाला पाठवत असे. सेमिनार करून आल्यानंतर ऑफिसमध्ये आमची छोटेखानी बैठक भरत असे. सेमिनारमध्ये ऐकलेले मतप्रवाह, बातम्या, शोधप्रबंधांचे नवे विषय, सेमिनारला जाऊन आलेल्यानं उरलेल्या स्टाफला सांगायचे. बाहेरच्या जगात काय चाललंय ते सर्वांना माहित होण्याचा हा एक मार्ग होता. काळबरोबर राहण्याची हातोटी मार्थाला चांगली अवगत होती.

जगात स्वतंत्रपणे वावरणाऱ्या, व्यवसायात नफा-तोट्याचं गणित यशस्वीपणे सांभाळणाऱ्या कुणापाशीही ज्ञानाचं, आत्मविश्वासाचं एक विशेष अपील असतं. मार्थाच्या राहणीतला YUP (Young Urban Professionalism) मला खूप आठवतो. तिच्या बोलण्यात रोजच्या वर्तमानपत्रातल्या सगळ्या क्षेत्रांमधल्या बातम्यांचे, बॉस्टन सिंफनीचे (उच्चभ्रू बॉस्टोनियनच्या अभिमानाचा एक विषय), हॉलिवूडमधल्या नव्या चित्रपटांचे संदर्भ असत. शहरातल्या, तसंच संबंध देशभरातल्या इतर समव्यवसायी आर्किटेक्ट्सच्या कामांबद्दल तिची ठाम मतं असत. समकालीन व्यावसायिकांच्या ती जवळच्या संपर्कात असे. व्यवसायातल्या रोजच्या कामाखेरीज, आम्हा सहकारी लोकांच्या वैयक्तिक आयुष्यात काय चाललंय त्याचीही आत्मीयतेनं विचारपूस करत असे. आमच्या कल्याणाची, सुख-दुःखाची तिला चिंता असे. तिचा सद्भाव आमच्यापर्यंत पोचे आणि यानंतर आमच्या ठिकाणीही एक प्रकारचा सद्भाव निर्माण होत असे.

मार्थाची कित्येक रूपं मी जवळून पाहिली. वितलेल्या जीन्स आणि मळका डगला अडकवून तीस-तीस तास सतत मेहनत करताना मी तिला पाहिलं. तसंच कडक रेशमी औपचारिक पोशाखात महिला वास्तुशास्त्रज्ञांच्या सेमिनारमध्ये स्वतःच्या कामाविषयी व्याख्यान देतानाही पाहिलं. बॉस्टनच्या

उत्तरेला असलेल्या दूरवरच्या एका बर्फाळ गावातून ती आपली भलीमोठी शेरोकी जीप ड्राइव्ह करून घेऊन येई. कधी जीपमधल्या बास्केटमध्ये तिची दोन गोजिरवाणी बाळ असत. एका मोठ्या प्रकल्पावरचं काम सुरू असताना स्टीव्ह या तिच्या सवंगडी-सहकाऱ्याबरोबर गांधीर मतभेद झाल्यानंतर तिच्या डोळ्यांत पाणी तरारलेलंही मी पाहिलं. गांधीर्य, शौर्य, खेळकरपणा, गोडवा अशा सगळ्या गुणांनी तिच्यातलं मनुष्यपण सतत जागतं असे.

ऑफिसची लायब्ररी समृद्ध होती. ऑफिसमधलं वातावरण संवादी, हलकं जागतं ठेवण्याचा तिचा प्रयत्न होता. एरव्हीसुद्धा, मालक-कर्मचारी हा भेदाभेद आणि त्या अनुषंगाने येणारे तणाव, अरेरावी हे प्रकार मला अमेरिकन ऑफिसांमध्ये कमीच दिसले. बॉस्टनच्या उपनगरातल्या ग्रीव्ह स्ट्रीटवरच्या त्या ऑफिसमधले ते दिवस मला आजही खूप आठवतात. तीन दशकं मधे निघून गेली, हे खरं वाटेनासं होतं!

मार्थाला जवळून पाहत असताना तिचे गुणविशेष तर मला जाणवले, शिवाय उच्च शिक्षणाचं महत्त्व मला तिच्या सान्निध्यात असतानाच कळलं.

टी बुक क्लब

या योजनेतील सहाही पुस्तके घेणे आवश्यक!

चालू बुक क्लबचे सभासदत्व ₹ ५० भरून घेता येते. या क्लबअंतर्गत दरवर्षी गाजलेल्या सहा इंग्रजी पुस्तकांचे अनुवाद प्रकाशित केले जातात. सभासदांना ही पुस्तके निम्म्या किमतीत मिळतात. पुस्तके प्रकाशित होताच आपणांस त्यासंबंधीची माहिती कळवली जाते.

ही सर्व सहाही पुस्तके घेणे आपल्यावर बंधनकारक राहिल.

या सहा पुस्तकांपुरती ही सभासद फी मर्यादित राहिल. या क्लबच्या सभासदांना आमच्या प्रकाशनाची इतर पुस्तके सवलतीत मिळतील.

टी बुक क्लब योजनेतील 'क्लासिक्स' साठी खास सवलत!

₹ १०० भरून उपलब्ध असलेल्या कोणतीही आठ किंवा सर्व पुस्तके एकाचवेळी निम्म्या किमतीत मिळवा. सर्व पुस्तकांसाठी एकूण पोस्टेज ₹ १३५० राहिल किंवा आठ पुस्तकांसाठी पोस्टेज ₹ १२५.

इतर कोणत्याही पुस्तकांवर २० टक्के सवलत मिळवा.

मुक्त विंग

चीनच्या
तीन
कन्या

लेखक
युंग चँग

अनुवाद
डॉ. विजया बापट

किंमत : ६००/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

ही कहाणी आहे हिंसाचार, अमानुष छळ, अनन्वित अत्याचार आणि जुलमी व्यवस्था यांच्या काळ्याकुट्ट गर्तेमध्ये सौंदर्याची आस धरणाऱ्या, नवनिर्मितीचा आणि आधुनिकतेचा ध्यास घेणाऱ्या स्त्रियांची, त्यांच्या आयुष्यांची.

या कहाणीला पार्श्वभूमी आहे चीनमधल्या राजकीय, सामाजिक स्थित्यंतरांची, बदलांची. यात क्रांतीमुळे चिनी जनतेच्या आयुष्यावर झालेले परिणाम आहेत; श्रीमंत-गरीब लोकांचं जीवन आहे; समाजजीवनातल्या कथा, मिथकं, चालीरीती यांचे संदर्भ आहेत; आदर्शवादने भारलेले आणि तो आदर्शवाद फोल ठरल्यानंतर कोसळून गेलेले स्त्री-पुरुषही आहेत.

ही कहाणी चीनच्या इतिहासातील एक व्यापक कालखंड तपशीलवारपणे डोळ्यांसमोर उभा करून आपल्याला अंतर्मुख करते.

तुक्याची आवली

मंजुश्री गोखले

तुकारामबुवा आवलीचे नव्हते, पोरबाळांचे नव्हते, पण आख्या गावाचे होते हेच खरं! तुकारामबुवांचा वाडा सावकारानं काढून घेतला ही बातमी गावात वाऱ्यासारखी पसरली. आणि आख्खा गाव विठ्ठल मंदिराकडं धावला. आपल्या अमृतवाणीनं, गोड अभंगानं, रसाळ कीर्तनानं आणि निःस्पृह वागण्यानं तुकारामबुवा गावाचे लाडके बनले होते. मंदिरात बेवारशासारखी बसलेली तुकारामबुवांची पत्नी आणि मुलं बघून सारा गाव मदतीला धावला. कुणी कपडे दिले, कुणी भांडी, कुणी धान्य तर कुणी भाजीपाला, कुणी पाणी, तर कुणी जळण. खरं तर हे देणारे हातही फार समृद्ध होते असं नाही, पण त्यांच्याकडं मनाची समृद्धी होती. अगदी ओतप्रोत होती. हे एवढं सामान गोळा झालं मंदिराच्या आवारात. आता हे ठेवायचं कुठं हा प्रश्नच होता. तोही माणकूनं सोडवला. माणकू सईचा नवरा. बोल्होबांच्या घरी काम करणारी सई. माणकूची दोन घरं होती. एक गावात आणि दुसरं गावकुसाबाहेर. गावातल्या घरात माणकू, सई, माणकूचे आईवडील आणि माणकूची दोन पोरं अशी एकत्र राहात होती. गावकुसाबाहेरचं घर रिकामच होतं. वावर नसल्यामुळं त्याची काहीशी पडझड झाली होती. पण तसं ते बरचसं शाबूत होतं. तुकारामबुवांनी तिथं राहावं असं माणकूनं सुचवलं. गावकऱ्यांनीही ते उचलून धरलं आणि बघता बघता मंदिराच्या आवारात जमा झालेलं सगळं सामान माणकूच्या त्या घरात लागलंसुद्धा.

गावकऱ्यांचं हे प्रेम आवली विस्फारल्या नजरेनं बघत होती, तर तुकारामबुवा विठ्ठलाच्या मूर्तीसमोर नामस्मरण करीत बसले होते. आपल्या मागं आपल्या संसाराचं काय चाललंय याचं त्यांना भान नव्हतं. आवली मात्र देहभान हरपून गावकऱ्यांची पळापळ बघत होती. मध्येच तिची नजर विठ्ठलाच्या मूर्तीकडं गेली. त्या मूर्तीच्या चेहऱ्यावर तेच हास्य विलसत होते.

आवलीला पुन्हा राग आला,

“काळ्या, तुला काय वाटलं, हे सगळं तुझ्यामुळं झालंय? ही सगळी तुझी कृपा आहे? अरे गतकाळ्या, हे माझ्या नवऱ्याचं कर्तृत्व आहे. माझ्या सासू-सासऱ्यांची पुण्याई आहे. माझ्या नवऱ्यावरचं गावाचं हे प्रेम आहे. भले माझ्या नवऱ्यानं माझा संसार केला नसेल, पण त्यांनी सगळ्या गावाचा संसार केलाय. माझ्या पोरबाळांची, माझी काळजी केली नसेल पण साऱ्या गावाची काळजी केलीय. त्याचंच हे फळ आहे. तू नको करू. तू काय हे सगळं करणार? तोंड बघ. नुसतं कमरेवर हात ठेवून उभं राहण्याशिवाय तुला येतंय काय? माझा नवरा आधीच खुळा त्यात तुझ्या या असल्या हसण्यानं आणीच खुळावलाय. तू बस हसत त्याला घेऊन. मला पोरंंच्या तोंडात चार घास घालायचे आहेत. मुडदा, हसतोय नुसता, माकडासारखा”

असं पुटपुटत आवली उठली. तिंनं पोरंंना हाक मारली आणि पोरंंना हाताशी धरून ती तिच्या नव्या घराकडं निघाली. ती वाट चालताना तिचं मन एकीकडं दुःखानं, अपमानानं व्यथित झालं होतं तर दुसरीकडं आनंदानं, समाधानानं भरून पावलं होतं. व्यथित अशासाठी की कालपर्यंत ज्यांना सुपानं दिलं होतं त्यांच्याकडंनं ओंजळीनं मागायची वेळ आली होती. जी सई बोल्होबांच्या घरी राबत होती तिच्याच घरी आश्रयाला जाऊन राहायची वेळ बोल्होबांच्या सुनेवर आली होती. ज्या गावकऱ्यांवर आंबिले-मोरे कुटुंबाचे अनंत उपकार होते, त्याच गावकऱ्यांच्या उपकाराखाली जगायची वेळ आली होती. हा अपमानाचा डंख आवलीच्या मनाला विषाप्रमाणं छळत होता.

तर दुसरीकडे समाधान अशासाठी की आपला सगळा प्रपंच वाऱ्यावर सोडून आपल्या अभंगांतून, कीर्तनातून तुकारामबुवांनी ज्या गावकऱ्यांना रिझवलं होतं, शहाणपण शिकवलं होतं तेच गावकरी कृतज्ञता म्हणून मदतीला धावून आले होते. इतकंच नव्हे तर सामानसुमान आणून देताना प्रत्येकाच्या तोंडात तुकारामबुवांचेच अभंग होते. प्रत्येक घडीला ‘तुका म्हणे’चे पालूपद होते. प्रत्येक कृतीला ‘तुका म्हणे’ची जोड होती. आपला नवरा किती मोठा आहे याचा साक्षात्कारच जणू आवलीला त्यातून होत होता. नसेना का त्यांचं संसारात लक्ष, नसेना का पोरबाळांची ओढ, पण आज प्रत्येक गावकऱ्याच्या तोंडात त्यांचं नाव होतं. आवलीला त्याक्षणी तुकारामबुवांबद्दल विलक्षण अभिमान वाटला. अतीव माया वाटली. त्यांच्याविषयीच्या प्रेमाचा एक वेगळाच उमाळा तिच्या हृदयात दाटून आला. या संमिश्र भावनांतून वाट काढत आवली तिच्या नव्या घरी आली.

घरात काम हूं म्हणून वाट बघत होतं. गावकऱ्यांनी ढीगभर सामान दिलं

होतं. ते सगळं जागच्या जागी लावायला हवं होतं. त्या आधी घराची थोडीशी, नाही बरीचशी डागडुजी करायला हवी होती. भिंती, जमीन लिंपून बिळं, भोकं, भेगा, पोपडे बुजवायला हवी होती. मंगळाईचा गोठा करायला हवा होता. पण त्याआधी पोरान्च्या पोटात अन्नाचा घास जायला हवा होता. माणकूच्या त्या घरात चूल होती, पण वापरात नसल्यामुळं मोडली होती. आवलीनं तीन दगड आणून चूल मांडली. कुणीसं जळण दिलं होतं, शेणीही होत्या. कुणीतरी भाकरीचं पीठ दिलं होतं. काटवट घेऊन तिनं धबाधबा भाकरी थापल्या. त्याच तव्यात त्याच पिठाचं उलीसं कोरड्यास केलं. आणि इकडं तिकडं बागडणाऱ्या पोराना तिनं हाक मारली. आईनं जेवायला बोलावलंय म्हटल्यावर पोरं पळतच आली. तीन खापऱ्या घेऊन तिनं पोराना वाढलं. आज कितीतरी दिवसानी पोरं भाकरी-कोरड्यास खात होती. पोराना आधाशासारखं जेवताना बघून तिचे डोळे भरून आले. त्यांची पोटं भरलेली बघून तिच्यातली आई शांतवली. तिनं उरलेल्या दोन-तीन भाकरी फडक्यावर ठेवल्या, त्यावर एवढं कोरड्यास ठेवलं आणि काशीला आणि म्हाद्याला हाक मारली –

“काशी, म्हाद्या, यातलं सामान वेगवेगळं करा. स्वैपाकाचं सामान हितं ठेवा. बाकीचं बाहेर मांडा. मी तुमच्या बाबास्नी भाकरी देऊन येते. गंगाकडं बघा, भांडू नका.”

असं सांगून तिच्यातली मायाळू, कर्तव्यदक्ष पत्नी आपल्या नवऱ्याच्या पोटात चार घास जावेत म्हणून पुन्हा फुफाट्यातनं, उपाशी पोटी, निघाली त्याला शोधायला. डोईवर भाकरीची बुट्टी घेऊन आवली मंदिरात पोचली. तुकारामबुवा अजून तिथंच बसले होते. तसेच विठ्ठलाचं नामस्मरण करत. आपल्या मागे काय चाललंय याची त्यांना शुद्धच नव्हती. आवली मंदिरात पोचली. त्या विठ्ठलाच्या मूर्तीच्या चेहऱ्यावर तेच हास्य होतं तसंच. त्याच्याकडं बघत आवलीनं नाक मुरडलं. फणकाऱ्यानं मान उडवली. आणि ती तुकारामबुवांपाशी आली –

“अहो, अहो धनी भाकर आणलीय. घासभर खाऊन घ्या. कालपासनं तुमच्या पोटात काही नाही. उठा, खाऊन घ्या.”

आवलीच्या हाकेनं तुकारामबुवा जणू जागे झाले. आपली भांडखोर पण प्रेमळ पत्नी, भाबडी आवली आपल्यासाठी भाकरी घेऊन आली हे बघून त्यांना भडभडून आलं. आपल्याला म्हणते पण तिच्याही पोटात कालपासनं काही नव्हतं हे ते जाणून होते. आपण हिच्यासाठी काही करू शकत नाही याची खंत क्षणभर त्यांना वाटून गेली. तोवर,

“असं काय बघताय भेकरागत? काय कधी बायकोला बघितली नाही

तिबेटच्या वाटेवर...

लेखक

सॅब्रिए टेनबर्केन

अनुवाद

वन्दना अत्रे

किंमत : २४०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

लहानपणी दृष्टिपटलाला झालेल्या आजारामुळे सॅब्रिए टेनबर्केन अंध होते, मात्र स्वतःला वचन देते की, 'आपले अंधत्व कधीही अपंगत्व ठरणार नाही, किंबहुना आपण तसे घडू द्यायचे नाही!'

चिनी आणि आशियाई संस्कृतीचा अभ्यास करत असताना तिबेटमधील अंध मुलांची दारुण स्थिती सॅब्रिएला समजल्यावर तिला धक्काच बसतो! ती निर्णय घेते - नाकारलेल्या, धिक्कारलेल्या आणि हीन दर्जाची वागणूक मिळणाऱ्या तिबेटमधल्या अंध मुलांना मदत करण्याचा!

निष्ठा आणि निर्धार एवढ्याच पुंजीवर ती एकहाती तिबेटी भाषेत ब्रेल बाराखडी तयार करते... अगदी मोजक्या मुलांसह ल्हासात अंधांसाठी पहिली शाळा उघडते... अर्थातच तिला यासाठी असंख्य समस्यांवर धैर्याने मात करावी लागते... आणि एका छोट्या प्रयत्नापासून सुरू झालेल्या या प्रयोगरूपी बीजाचे सर्व वयोगटातील अंधांसाठी काम करणाऱ्या एका भव्य संस्थारूपी वटवृक्षात रूपांतर होते....

काळोखाचे जग उजळून टाकणाऱ्या सॅब्रिएची ही तेजोमय कहाणी!

काय? आणि आधीच सांगते. मला आता तुमच्याशी बोलायला आणि तुमच्या त्या काळ्याचं कौतुक करायला वेळ नाही आणि ऐकायलाही वेळ नाही. घरात बकळ काम पडलंय. सगळं सामान पसरून पडलंय. ते लावायचंय. तुम्ही जेवून घ्या आणि संध्याकाळी घराकडं या. नाहीतर बसाल हितंच टाळ कुटत.”

असं बडबडून भाकरीची शिदोरी तुकारामबुवांपुढं काढून ठेवून आवली मंदिरातनं परतलीसुद्धा.

तुकारामबुवांना भाकरी देऊन आवली त्या घराकडं परतली. तोवर काशीनं आणि म्हाद्यानं सामान वेगवेगळं केलं होतं. त्या सामानात काय नव्हतं? सगळ्या प्रकारचं सामान त्यात होतं. मातीच्या भांड्यापासून पितळेच्या तपेल्यापर्यंत. चिंध्यांपासून ते लुगड्यांपर्यंत, कडब्यापासून ते धान्यापर्यंत. त्यातल्या प्रत्येक वस्तूत गावकऱ्यांचं प्रेम होतं, माया होती, तुकारामबुवांवरचा लोभ होता. अन् त्यांची आणि त्यांच्या बायका-पोरांची काळजी होती. त्यातलं प्रत्येक सामान काढताना आवलीचे डोळे भरून येत होते. एकीकडं आपल्या नवऱ्याचा आत्यंतिक अभिमान वाटत होता, तर एकीकडं त्याचं इतकं मोठं नाव असून असं गावकऱ्यांच्या मेहरबानीवर जगावं लागतंय याचं दुःख होत होतं. आपल्या डोळ्यांतून वाहणारं पाणी आनंदाचं आहे की दुःखाचं हे तिचं तिला कळत नव्हतं. त्याबद्दल जास्त विचार करण्याचं सोडून तिनं सरळ कामाला सुरुवात केली. घर स्वच्छ सारवून घेतलं. त्या आधी जाळी-जळमटं काढून तिनं ते नीट झाडलं. सारवताना बिळं, भोकं, बुजवली. फटी-भेगा बुजवल्या. पोपडे लिंपले. बाहेरची खोली लख्खं झाल्यावर तिनं त्या सामानातून आलेलं एक घोंगडं आणि वाकळ अंथरली. मग ती आतल्या खोलीकडं वळली.

आतली खोली तिनं तशीच लख्ख, नीटनेटकी केली. भिंतींना आलेले पोपडे, पडलेल्या भेगा, बिळं मुजवली. मग तिनं खपून छानशी चूल बनवली. आधीची जी मोडली होती ती दुरुस्त केली. मग त्या दोन्ही चुली तिनं मातीनं सारवल्या. सामानातनं आलेली भांडी-कुंडी नीट लावली. त्या खोलीत दोन फडताळं होती. त्यांची थोडीशी पडझड झाली होती. ती लिंपून तिनं नीटनेटकी केली. आज खूप दिवसांनी आवलीला स्वयंपाकघरातली ही सगळी कामं करायला मिळाली होती. तिला खूपच उत्साह आला होता. असं वाटत होतं जणू तिनं नवीन संसार थाटला होता. तसं तर अलीकडं यातलं काहीच काम करण्यासारखी परिस्थितीच उरलेली नव्हती. ना स्वयंपाकघरात भांडी-कुंडी होती ना निवडण्यासाठी धन-धान्य. म्हणूनच कामाला वाघ असलेल्या आवलीला आज मनापासून ही सगळी कामं करताना एक वेगळाच आनंद होत

होता. वेगळेच समाधान होत होते. म्हणूनच 'हे सगळं लोकांनी उपकार म्हणून दिलं आहे.' ही ठुसठुसणारी वेदना तिनं हृदयाच्या तळात गाडून टाकली होती. किंबहुना त्या वेदनेनं उग्र रूप धारण करू नये म्हणून तर तिनं स्वतःला कामात गाडून घेतलं होतं. दिवसभर आवली त्या कामात बुडून गेली. घर सगळं लागल्यावर तिनं मंगळीची व्यवस्था केली. घराला एक छोटं परसू होतं. तिथं दोन शेवग्याची झाडं होती. त्यांची सावली त्या परसात पडत होती. त्या दोन झाडांच्या बुंध्या-फांद्यांचा आधार घेऊन तिनं आपलंच एक फाटकं लुगडं बांधलं आणि मंगळीलाही आडोसा केला. त्यातल्याच एका झाडाच्या जाड बुंध्याला तिनं मंगळीला बांधलं. सामानातून आलेला कडबा तिला टाकला. हे नवीन घर मंगळीलाही पसंत पडलेलं दिसलं. तिनं दोन वेळा हंबरून आपली पसंती व्यक्त केली. आणि ती शांतपणे रवंथ करू लागली. सगळी व्यवस्था चोख झाल्याचं बघून आवलीला समाधान वाटलं. पाठीमागचं परसू आता तिनं स्वच्छ करायला घेतलं. रानगवत उगवलं होतं ते काढून कचरा, पालापाचोळा गोळा करून तिनं भरून टाकला. परसू स्वच्छ झालं. आता तिथं ती बिया टाकणार होती. पोरंंच्या भाजीची व्यवस्था करणार होती.

संध्याकाळी सूर्य मावळल्यावर तुकारामबुवा घरी आले. त्या पडझड झालेल्या घराचा, खोपटाचा अक्षरशः कायापालट झाला होता. आवलीच्या कामसूपणाचं, गृहकृत्यदक्षतेचं त्यांना कौतुक वाटलं. ते घरात आले. मुंडासं काढून त्यांनी खुंटीला टांगलं. एकतारी आणि चिपळ्या बाजूला ठेवल्या. बाराबंदीचे बंद ते सोडत होते. तेवढ्यात काशी आणि म्हाद्या पळत आले. त्यांनी तुकारामबुवांच्या कमरेला मिठी मारली. त्यांच्या चेहऱ्यावरून आनंद ओसंडून वाहात होता.

“बाबा, बाबा आम्ही आज लई जेवलो. आईनं गरमागरम भाकर आणि कोरड्यास केलं होतं. आम्ही लई म्हणजे लई जेवलो. तुमच्यासाठीपण लई ठेवलंय. पर बाबा आई आज दिसभर जेवलीच न्हायी. नुसतं कामच करीत व्हाती. आम्ही म्हटलं तर म्हणाली, तुमचं बाबा आल्यावर जेवीन.” त्या पोरंंचे हे बोल ऐकून तुकारामबुवांना गहिवरून आलं. पोरंंच्या डोक्यावरून मायेनं हात फिरवत ते आतल्या खोलीकडं वळले. आत आवली आवरासावर करत होती.

“आवले!” त्यांनी हाक मारली.

“आलासा? सोडलं वाटतं त्या काळ्यानं? एकटंच आलासा की ते टाळकुटे दोस्त हायेत बरोबर?” आवलीनं ठिसकारून विचारलं.

“आवले मला तुझा हाच गुण आवडत नाही बघ. अग येता जाता त्या

विठ्ठलाला का तू नावं ठेवतेस? त्यानं तुझं काय घोडं मारलंय? त्याला कशाला बोलतेस?”

तुकारामबुवा शांतपणे म्हणाले.

“तुम्ही येता जाता त्याचं नाव घेता तसं मी येता जाता त्याला नावं ठेवते. आणि तो काय माझं घोडं मारणार? आधी त्यासाठी माझ्याकडं घोडं पाहिजे आणि असलंच तर माझ्या घोड्याला हात लावायला त्या काळतोंड्याचा बायायला पाहिजे. ते व्हाऊ दे. आता हातपाय धुवा. आणि जेवायला या. काल रात्रीपासून पोटाला काय नाही आणि दुपारी मी दिलेली भाकरी तुमी खाल्ली नसेलच. वाटून टाकली असेल.” आवलीचं हे बोलणं ऐकून तुकारामबुवांना नवल वाटलं. ती आपल्याला नीट ओळखून आहे या विचारानं त्यांना हसू आलं. त्यांचं हसणं बघून आवली चिडलीच.

“आता हसायला काय झालं? का त्या काळ्यासमोर बसून तुम्ही पण नुसतं हसायला शकलात? त्याला एक काय कामधंदा नाही. तुम्हाला पण करू देत नाही. चला आता जेवायला.”

तुकारामबुवांनी हातपाय धुतले आणि ते जेवायला बसले. समोर बसून त्यांना पोटभर वाढल्यावर आवलीचा जीव सुपाएवढा झाला. खरंतर तिन्ही कालपासून काही खाल्लं नव्हतं. पण तुकारामबुवा पोटभर जेवलेले बघून जणू तिचं पोट भरलं. पण तुकारामबुवांना याची कल्पना होती. त्यांनी बळेबळेच आवलीला जेवायला लावलं आज कितीतरी दिवसांनी असं पोटभर जेवण कोणत्याही दडपणाशिवाय ते दोघं एकत्र जेवत होते. दुःखातही लहानसे का होईना पण असे सुखाचे क्षण आले होते आणि आवलीला पुन्हा झुंजण्यासाठी संजीवनी घायला ते पुरेसे होते आणि आवश्यकही.

आवली दिवसभर दमली होती. झोपी गेली. पण तुकारामबुवांना चैन नव्हतं. जिवाला स्वस्थता नव्हती. एक वेगळीच ओढ, एक वेगळीच आस लागली होती. काय ते कळत नव्हतं. पण जे काही होतं ते चैन पडू देत नव्हतं. काहीतरी करायला हवं होतं पण काय करायचं ते कळत नव्हतं. कशाचा तरी शोध घ्यायचा होता पण काय शोधायचं ते कळत नव्हतं. त्यांनी क्षणभर शांत झोपलेल्या आवलीकडं पाहिलं. मनाशी काहीतरी निश्चय केला आणि विठ्ठलालाचं नामस्मरण करत तेही निद्रेच्या आधीन झाले. वरकरणी त्यांना शांत झोप लागली असली तरी त्यांचं मन अस्वस्थ होतं. मनात अनेक प्रश्नांची आवर्तनं येत होती. पण उत्तर एकाचंही सापडत नव्हतं? ते शोधायचं कसं याचीही दिशा सापडत नव्हती, मार्ग दिसत नव्हता. पण तो शोधायचाच असा निश्चय त्यांच्या निद्रिस्त मनानंही घेतला असावा. कारण नंतर त्यांना अगदी शांत झोप लागली.

४ थी आवृत्ती

केतकरवहिनी

लेखक
उमा कुलकर्णी

किंमत : २००/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

गेल्या शतकाचा पूर्वार्ध.
स्त्री-शिक्षणाची सुरवात.
शहरातली एक मुलगी लग्न करून कोकणातल्या एका दुर्गम
खेड्यात गेली, उराशी सुंदर संसाराची स्वप्नं बाळगून.
कडू-गोड अनुभवांमधून जाताना तिच्या जीवनात वादळ आलं
आणि मग सुरू झाला तिचा प्रतिकूल परिस्थितीशी झगडा.
त्यातच मिसळली कायद्याची लढाई!
ज्या कायद्याच्या लढाईत पतीची हत्या झाली,
त्या युद्धभूमीला पाठ न दाखवता यशस्वीपणे
लढत-झगडत राहणाऱ्या केतकरवहिनींची कहाणी!
गेल्या शतकातील स्त्री-जीवन आणि तिची आंतरिक शक्ती यांचं
मनोज्ञ दर्शन घडवणारी वास्तव कहाणी!
उमा कुलकर्णींच्या ओघवत्या शैलीत, त्यांची पहिलीच
स्वतंत्र कलाकृती.

आवलीला पहाटे जाग आली. अंथरुणात उठून बसून तिने शेजारी पाहिलं. मुलं अजून झोपली होती. आवलीलाही वाटलं अजून थोडावेळ झोपावं. कालच्या कामानं अंग कचकचत होतं. इतक्यात तिचं लक्ष मुलांच्या पलीकडल्या तुकारामबुवांच्या अंथरुणाकडं गेलं. ते अंथरुण रिकामं होतं. आवलीला कळेना की तुकारामबुवा कुठं गेले? तिला वाटलं बहुधा परसदारी गेले असतील. पण तिथंही चाहूल लागेना. अनवधानानं तिने खुंटीकडं पाहिलं. तिथं पागोटं नव्हतं. बाजूला जोत्यावर एकतारी आणि चिपळ्याही नव्हत्या. “आता एवढ्या सकाळचं, अजून उजडायचं आहे आणि हे कुठं गेले? कुठं गेले असतील?”

आवलीनं स्वतःलाच प्रश्न केला. आणि “गेले असतील त्या विठ्याच्या मंदिरात” असं स्वतःच उत्तरं देऊन ती आळस झटकून उठली. अंगणापासून परसदारापर्यंत तिने सगळं लोटून घेतलं. अंगणात सडा घातला. रांगोळीची बोटं ओढली. मग परसदारी चूल पेटवली. त्यावर पोरांच्या आंघोळीसाठी तपेलीत पाणी ठेवलं. मग ती मंगळाईच्या गोठ्यात गेली. शेण गोळा करून पालापाचोळा एकत्र करून ठेवला. मंगळाईला खायला ठेवून तिची धार काढली. मग ती स्वयंपाकघरात आली. येताना परसदाराच्या चुलवणातून तिने वैल आणला. मग स्वयंपाकघरातली चूल पेटवली. त्यावर दुधाचं सतेलं ठेवलं. मग जातं लखळं पुसून घेतलं आणि सुपात जोंधळे घेऊन ती दळायला बसली. तिच्या अनुनासिक स्वरातून आपोआप ओवी पाझरायला लागली, जात्यातून पीठ सांडावं तसं,

माझ्या माहेरला बाई । दह्या दुधाची पुरवाई ॥

माझी मायेची बाई । माझी मंगळाई ॥

माझं मायेचं माहेर । सोन्या-मोत्याचं झुंबर

माझं मायेचं छप्पर । रूप्याच्या कौलाई ॥

जातं भराभरा फिरत होतं. त्याला घास भराभर मिळत होता. आणि शुभ्र पांढरं पीठ बाहेर सांडत होतं. आवलीच्या नितळ, प्रांजल मनासारखं तिच्या स्वच्छ निर्मळ विचारांसारखं. तिच्या धवल, उज्वल चारित्र्यासारखं.

आवलीच्या आवाजानं मुलं उठली, आवलीनं त्यांचं भराभरा आवरलं. मग आपलं आंघोळपाणी आटोपलं. आणि ती भाकरीला बसली. आवलीचा भाकरी करण्यात हातखंडा होता. गोल-गोल, पातळ, पांढऱ्या शुभ्र भाकरी काटवटात थापून ती तव्यावर टाकत होती. ती भाजेपर्यंत दुसरी भाकरी काटवटात तयार असे. तव्यावरची भाकरी भाजली, की ती काढून चुलीतला वैल बाहेर ओढून तिथं शेकायला लावायची. भाकरी टम्म फुगत असे. अशा टम्म फुगलेल्या भाकरी भराभरा बुट्टीत पडत. भाकरी झाल्यावर त्याच तव्यात तिने कुरडूची भाजी परतली. परसदारी पुष्कळ उगवली होती. तिच्या भाकरी झाल्या. पोरांना

जेवायला वाढून ती धुण्याकडं वळली. धबधबा बडवून तिनं धुणं धुऊन टाकलं. सूर्य मध्यान्हीला आला. आवलीचं सगळं काम झालं. पण अजून तुकारामबुवांचा पत्ता नव्हता. तिला काळजी वाटायला लागली. तिनं म्हाद्याला विठ्ठलाच्या मंदिरात पिटाळलं,

“म्हाद्या, अरं पोरा जा, जरा त्या विठ्याच्या मंदिरात बाबा बसलेत का बघून ये. अरे, सकाळपासनं कुठं गेलेत कुणास ठाऊक? जा जरा बघून ये बाबा. आणि तिथं असतील तर लगोलग घरी घेऊन ये आणि नसतील तर सोपानकाकाकडं बघून ये. जा पोरा जा.”

आवलीनं सांगितलं तशी महादेव पळत गेला. आणि थोड्या वेळानं परत आलासुद्धा. पण तुकारामबुवा मंदिरातही नव्हते आणि सोपानकाकाकडंही नव्हते. मग आता हे कुठं गेले? आवलीला काही सुचेना. ती स्वतः उठली. तरातरा बाहेर पडली. त्यांच्या नेहमीच्या दोस्त मंडळींच्याकडं जाऊन बघून आली. पण तुकारामबुवा तिथंही नव्हते. आवलीला काय करावं सुचेना. ती सैरभैर हिंडत राहिली. शेवटी हिंडता हिंडता ती गावठाणाबाहेर आली. तिथं तिला भेटली आक्कामावशी-माणकूची आई. आवलीला असं हिंडताना बघून तिनं कारण विचारलं. आवलीनं सांगताच ती म्हणाली – “अगं बुवांना मी सकाळी सकाळी डोंगरावर जाताना बघितलं. भामनाथाच्या डोंगरावर.”

“भामनाथाच्या डोंगरावर? तिथं आणि कशाला गेलेत? आता काय म्हणावं या कर्माला? पोटात अन्न नाही, पाणी नाही. आता इतके दिवस त्या विठ्याच्या मंदिरात बसत होते. आता काय येडबीड लागलं की काय डोंगरावर जाऊन बसायला? तिथं डोंगरावर वाघ, सिंह आहेत म्हणे. आता काय करू मी?”

असं पुटपुटत आवली घरी परतली. घरी आल्यावर लगालगा तिनं एक फडकं घेतलं. त्यावर भाकरी ठेवल्या, त्यावर कुरडूची भाजी ठेवली. एवढा मिरचीचा ठेचा घेतला. दोन-चार कांदे घेतले. लोटकीत दूध घेतलं. पाण्याचा गडवा घेतला. आणि हे सगळं बांधून घेऊन ती तरातरा घराच्या बाहेर पडली. जाताना काशीला घराकडं आणि पोरंंच्याकडं लक्ष ठेवायला सांगून ती भराभरा चालायला लागली. ऊन मी म्हणत होतं. सकाळपासून दमलेली, डोईवर भाकरीची बुट्टी घेऊन तापलेल्या फुफाट्यावर अनवाणी चालणारी आवली... डोंगरावर जाऊन बसलेल्या आपल्या उपाशी नवऱ्याला काट्या-कुट्यातून अनवाणी चालत जेवण घेऊन जाणारी आवली... कुठल्याही सावित्रीपेक्षा कमी नव्हती. गाव संपलं. पुढची वाट अवघड होती. रानवेती, काटेकुटे, दगडधोंडे यातून चालायचं होतं. पुढं चढहोता. वरनं जीवघेणं ऊन होतं. पण आवली

थांबली नाही. पायाखालची वाट अनोळखी होती. काटे-कुटे-फुफाट्याची होती. पण आवलीला त्याची चिंता नव्हती. तिच्या मनाला, शरीराला, पावलाला एकच ओढहोती. तुकारामबुवांना जेवण पोचवायची. एकच आस होती त्यांना लवकरात लवकर अन्न देण्याची. भामनाथच्या डोंगराचा तो चढचढताना आवलीची दमछाक होत होती. पण झपाटल्यासारखी आवली चालत होती. तिचं लक्ष डोंगरमाथ्याकडं होतं. आता डोंगराचा माथा दिसायला लागला होता.

अचानक आवलीच्या तोंडून एक आर्त, हलकीशी किंकाळी उठली. ती चालायची थांबली. पायाला काहीतरी टोचलं होतं. वेदना मस्तकापर्यंत गेली. तिनं झाडाचा आधार घेतला. डोईवरची भाकरीची बुट्टी उतरून खाली ठेवली. आणि पाऊल उचलून पाहिलं. एक मोठा बाभळीचा काटा टाचेत घुसला होता, अगदी खोलपर्यंत. आवलीनं तो काटा काढायचा खूप प्रयत्न केला. पण तो इतका विचित्र घुसला होता, की त्या काट्याला नुसता स्पर्श झाला तरी वेदनेचा कल्लोळ उठत होता. जीवघेणा सल देत होता तो काटा. आवलीनं खूपच प्रयत्न केले. तरीही तो निघेना. आणि अजून प्रयत्न करायला आवलीकडं वेळ नव्हता. तिचा धनी तिथं उपाशी होता. पहाटेपासून त्याच्या पोटात पाण्याचा थेंबही नव्हता अन्न तर दूरच. हा विचार मनात आला आणि आवली काटा विसरली. वेदना विसरली. भळभळणारी जखम विसरली. तो जीवघेणा सल विसरली आणि काटा तसाच पायात ठेवून आवली तशीच उठली. बुट्टीतली भाकरी जोपर्यंत तुकारामबुवांच्या तोंडात पडणार नव्हती तोपर्यंत आवली थांबणार नव्हती. अखेर आवलीला तुकारामबुवा दृष्टीस पडले. भामनाथाच्या डोंगराच्या माथ्यावर एका पिंपळाच्या झाडाखाली ते बसले होते. त्यांचे डोळे मिटलेले होते. एकतारी, चिपळ्या दोन्ही शांत होतं. तुकारामबुवा ध्यानस्थ बसले होते. त्यांच्या भोवती दोन-तीन हरणं खेळत होती. ससे बागडत होते. पक्षी किलबिलत होते. नाचत होते. पण ना तुकारामबुवांना त्याची शुद्ध होती ना त्या प्राणीपक्ष्यांना त्यांच्या अस्तित्वाची जाणीव. ते दृश्य पाहून आवलीला भरून आलं.

इतकी पायपीट केल्याचं सार्थक झालं होतं. तिचे डोळे पाण्याने भरले. क्षणभरच. तेवढ्यात काट्याचा सल मस्तकात गेला आणि आवलीच्या सगळ्या सगळ्या वेदनांना जणू जाग आली. तुकारामबुवांना बघून हायसं वाटलेली, त्यांच्या भोवती बागडणारे पशु-पक्षी बघून अचंबित झालेली आवली त्या वेदनेच्या कल्लोळात वाहून गेली आणि करवादली -

“आता काय म्हणावं या कर्माला? हितं येऊन बसलाय व्हयं? सगळा गाव पालथा घातला की मी! काय हैक म्हणायचं का हुईक? कुठं गेला होतात

द प्राइस ऑफ लव्ह

लेखक

निकोला टी. जेम्स

अनुवाद

मीना टाकळकर

किंमत : २२०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

वडिलांच्या हिंसाचाराचा व्रण, त्यातच शाळेत गुंड मुलांनी धाकदपटशा दाखवून केलेला लैंगिक अत्याचार, बलात्कार अशा अवस्थेत निकोलाकडे मदतीसाठी कोणताच मार्ग नव्हता. स्वास्थ्य हरवलेल्या तिच्या वर्तनाकडे तिच्या अवतीभवती असणाऱ्या वडीलधाऱ्यांनी दुर्लक्ष केले. तिची आत्मप्रतिष्ठा, आत्मसन्मान रसातळाला गेला. त्यानंतर थरकाप उडवणाऱ्या एका अनोळखी माणसाच्या छळाची ती शिकार झाली. त्याने तिचे आयुष्य जिवंत नरक बनवले. नील देखणा आणि भुरळ पाडणारा होता. पण धोक्याचा इशारा ओळखण्याच्या वयाची ती नव्हती. तिच्या या नवऱ्याने तिला टोकाच्या यातना दिल्या. आपले तिच्यावर प्रेम आहे, म्हणून हे सारे आपण करित आहोत, असेही तो उलट आग्रहपूर्वक सांगत होता.

अत्यंत प्रतिकूल स्थितीत भयानक छळाच्या यातनांतून जाऊनही आपले स्वत्व आणि आंतरिक शक्ती कायम ठेवणाऱ्या एका स्त्रीची अंतःकरण पिळवटून टाकणारी कहाणी म्हणजे 'द प्राइस ऑफ लव्ह' ही कादंबरी.

सकाळपासून? त्या काळ्याच्या मंदिरात पण जाऊन आले. या इथं एवढ्या लांब, डोंगरावर काय म्हणून येऊन बसलाय? पोटात काय अन्न नाही, पाणी नाही? एकटंच येऊन बसलाय? सोबत तरी कुणाला तरी आणायचं? इथं या डोंगरावर, या जंगलात असं एकटंदुकट यायला काय येड-बीड लागलंय का तुम्हाला? जीव उडून गेला माझा.”

आवलीची सरबत्ती सुरू झाली. बुवांनी डोळे उघडले. पण ही सरबत्ती थांबवावी कशी ते तुकारामबुवांना कळेना आणि हे आवली बोलत नव्हती तर तिची सर्वांगात टुसटुसणारी वेदनाच बोलत होती. शेवटी तीच बोलायची थांबली. दमली असावी बहुतेक. तुकारामबुवा म्हणाले –

“अगं आवले, ऐक जरा. सगळी सृष्टी त्या ईश्वरानं निर्माण केली आहे. ही झाडं, वेली, हे पशू-पक्षी माझे सगे-सोयरे आहेत. या पक्ष्यांचं गायन हा ईश्वरी संकेत आहे. मी इथं आलो आणि ईश्वराचे हे सगळे साक्षात्कार बघून भारावलो. माझी तंद्री कधी लागली, वेळ कसा गेला तेच मला कळलं नाही. मग मी जिकडं बघू लागतो, तिकडं मला तो विठ्ठल दिसायला लागला. सारं जग अवघं विठ्ठलमय भासू लागलं. आणि मी इथंच बसून राहिलो.”

तुकारामबुवा भारावून सांगत होते आणि आवली उसळलीच, “काय कवतिक सांगू नका त्या काळ्याचं मला. गारुडीच हाय तो. तो तुम्हाला वेड लावतोय आणि तुम्ही वेडे होता. आपण बसलाय त्या रखुमाईला संग घेऊन आणि तुम्हाला मात्र बायका-पोरं सोडायला लावलीन. नाटक्या मेला. ते जाऊ दे, आधी ही भाकरी खाऊन घ्या.” असं म्हणत आवलीनं बुट्टी खाली ठेवली, पाय जरासा टेकवला आणि पुन्हा त्या काट्यानं सल दिला.

“आ ई ग ५ ५” आवली कण्हली.

तसं तुकारामबुवांनी विचारलं, “आवले, काय झालं? काही दुखतंय का?”

तुकारामबुवांनी अतीव प्रेमानं हे विचारलेलं ऐकताच आवली गहिवरली. तिच्या डोळ्यांतून घळाघळा अश्रू वाहू लागले. काय नव्हतं त्या अश्रूंत? सकाळच्या कामाचा सगळा शीण, उन्हात केलेली वणवण, काट्या-फुफाट्यानं भरलेली ती अनोळखी वाट, ती तुडवताना झालेला त्रास, तुकारामाबुवांच्या काळजीनं कुरतडलं जाणारं मन, त्यांना शोधताना झालेला मनःस्ताप, त्या काळ्या विठोबा विषयीचा संताप आणि टाचेत घुसलेल्या बाभळीच्या काट्याचा सल ...सारं सारं त्या अश्रूंतून आवलीच्या गालांवर ओघळायला लागलं. आणि बघता बघता आवली हमसून रडायला लागली, एखाद्या लहान मुलीसारखी. तुकारामबुवांनी तिचे अश्रू पुसले. निःशब्दपणे ते आवलीच्या मस्तकावर थोपटत

राहिले. आवेग ओसरल्यावर आवलीनं पाय दाखवला. टाचेभोवतालचा भाग टारून सुजला होता. आणि तो तिरपा घुसलेला बाभळीचा काटा अजूनही आवलीच्या टाचेत होता. तुकारामबुवांना त्या क्षणी आवलीची विलक्षण कणव आली. त्यांनी हलकेच आवलीचा पाय एका हातानं पकडला आणि दुसऱ्या हातानं तो काटा अलगद ओढून काढला. तुकारामबुवांच्या बोटात जादू होती की, त्यांच्या वात्सल्यपूर्ण नजरेत होती, की त्यांच्या प्रेमळ स्पर्शात होती कुणास ठाऊक? पण वेदनेचा आगडोंब देणारा तो काटा काढताना आवलीला अजिबात दुखलं नाही. काटा काढल्यावर त्या जखमेतून भळाभळा रक्तही येऊ लागलं पण तुकारामबुवांनी पलीकडंच उगवलेला दगडी पाला घेतला, हातावर चोळला आणि आवलीच्या टाचेवर दाबला. आवलीच्या वेदना कधीच थांबल्या होत्या. किंचितसा सल होता. पण ती अजून लहान मुलीसारखी मुसमुसतच होती. तसंच मुसमुसत तिनं भाकरीचं गाठोडं सोडलं आणि एकवार आवलीकडं बघून तुकारामबुवांनी भाकरीचा तुकडा मोडला. कुरडूची भाजी त्यात घेतली आणि तो घास त्यांनी आवलीपुढं धरला.

“घे आवले, मला माहिती आहे की, तूसुद्धा सकाळपासून उपाशी आहेस. घे.”

त्यांच्या त्या प्रेमानं आवली भारवली, संकोचली आणि लाजलीसुद्धा. ‘नको नको’ म्हणत, इकडं तिकडं बघत तिनं आ केला. तुकारामबुवांनी तो घास आवलीला भरवला आणि मग ते स्वतः खाऊ लागले. पण आवली? तिची अवस्था फार वेगळी झाली होती. ही अमृताची चव असणारी भाजी-भाकरी आपणच केलेली आहे यावर तिचा विश्वास बसत नव्हता. मगाशी राहिलेला तो काट्याचा सल केव्हाच नाहीसा झाला होता. तिचा चेहरा एकदम खुलला. तिनं डोळे पुसले आणि उत्साहानं, आनंदानं तुकारामबुवांना वाढायला सुरुवात केली. तिची थांबलेली वेदना, अदृश्य झालेला सल बघून तुकारामबुवांनाही बरं वाटलं. हिच्या मनातला त्या विठ्ठलाबद्दलचा सल असाच काढता आला तर? त्यांच्या मनात येऊन गेलं.

तुकाराम-आवलीला घर मिळालं, संसार मिळाला हे बघून रुक्मिणीला बरं वाटलं. पण विठ्ठलाला चिंता वाटू लागली. तुकारामावर संकटांमागून संकटं टाकण्यात आपण चूक तर करत नाही ना, असं त्याला वाटू लागलं. कदाचित या संकटांमधून सावरता-सावरता तो पुन्हा पुन्हा संसारात गुरफटला तर? त्यातच त्या कर कटेवर ठेवून विटेवर उभ्या असलेल्या पांडुरंगाला आवलीची भीती वाटू लागली होती. उद्या ही बाई आपल्याला मारायला कमी करणार नाही याबद्दल त्याची खात्री पटायला लागली होती. म्हणूनही तो

विचारात पडला होता. तुकारामांची साधकावस्था जेवढी तीव्र होईल, तेवढी त्यांची सिद्धावस्था लवकर येईल हे त्याला माहीत होतं. पण हे साधावं कसं याची विवंचना त्याला पडली होती आणि एरवी सतत हसणारा, खोडकर दिसणारा, भक्तांच्यावर प्रेम करणारा आपला नवरा आता तुकारामाचं सगळं शिस्तीत लागल्यावरही असा चिंताक्रांत का दिसतोय ते रुक्मिणीला कळत नव्हतं. काल आवली त्याला शिव्या देत असतानाही तो हसत होता, त्याचंही कारण रुक्मिणीला कळलेलं नव्हतं आणि आज आवली इथं नसतानाही तो चिंतेत का आहे हेही तिला उमगत नव्हतं. एकूणच विडुलाचं ते वागणं रुक्मिणीलाही कोड्यात टाकणारं होतं हेच खरं.

आवाहन

पुस्तक वाचताना वाचक त्या पुस्तकाशी एकरूप झालेला असतो. काही वेळेला तर तुमच्या जीवनाला कलाटणी देण्याचं सामर्थ्य एखाद्या पुस्तकामध्ये असतं. आम्ही नेहमीच वाचकांना दर्जेदार पुस्तकं वाचण्याचा आनंद दिला आहे. मेहता पब्लिशिंग हाऊसचं असंच एखादं तुम्हाला आवडलेलं, भावलेलं पुस्तक असेल तर त्या पुस्तकाबद्दलचा अभिप्राय आम्हाला साधारण ५०० ते ८०० शब्दांत लिहून कळवा. अभिप्रायाबरोबर आपला संपूर्ण पत्ता आणि मोबाईल नंबर देण्यास विसरू नये. ते पुस्तक आपल्याला का आवडलं ते लिहायचं आहे. आपल्या अभिप्रायाचं स्वागत असेल. यासाठी मानधनही दिलं जाईल. अभिप्राय छापण्याबाबतचा अधिकार संपादकांच्या अधीन राहिल. त्या संबंधात कोणताही पत्रव्यवहार केला जाणार नाही आणि अस्वीकृत अभिप्राय परत पाठवला जाणार नाही, याची कृपया नोंद घ्यावी. तसेच या संदर्भात दूरध्वनी-वरून कोणीही संपर्क साधू नये. आपला अभिप्राय आमच्या या ई-मेलवर mmgj@mehtapublishinghouse.com किंवा खालील पत्त्यावर पोस्टाने/कुरियरने पाठवावा.

मेहता पब्लिशिंग हाऊस, १९४१ सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी, बाजीराव रोड, टेलिफोन भवन समोर, पुणे ३०.

हिरॉईन ऑफ द डेझर्ट

लेखक

डोन्या अल्-नहि

अनुवाद

शोभना शिकनीस

किंमत : १५०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

“मेरीने लैलाला उचलून घेतलं आणि त्या दोघी एकमेकींच्या आलिंगनात जणू अनंतकाळपर्यंत विसावल्यासारख्या भासल्या....” मेरीला तातडीने कृती केली पाहिजे, याचं भान आलं.... लैलाचं मुटकुळं घट्ट धरून ती टॅक्सीकडे आली.... दरवाज्यापर्यंत पोहचताच ड्रायव्हरला ‘चल, निघ.’ असं ओरडून सांगत मी आत उडी घेतली; ‘शेकडो ब्रिटिश स्त्रियांसाठी

डोन्या अल्-नहि ही दयेची एक मूर्तिमंत देवदूतच आहे....’

‘विश्वास बसणार नाही एवढ्या धैर्यवान अशा डोन्याच्या आयुष्याचं इतिकर्तव्य म्हणजे मुलांच्या विरहाने दुःखी झालेल्या स्त्रियांचं त्यांच्या मुलांशी पुनर्मीलन घडवून आणणं... आणि तेही ठार मारण्याच्या धमक्यांना आणि तुरुंगात टाकलं जाण्याच्या संकटांना तोंड देत....’

‘हृदयाचा ठोका चुकवणाऱ्या धाडसी मोहिमा म्हणून डोन्याच्या गोष्टी जेवढ्या परिणामकारक आहेत, तेवढ्याच सांस्कृतिक भिन्नता असलेल्या लोकांचं विवाहबद्ध झाल्यावर काय चुकत जातं, त्याचंही त्या परिणामकारक चित्रण करतात....’

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ । ५७

८ मार्च या जागतिक महिला दिनानिमित्त

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील स्त्रिया

संपादक : नवाझ ब. मोदी

अनुवाद : वासंती फडके

कॅप्टन लक्ष्मी सेहगल- धगधगती क्रांतिकारक

(डॉ. (श्रीमती) रोहिणी गवाणकर : मुंबईच्या एस. एन. डी. टी. विद्यापीठातून राज्यशास्त्र विभागप्रमुख म्हणून सेवानिवृत्त. स्त्रीविषयक अभ्यास, स्त्रियांच्या चळवळी आणि 'पंचायती राज'मधील स्त्रिया' या विषयावर त्यांचे संशोधन सुरू आहे. त्यांनी प्रसिद्ध केलेल्या पुस्तकांत पुढील पुस्तकांचा समावेश आहे. 'भारतीय स्वातंत्र्यसंग्रामात स्त्रियांचे योगदान' (१९७०), 'स्त्रीशक्तीचे राजकारणी रूप' (१९८६), 'भारतीय महिला एवं आझादी की लडाई' (१९९८), 'कॅप्टन लक्ष्मी आणि राणी झाशी रेजिमेंट' (१९९८) (मराठी). स्त्रीसमस्यांच्या विविध पैलूंवर कार्य करणाऱ्या महाराष्ट्र स्त्री अभियान व्यासपीठ आणि महिला दक्षता समिती यांच्या त्या संस्थापक अध्यक्ष आहेत.

हा शोधनिबंध म्हणजे त्यांच्या अलीकडे मराठीत प्रसिद्ध झालेल्या 'कॅप्टन लक्ष्मी आणि राणी झाशी पलटण' या पुस्तकातील काही अंश उद्धृत केला आहे.)

कॅप्टन डॉ. लक्ष्मी सेहगल यांचा जन्म १९१४ मध्ये पहिले महायुद्ध सुरू असताना भारतात झाला. दुसरे महायुद्ध सुरू असताना आग्नेय आशियात त्यांनी भारतीय स्वातंत्र्यासाठी मोठ्या शौर्याने लढा दिल्यामुळे त्या वीरांगना म्हणून ओळखल्या जाऊ लागल्या. जर लहानपणी त्यांची कुंडली पाहून त्यांच्याबद्दल कोणी असे भविष्य वर्तवले असते, तर त्यावर इतरांचाच काय पण त्यांच्या आई-वडिलांचाही विश्वास बसला नसता.

लक्ष्मीबाई गर्भश्रीमंत घरात जन्मल्या. इंग्रज शिक्षिका कुमारी जॉर्डन यांच्या देखरेखीखाली पाश्चिमात्य वातावरणात शिकल्या आणि लहानाच्या मोठ्या झाल्या. भारतीय स्त्रिया आपल्या मुलांना वाढवतात तसे न वाढविता मुलांना कडक शिस्तीत वाढवले पाहिजे, असे कुमारी जॉर्डन लक्ष्मीबाईची आई श्रीमती अम्मू स्वामिनाथन यांना नेहमी सांगत असे. लक्ष्मीबाईचे आई-वडील धर्मनिरपेक्ष विचारांचे होते. जातिव्यवस्था व धर्म यांवर त्यांचा विश्वास नव्हता. भारतीय मुले गुलामीच्या गंडापासून दूर असावीत, असे लक्ष्मीबाईचे वडील बॅरिस्टर स्वामिनाथन यांना वाटत असे; परंतु भारतात दिले जाणारे शिक्षण अशा गंडाला पोषक ठरते. अशा वातावरणात शिकलेल्या मुलांमध्ये नक्कीच अशा प्रकारचा गंड निर्माण होतो. म्हणूनच त्यांनी आपल्या मुलांना शिक्षणासाठी इंग्लंडला पाठवले आणि मुलांना इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत दाखल केले.

वयाच्या दहाव्या वर्षापर्यंत लक्ष्मीबाईंना राष्ट्रवाद, देशभक्ती या संकल्पनांची अजिबात जाणीव नव्हती. त्या ज्या शाळेत शिकल्या तिथे ब्रिटिश सत्ता हे भारतीयांना मिळालेले वरदान आहे, हे विद्यार्थ्यांच्या मनावर ठसविण्याचा सतत प्रयत्न होत असे. स्वातंत्र्य, आर्थिक शोषण या संकल्पना आकलन होण्याचे त्यांचे वय नव्हते. तरीही त्या नाजूक वयात त्यांनी गरिबांची सेवा करण्यासाठी डॉक्टर होण्याचा निश्चय केला होता.

लक्ष्मीबाईंच्या वडिलांचे अनेक इंग्रज मित्र होते. मित्राच्या भूमिकेत त्यांची व्यक्तिमत्त्वे वेगळे रूप धारण करीत. हे रूप शासकाच्या रूपाच्या अगदी विरुद्ध असते, हे आपले मत उघडपणे सांगण्यास लक्ष्मीबाईंचे वडील कचरत नसत. शासक किंवा सत्ताधारक म्हणून ते बदमाश असतात. जन्मजात स्पष्टवक्तेपणा त्यांच्याकडे होता. लक्ष्मीबाईंमध्ये वडिलांचे हे गुणवैशिष्ट्य आनुवंशिकतेने उतरले होते. मात्र बॅरिस्टर स्वामिनाथन इंग्रजांचा द्वेष करित नसत. इंग्रज माणसांमध्ये अनेक चांगले गुण आहेत आणि भारतीयांनी ते आत्मसात करावेत, असे ते म्हणत असत. मात्र इंग्लंडला भेट दिल्यावरच इंग्रजांच्या या गुणांचा प्रत्यय येतो. मुलगे आणि मुली असा भेदभाव |यांनी कधी केला नाही. त्यामुळेच कदाचित लक्ष्मीबाई आणि त्यांची बहीण मृणालिनी यांना त्यांच्या आवडीचे शिक्षण घेण्याचे स्वातंत्र्य लाभले. लक्ष्मीबाईंना उच्च शिक्षणासाठी परदेशी पाठविण्याचा बॅरिस्टर स्वामिनाथन यांचा विचार होता, पण लक्ष्मीबाईंनी गरीब भारतीय स्त्रियांची सेवा करण्यासाठी भारतातच राहणे महत्त्वाचे आहे, असा विचार केला. अनेक विषयांत रस असल्यामुळे शाळा-

कॉलेजात त्यांनी अनेक पारितोषिके पटकावली. लहान वयातच त्यांना वाचनाची गोडी लागली. आजही त्यांच्या कानपूरच्या घरातील पुस्तकांनी भरलेली कपाटे लक्ष्मीबाईंच्या वाचनवेडाची साक्ष देतात.

लक्ष्मीबाईंच्या आई निष्ठावान गांधीवादी होत्या. अशा वातावरणाचा घरातील मुलांवर परिणाम झाला नसता, तरच नवल वाटले असते. लक्ष्मीबाईंनाही महात्मा गांधी देवदूतासारखेच वाटत. त्यांनी आपले सर्व दागदागिने भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसला देणगी म्हणून देऊन टाकले. जेव्हा गांधीजींनी सत्याग्रह चळवळ सुरू केली, तेव्हा लक्ष्मीबाई मोर्चात व मिरवणुकीत सामील होत असत; पण अहिंसक मार्गाने लाठीहल्ल्याला तोंड देणे त्यांना कठीण जात असे. शिक्षणाला रामराम ठोकून चळवळीत सहभागी होण्यावर त्यांचा कधीच विश्वास नव्हता. अभ्यास करून शिक्षणक्रम पूर्ण करणे, हेच विद्यार्थ्यांचे प्रमुख उद्दिष्ट असले पाहिजे, असे त्यांना वाटत असे. अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर ते आपला वेळ चळवळीसाठी देऊ शकतात. हा त्यांचा निर्धार त्यांनी प्रत्यक्ष खरा केला. लहानपणापासून आपल्या गरीब देशबंधवांची सेवा करण्यासाठी डॉक्टर होण्याचे ध्येय त्यांनी उराशी बाळगले होते. हे त्यांचे ध्येय शिक्षणावर बहिष्कार घालून प्राप्त करता येण्यासारखे नव्हते. ब्रिटिशांजवळ जितके ज्ञान आहे, त्यापेक्षा अधिक ज्ञान प्राप्त करूनच त्यांच्यावर मात करता येईल, याबद्दल त्यांना पक्की खात्री वाटत होती. (१) कोणीतरी सल्ला दिल्यामुळे त्यानुसार त्या कधी वागल्या नाहीत. (आजही वागत नाहीत.) गांधीजी त्यांना देवदूतासारखे वाटत असले तरी केवळ गांधीजींनी सल्ला दिल्यामुळे त्यांनी तो मानला, असे होत नसे.

एका इंग्रज माणसाचा तिटकारा आणणारा अनुभव त्यांना लहान वयातच आला. त्यामुळे त्यांच्या जीवनाला निराळी दिशा मिळाली. (२) लक्ष्मीबाईंच्या वडिलांनी कदंबूर कतल खटल्यात आरोपीच्या वतीने खटला हाती घेतला होता. कदंबूरच्या जमीनदाराच्या अज्ञान वारसाने श्री. डेला या आपल्या इंग्रज पालकाचा खून केला होता. स्वामिनाथन यांनी हा खटला लढवला आणि अज्ञान जमीनदाराला दोषमुक्त करण्यात ते यशस्वी झाले. या खटल्याला हिंदुस्थानभर भरपूर प्रसिद्धी मिळाली होती. स्वामिनाथन यांच्यावरही चहूबाजूंनी स्तुतिवर्षाव झाला; पण त्यांची पत्नी व मुले यांना त्यानंतर विचित्र अनुभवाला सामोरे जावे लागले. आजपर्यंत जे इंग्रज त्यांच्या घरी मित्र म्हणून येत असत, त्यांनी मैत्री सोडून दिली आणि स्वामिनाथन कुटुंबाबरोबरचे सर्व संबंध तोडून टाकले. लक्ष्मीबाईंच्या मातोश्री अम्मू यांच्या मैत्रिणी इंग्रज होत्या आणि त्यांच्या वर्तुळात अम्मूंची ये-जा असे; पण त्या मैत्रिणीही अम्मूपासून दूर राहू लागल्या.

लक्ष्मी व मृणालिनी यांच्या शाळेतील इंग्रज शिक्षकही त्यांच्यापासून लांब राहू लागले. अम्मू आणि त्यांची मुले बॅरिस्टर स्वामिनाथन यांच्या कुटुंबातील होती, हे एक साधे कारण त्यांच्या या वर्तणुकीमागे होते आणि बॅरिस्टर स्वामिनाथन यांनी 'निष्पाप' इंग्रज माणसाला मारणाऱ्या आरोपीची त्या आरोपातून मुक्तता केली होती. अशा प्रकारे त्यांच्या दृष्टिकोनातून स्वामिनाथन दोषी होते. शाळेच्या प्राचार्या श्रीमती डेला फक्त याला अपवाद होत्या. श्रीमती डेला या मरण पावलेल्या श्रीयुत डेलांच्या भगिनी. परंतु अम्मू व स्वामिनाथन यांच्या कुटुंबाशी त्यांनी आपले संबंध पूर्ववत चालू ठेवले होते. या प्रसंगानंतर इंग्रज माणसाचे न्यायप्रेम, प्रामाणिकपणा आणि सत्यवचनीपणा या निव्वळ दिखाव्याच्या गोष्टी आहेत, हे लक्ष्मीबाई आणि त्यांची भावंडे यांच्या लक्षात आले. दोघी बहिणींनी पूर्णतया भारतीय बनण्याचा निर्धार केला. त्यांनी युरोपीय शाळा सोडून सरकारी शाळेत आपली नावे नोंदवली. त्यांनी युरोपीय पद्धतीच्या पोषाखाएवजी परकर, पोलका व त्यावर मद्रासी पद्धतीचे जाकीट घालण्यास सुरुवात केली. आपल्या जवळील परदेशी वस्तूंचा त्यांनी त्याग केला. या घटनेपूर्वी त्या घरातही संभाषण इंग्रजीमधून करीत; पण नंतर कुटुंबातील संवाद मल्याळी किंवा तमीळ भाषेतून होऊ लागला. आणि याच वेळी राजकीय रंगमंचावर गांधीजींचा उदय झाला.

या घटनेनंतर जसे दोघी बहिणींचे आयुष्य बदलले तसेच अम्मूंचे-त्यांच्या आईचे जीवन बदलण्यासही ही घटना कारणीभूत ठरली. अम्मूनीही आपल्या पाश्चिमात्य जीवनपद्धतीचा त्याग केला. अखिल भारतीय महिला परिषदेच्या आणि मद्रास भारतीय महिला संघटनेच्या त्या क्रियाशील सदस्य बनल्या. अशा प्रकारे त्यांच्या घरातील ब्रिटिश राहणी बदलून ती पूर्णपणे भारतीय बनली.

१९२८च्या डिसेंबरमध्ये कलकत्ता येथे भरलेल्या काँग्रेसच्या अधिवेशनाला हजर राहण्यासाठी लक्ष्मीबाई आईबरोबर गेल्या होत्या. त्या काळात काँग्रेसचे अधिवेशन आणि भारतीय महिला परिषद दोन्ही एकाच वेळी भरत असत. अधिवेशनात स्वयंसेवक म्हणून काम करण्यासाठी युवकांची एक संघटना सुभाषचंद्र बोस यांनी स्थापन केली होती. सुभाषचंद्रांनी त्या युवकांना लष्करी पद्धतीने संचलन करण्याचे प्रशिक्षण दिले होते. कलकत्त्यातील पार्क सर्कस मैदानावर या संचलनाच्या रंगीत तालमी घेतल्या जात असत. अम्मूवर गांधीजींचा प्रभाव इतका होता, की सुभाषबाबूंची लष्करी पद्धतीची स्वयंसेवकांची संघटना त्यांना पसंत पडली नाही. लक्ष्मीबाई मात्र त्यामुळे प्रभावित झाल्या होत्या. सुभाषबाबूंबद्दल अम्मूनी मारलेला शेर मात्र अजूनही

त्यांच्या लक्षात आहे. “केवढा देखावा त्यांनी उभारला आहे! लष्करी वेषात ते स्वतःला कोण समजतात?”

मद्रासमधील सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीत लक्ष्मीबाईंनी तिरंगा हातात घेऊन मिरवणुकीचे नेतृत्व केले. त्या अटकेला सामोऱ्या गेल्या. खऱ्या देशभक्ताप्रमाणे आणि चळवळीतील शिस्त राखण्यासाठी त्यांनी गांधीजींच्या आवाहनाचा भंग केला नाही; परंतु गांधीजींच्या अहिंसक तत्वांवर त्यांचा कधीच विश्वास बसणे शक्य नव्हते. जरी गांधीजींबद्दल त्यांच्या मनात अपार आदर असला तरी हळूहळू त्या त्यांच्या विचारसणीपासून दूर गेल्या.

मीरत कट खटला हा भारतातील राजकीय चळवळींमधला खरोखरच मैलाचा दगड मानला जातो. त्या काळच्या युवकांवर त्या घटनेचा जबरदस्त प्रभाव होता. भाई डांगे, मिरजकर व जोगळकर गजाआड होते. सरोजिनी नायडूंच्या भगिनी सुहासिनी चट्टोपाध्याय यांचे नाव खटल्याच्या सुनावणीत घेतले गेले; पण त्यांच्या नावाचे पकड वॉरंट निघाले नाही. चट्टोपाध्याय व स्वामिनाथन या कुटुंबांचे घरोब्याचे संबंध होते. त्याच सुमारास अम्मूनी सुहासिनीला विश्रांती मिळावी आणि तिच्या भोवतालच्या वातावरणातही बदल व्हावा, या उद्देशाने तिला आपल्या घरी राहायला बोलावले. सुहासिनी त्यांच्या घरी राहायला आल्यावर पोलिसांनी त्यांच्या घरावर गुप्त पाळत ठेवली होती. ब्रिटिशांच्या संशयी वृत्तीचा लक्ष्मीबाईंनी पुन्हा एकदा अनुभव घेतला.

स्वामिनाथन कुटुंबातील सुहासिनीच्या वास्तव्याचा लक्ष्मीबाईंच्या नाजूक, उमलत्या अंतःकरणावर विलक्षण प्रभाव पडला. रात्रीच्या वेळी घराच्या आजूबाजूला शांतता असताना लक्ष्मीबाई जाग्या राहून सुहासिनीदीदीबरोबर अनेक वादाच्या मुद्द्यांवर चर्चा करीत असत. ‘समाजवाद’ हा शब्द त्यांनी प्रथम सुहासिनीदीदींच्या तोंडून ऐकला. रशियन क्रांतीची कथा, तिची कारणे व परिणाम सुहासिनीदीदींनी लक्ष्मीबाईंना उलगडून दाखवले. रशियातील समाजवादी कार्यपद्धती आणि त्याचे विश्लेषण व परिणामस्वरूप रशियातील समाजवादाची संरचनाही त्यांनी लक्ष्मीबाईंना विशद करून सांगितली. अशा तऱ्हेने समाजवादी विचारांचे बी लक्ष्मीबाईंच्या मनात पेरले गेले आणि त्यांचेच रूपांतर लक्ष्मीबाई कम्युनिस्ट पक्षाच्या क्रियाशील कार्यकर्त्या बनण्यात झाले.

शोषित आणि शोषणकर्ता यांमधील संघर्षाचे लक्ष्मीबाईंना हळूहळू आकलन होऊ लागले. तसेच या संघर्षामागील कारणांचे स्वरूपही स्पष्ट होऊ लागले. कामगारांची स्थिती पाहून त्यांना उदासीनता येत असे. जरी रशियासारखी क्रांती भारतात घडून आली नाही, तरी चळवळीच्या प्रभावाने

भारताला कधी ना कधी स्वातंत्र्य प्राप्त होईल आणि मग सर्व काही व्यवस्थित होईल, असे लक्ष्मीबाईंना वाटत असे. समानतेच्या तत्वावर आधारलेली सामाजिक संरचना प्रत्यक्षात आणण्यासाठी गांधीजींची ग्राम स्वराज्याची कल्पना हा एक पोषक घटक आहे, अशी लक्ष्मीबाईंची धारणा होती. याच सुमारास गांधीजींबरोबर नेहरू तरुण वर्गात लोकप्रिय होते. लक्ष्मीबाईही याला अपवाद नव्हत्या. सुहासिनीदीदींनी नेहरूंचे भुरळ घालणारे रूप आणि त्यांचे समाजवादावरील विचार दोन्ही आकर्षक असले तरी त्यामुळे हुरळून गेल्यास वाट चुकण्याचा धोक्याचा इशारा लक्ष्मीबाईंना दिला. (३) नेहरू जरी आपल्या भाषणांतून संपूर्ण क्रांतीची भाषा करीत असले तरी काँग्रेसच्या कार्यक्रमांत तशा प्रकारची शब्दयोजना कधीही केलेली आढळत नाही. (४) अस्पृश्यता नष्ट करण्यावर आणि उच्च जातींकडून घडणाऱ्या अन्यायाचे समूळ उच्चाटन करण्यावर गांधीजींचा जरी विश्वास असला तरी त्यांचा दृष्टिकोन क्रांतिकारी असल्याचे कोणालाच जाणवले नाही. मानवतावादी समाजसुधारकांचे हे विचार असू शकतात, इतपतच त्यांची दखल घेतली गेली. (५) सुहासिनीदीदींचे सगळे बोलणे त्या वेळी लक्ष्मीबाईंना नेमकेपणाने समजले नाही; परंतु त्यांच्या विचारांनी लक्ष्मीबाईंच्या मनात कुठेतरी मूळ धरले. जेव्हा लक्ष्मीबाई बुद्धिमतेने परिपक्व झाल्या, तेव्हा त्या विचारांचे महत्त्व त्यांना समजले आणि ज्यासाठी त्या थांबल्या होत्या, तेच हे इच्छित तत्त्वज्ञान अशी त्यांना खात्री पटली. समाजवादी साहित्य वाचण्याचा आणि सुहासिनीदीदींबरोबर त्याबाबत केलेल्या चर्चेचा त्यांच्या विचारांवर परिणाम झाला. काँग्रेसची स्वातंत्र्याची संकल्पना आणि समाजवादी समाजाचे स्वप्न, ही दोन्ही एकमेकांशी सुसंगत नाहीत यांबद्दल लक्ष्मीबाईंची पक्की खात्री झाली. या पार्श्वभूमीमुळे आझाद हिंद फौजेत सामील होण्याचे आणि नेताजींचे नेतृत्व स्वीकारण्याचे लक्ष्मीबाईंना आकर्षण वाटले व नंतर त्यांनी आझाद हिंद फौजेत सामील होण्याचा निश्चय केला. ब्रिटिशांच्या तीव्र आक्रमणाला अहिंसक पद्धतीने तोंड देण्याच्या गांधीजींच्या कल्पनेपेक्षा ब्रिटिशांविरुद्ध बंदूक घेऊन समरांगणावर शौर्याने लढण्याचे आकर्षण त्यांना अधिक वाटत होते. असे असले तरीही स्वातंत्र्यानंतर समाजवादी समाजाचे स्वप्न साकार होण्याचा कोणताच आशेचा किरण त्यांच्या डोळ्यांसमोर नव्हता. आपल्या समाजवादी तत्त्वज्ञानाच्या अभ्यासाचे त्यांनी नूतनीकरण केले आणि त्या पक्क्या कम्युनिस्ट बनल्या.

वैद्यकीय महाविद्यालयात शिक्षण घेत असतानाच १९३६ मध्ये टाटा एअरलाईन्समध्ये पायलट असलेल्या बी. के. एन. राव. यांच्याबरोबर त्यांचा

विवाह झाला. हा प्रेमविवाह होता. श्री. राव यांना पत्नीने फक्त आपल्याकडेच लक्ष पुरवावे असे वाटत होते. डॉक्टर होऊन गरिबांच्या सेवेत जीवन घालवण्याला श्री. राव यांचा विरोध होता. लक्ष्मीबाई मात्र आपल्या निश्चयाशी ठाम राहिल्या. कितीही किंमत मोजण्याची पाळी आली तरी केवळ गृहलक्ष्मी बनून राहण्याची त्यांची मुळीच तयारी नव्हती. आपल्या व्यक्तिगत स्वातंत्र्याशी तडजोड करण्याची कल्पना त्या स्वीकारू शकत नव्हत्या. त्याबरोबरच वयाच्या दहाव्या वर्षापासून डॉक्टर होऊन समाजसेवा करण्याच्या उराशी बाळगलेल्या स्वप्नाबाबतही तडजोड करणे त्यांना मान्य नव्हते. घरगुती कामापेक्षा वैद्यकीय व्यवसायाला अग्रक्रम देण्याबाबत त्या आग्रही होत्या; पण श्री. राव यांना ते मान्य नव्हते. या मतभेदांमुळे त्यांनी लग्नानंतर सहा महिन्यांतच नवऱ्याचे घर सोडले आणि आपले वैद्यकीय शिक्षण पुढे चालू ठेवले. लक्ष्मीबाईंनी रावांकडे घटस्फोटाची मागणी केली. ती त्यांनी तेव्हा मान्य केली नाही. अखेर १९४६ साली त्यांना घटस्फोट मिळाला. नंतर त्यांनी कर्नल प्रेमकुमार सेहगल यांच्याशी विवाह केला.

या सर्व घटनांचा त्यांच्या कौटुंबिक जीवनावर परिणाम होणे अपरिहार्य होते. सध्याच्या समाजाचे मापदंड आणि तत्त्वज्ञान साठ वर्षांपूर्वीच्या समाजवादाला लावून चालणार नाही. आजही समाजातील केवळ दोन टक्के स्त्रिया आपली लग्ने जमवतात अथवा मोडतात. स्त्रियांना स्त्रीसंघटनांचे आणि कायद्याचे भरपूर पाठबळ असूनही त्यांच्यावर होणारा अन्याय सहन करणेच त्या पसंत करतात. साठ वर्षांपूर्वी लक्ष्मीबाईंनी दाखवलेल्या धाडसाचे त्यामुळेच कौतुक करावेसे वाटते. तमिळी आणि मल्याळी समजातच नव्हे, तर अन्य कोणात्याही भारतीय समाजात लक्ष्मीबाईंच्या या निर्णयाचे स्वागत होणे शक्य नव्हते. लक्ष्मीबाई व त्यांचे कुटुंबीय यांना कठोर सामाजिक टीकेचे दुःख सहन करावे लागले. या सर्व प्रसंगांत एक बाब प्रकर्षाने जाणवली- कुटुंबातील कोणालाही झाल्या घटनेचा खेद वाटला नाही. त्यांच्या स्वतंत्र व पुरोगामी विचारांच्या आईने आपली लेक आणि तिने घेतलेला निर्णय समजून घेतला. त्यांनी लेकीला शिक्षण पूर्ण करण्यास प्रोत्साहन दिले. अल्पकालीन ठरलेल्या विवाहामुळे लक्ष्मीबाईंचा स्वतंत्र स्वभाव आणि आपले स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्व जपण्याची त्यांची प्रवृत्ती लक्षात आली. स्वतःचा विकास आणि व्यक्तिगत स्वातंत्र्य या कल्पना समाजापुढे मांडणाऱ्या दुर्मिळ, प्रसिद्ध स्त्रियांपैकी लक्ष्मीबाई एक होत्या. आपल्या कृतीने त्यांनी स्त्रीस्वातंत्र्याच्या तत्त्वज्ञानाचा पाया घातला. या अर्थाने त्यांना समाज क्रांतिकारक म्हणता येईल.

डॉक्टर झाल्यानंतर मद्रासच्या व्हिक्टोरिया क्रॉस हॉस्पिटलमध्ये स्त्रीरोग तज्ज्ञ म्हणून त्या काम करू लागल्या. सिंगापूरच्या त्यांच्या एका सुहृदाने त्यांना सिंगापूरला स्थायिक होऊन वैद्यकीय व्यवसाय करण्याचे आमंत्रण दिले. सिंगापूरमध्ये एकही महिला डॉक्टर नव्हती. आधीच प्रचंड असणाऱ्या भारतातील डॉक्टरांच्या संख्येत आणखी एकाची भर घालण्यापेक्षा ज्या ठिकाणी डॉक्टरच उपलब्ध नाहीत अशा ठिकाणी जाऊन वैद्यकीय व्यवसाय करणे इष्ट, असा विचार त्यांनी केला. तेथील रुग्णांवर उपचार करून त्यांचे जीवन सुखी बनवणे, हा समाजसेवा करण्याचा अधिक चांगला मार्ग आहे, असेही त्यांना वाटले. त्यानुसार ११ जून १९४० रोजी मद्रास बंदरातून त्या सिंगापूरला निघाल्या. या प्रवासात त्यांनी केलेले निरीक्षण आणि रबराच्या मळ्यात काम करणाऱ्या कामगारांच्या दुःस्थितीबद्दल जमवलेली माहिती यांवरून सिंगापूरला जाण्याचा आपला निर्णय योग्यच होता, असे त्यांना वाटले. सिंगापूरला उरनिर्वाहासाठी आलेल्या गरीब कामगारांना मदत करण्याची संधी लक्ष्मीबाईंना मिळणार होती.

त्या काळातही सिंगापूर हे श्रीमंत शहर होते; पण ती श्रीमंती समाजातील गरीब स्तरापर्यंत झिरपली नव्हती. सामाजिक व राजकीय उद्धार करून घेण्याची जाणीव तेथील विपन्नावस्थेत जीवन जगणाऱ्या लोकांना झालेली नव्हती. या गोष्टीने लक्ष्मीबाई गोंधळून गेल्या. मलायातील लोकांची ब्रिटिश सत्ताध्याऱ्यांविरुद्ध तक्रार नव्हती. ब्रिटिशांनी आणलेल्या मजुरांच्या कष्टांमुळे ते समृद्ध झाले होते. समाजवादाचा अभ्यास केलेल्या आणि त्याबद्दल विश्वास असणाऱ्या लक्ष्मीबाई मलायातील लोकांची उदासीन वृत्ती पाहून विलक्षण अस्वस्थ झाल्या.

सिंगापूरमधील पांढरपेशा भारतीयांची संवेदनशून्यता, निष्क्रियता आणि भिन्नेपणा यांबाबतच्या एका अनुभवाने लक्ष्मीबाई संत्रस्त झाल्या. १९४१च्या जानेवारीत सेलांगोर आणि एपोहा येथील रबराच्या मळ्यातील मजुरांना काम थांबवले. युद्धामुळे रबराच्या किमती चौपट झाल्या होत्या. या किंमतवाढीमुळे मजुरांना खूप यातना सहन कराव्या लागल्या. ब्रिटिश मालकांनी मजुरांची वेतनवाढीची मागणी नाकारली व त्यांची चळवळ मजुरांच्या काही नेत्यांना कामावरून दूर करून आणि मजुरांना बेदम मारहाण करून मोडून काढली. भारतात काँग्रेसच्या चळवळीत सक्रिय सहभागी असलेल्या लक्ष्मीबाईंना मजुरांवरचा हा अन्याय सहन झाला नाही. सिंगापूरमधील पांढरपेशा भारतीयांची त्यांनी बैठक बोलावली. या बैठकीत अन्यायाचा निषेध करणारा

ठराव मांडण्यात आला. बैठकीत ज्या लोकांनी मजुरांवर होणाऱ्या अन्यायाविरुद्धचा शाब्दिक संताप व्यक्त केला होता, त्यांच्यापैकी एकही जण सरकारच्या भीतीने अन्यायाविरुद्धच्या ठरावावर सही करण्यासाठी पुढे आला नाही, हे पाहून लक्ष्मीबाईंना आश्चर्य वाटले. चिनी लोक भारतीयांकडे तुच्छतेने का पाहतात, याचाही लक्ष्मीबाईंना उलगडा झाला. त्या सभेमुळे लक्ष्मीबाईंच्या विचारांना नवी दिशा मिळाली आणि निष्ठुर भारतीयांची संवेदनक्षमता जागृत करण्याचे मार्ग त्यांनी शोधले.

लवकरच लक्ष्मीबाई आपल्या व्यवसायात स्थिर झाल्या. १९४२च्या जानेवारी पर्यंत सिंगापूर शांत होते; पण मलायात युद्धाचा जोर होता. फेब्रुवारीच्या पहिल्या आठवड्याच्या सुमारास मलायातील युद्ध संपले. जपान्यांनी सिंगापूरच्या दिशेने संचलन करून सिंगापूर जिंकले. जपानी लोक भारतीयांना आपले मित्र समजत असत आणि गांधीजींबद्दल त्यांना अपार आदर होता. युद्धाला आसुसलेले जपानी गांधीजींबद्दल आदराने बोलतात, हे पाहून लक्ष्मीबाई आश्चर्यचकित झाल्या. या काळात लक्ष्मीबाई खासगी वैद्यकीय व्यवसाय करीत असल्या तरी तिथल्या वैद्यकीय मदत केंद्रावर त्यांना हजेरी लावावी लागे. या वेळेपर्यंत लक्ष्मीबाईंनी इंडियन इंडिपेंडन्स लीगमध्ये प्रवेश करून तेथील स्त्री विभागात काम करण्यास सुरुवात केली होती.

जेव्हा सिंगापूर पडले, तेव्हा युद्धकैद्यांना जपान्यांच्या ताब्यात देण्यात आले. सर्व युद्धकैदी भारतीय होते. ब्रिटिश इंडियन आर्मीतील तुकड्यांचा ताबा देताना ब्रिटिश कमांडरने या लष्करी तुकड्या जपान्यांच्या कैदी असून यापुढे त्यांना जपान्यांच्या आज्ञा पाळाव्या लागतील व त्यांच्या नियंत्रणाखाली राहावे लागेल, असे सांगितले. मात्र जपान्यांनी भारतीय कैद्यांना मुक्त केले. मुक्त झालेल्या कैद्यांनी इंडियन नॅशनल आर्मी या नावाचे कॅप्टन मोहनसिंग यांच्या नेतृत्वाखाली स्वतःचे लष्कर स्थापन केले. लक्ष्मीबाईंनी ब्रिटिश लष्करातील आपल्या डॉक्टर मित्रांना आय.एन.ए. मध्ये सामील होण्याची कळकळीची विनंती केली; पण त्या मंडळींवर ब्रिटिशांचा इतका पगडा होता, की जपान्यांनी पाठिंबा दिलेल्या आय.एन.ए.मध्ये सामील होण्यापेक्षा युद्धकैदी म्हणून तुरुंगात खिंतपत पडणे त्यांनी पसंत केले.

नेताजी सुभाषचंद्रांच्या आग्नेय आशियातील आगमनामुळे तेथील चित्र पूर्णपणे बदलले. ते आले, त्यांनी पाहिले, ते जिंकले असे त्यांच्याबद्दल म्हणता येईल. त्यांनी आय.एन.ए.चा ताबा घेतला व आज्ञाद हिंद फौज असे त्यांचे नामांतर केले. सिंगापूरमधील आपल्या पहिल्याच सार्वजनिक भाषणात

नेताजींनी आझाद हिंद फौजेमध्ये राणी झाशी रेजिमेंट या नावाने महिला विभाग उभारण्याच्या योजनेची घोषणा केली. नेताजींची ही घोषणा लक्ष्मीबाईंच्या आयुष्याला वेगळे वळण देणारी ठरली. नेताजींच्या या घोषणेने उद्दीपित झालेल्या व भारावून गेलेल्या लक्ष्मीबाईंना त्या रात्री झोप आली नाही. स्त्री-डॉक्टर असल्यामुळे लक्ष्मीबाईंना प्रत्येक घरातील चुलीपर्यंत निःसंकोच प्रवेश असे. सिंगापूरमधील भारतीय स्त्रिया मध्यमवर्गीय अथवा कनिष्ठ वर्गातील होत्या. समानता, स्वातंत्र्य यांसारख्या वादाच्या विषयाबाबत त्या पूर्णपणे अनभिज्ञ होत्या. सरंजामशाही, सनातनी परंपरांशी त्यांची मते मिळतीजुळती होती. खाणेपिणे, कपडालता, कुटुंब व कौटुंबिक समस्या यांमध्येच त्यांना रस होता. अशा स्त्रिया घराबाहेर पडून देशासाठी त्याग करायला तयार होतील की नाही, याबद्दल लक्ष्मीबाईंच्या मनात जबरदस्त संशय होता.

इंडियन इंडिपेंडन्स लीगच्या वतीने केवळ स्त्रियांसाठी एक सभा आयोजित करण्याचे निश्चित करण्यात आले. त्या वेळी वीस रायफलधारी स्त्रियांनी नेताजींना मानवंदना देण्याचे ठरवले. लक्ष्मीबाईंनी २० स्त्रियांना जमवून त्यांना आझाद हिंद फौजेतील एका हवालदाराच्या मदतीने प्रशिक्षित केले. सभेच्या वेळी स्त्रियांनी दिलेली मानवंदना आणि सभेला मोठ्या संख्येने स्त्रियांनी लावलेली हजेरी पाहून नेताजी खूपच प्रभावित झाले. त्यांनी स्त्रियांची रेजिमेंट उभारण्याबाबतच्या शक्यतेबद्दल चर्चा करण्यासाठी लक्ष्मीबाईंना आपल्या कचेरीत बोलावून घेतले. ही चर्चा सुमारे साडेतीन तास चालली होती. या चर्चेत नेताजींनी लष्करी पेशातील कष्टमय जीवन, सतत चालणारा संघर्ष आणि त्यातून निर्माण होणारी व्यक्तिगत असुरक्षा यांबद्दल लक्ष्मीबाईंना माहिती दिली. त्यांनी लक्ष्मीबाईंना सल्ला दिला, नीट विचार करून निर्णय घ्या. एकदा पाऊल पुढे टाकल्यावर मागे फिरता येणार नाही.” स्त्रियांच्या सामर्थ्याबद्दल त्यांना वाटणारा विश्वास नेताजींनी लक्ष्मीबाईंसमोर प्रकट केला. हा दुहेरी डावपेच होता. एक म्हणजे पलटणीतील पुरुषांच्या बरोबरीने लढाईत प्रवेश केल्याने त्या सर्व शक्तीनिशी लढतील आणि दुसरे म्हणजे त्यांच्या पुरुषांवरील सतत परावालांबित्वाविरुद्ध व पुरुषांकडून होणाऱ्या शोषणाविरुद्धही लढा देतील. यामुळे पुरुषांबरोबर समानतेचा मार्ग आक्रमणे त्यांना शक्य होईल. लक्ष्मीबाईंचे मतही असेच होते. जेव्हा नेताजींनी महिलांच्या सैन्य पलटणीची (regiment) आपली योजना घोषित केली, तेव्हा सैन्यात भरती होण्याचे त्यांनी निश्चित केले; पण नेताजींनीच मानवंदनेनंतर लक्ष्मीबाईंना सैन्याच्या तुकडीचे नेतृत्व कराल का, असे विचारले. देशाची सेवा करण्याची संधी यामुळे मिळेल इतकाच विचार लक्ष्मीबाईंच्या मनात नव्हता, तर स्त्रियांना

पुरुषांच्या बरोबरीने आपल्या अंगची गुणवत्ता दाखवण्याची संधी मिळेल, असे लक्ष्मीबाईंना वाटले. स्त्रीवाद हे तत्त्वज्ञान म्हणून त्या काळात उदयास आले नव्हते; परंतु लक्ष्मीबाईंचे तत्त्वज्ञान खरोखरच आधुनिक स्त्रीवादाशी जुळणारे होते.

दुसऱ्या दिवसापासून म्हणजे १४ जुलै १९४३ पासून पलटणीची प्रमुख व संघटक म्हणून लक्ष्मीबाईंचे काम सुरू झाले. ज्या वीस मुलींनी नेताजींना मानवंदना दिली होती, त्यांपैकी १५ मुलींच्या प्रशिक्षणाने त्यांच्या कामाचा प्रारंभ झाला. इतरांबरोबर स्वतः लक्ष्मीबाईही लष्करी प्रशिक्षण घेऊ लागल्या. दिवसेंदिवस प्रशिक्षण घेणाऱ्या स्त्रियांची संख्या वाढत गेली आणि अखेरीस ती शंभरापर्यंत पोहोचली.

लक्ष्मीबाईंच्या जबाबदाऱ्या वाढल्या. स्त्री-सैनिकांची संख्या वाढल्यावर त्यांची छावणीत राहण्याची व्यवस्था त्यांना करावी लागे. स्त्रियांच्या पलटणीची कल्पना जपान्यांना मान्य नव्हती आणि त्यामुळे त्यांना कोणतीही जागा देण्यास ते नाराज होते. तरीही नेताजींच्या साहाय्याने तीन आठवड्यांत छावणी उभारली गेली आणि त्यामध्ये ५०० सैनिकांच्या निवासाची व्यवस्था झाली. लक्ष्मीबाई संपूर्ण दिवसभर कामात बुडून जात. सकाळ-संध्याकाळचा वेळ लष्करी प्रशिक्षणात घालवावा लागे आणि दिवसाचा वेळ कार्यालयीन कामकाज करण्यात जात असे.

२७ ऑक्टोबर १९४३ रोजी नेताजींनी स्वतंत्र भारताच्या प्रांतिक सरकारची म्हणजेच 'अर्जी-हुकमत आझाद-ए-हिंद'च्या स्थापनेची घोषणा केली. लक्ष्मीबाईंची महिला-बालक कल्याण खात्याच्या मंत्री म्हणून नेमणूक करण्यात आली. त्यामुळे त्यांची जबाबदारी अधिक वाढली. यापूर्वी रेजिमेंटची कमांडर आणि इंडियन इंडिपेंडन्स लीगचे अध्यक्षपद या दोन जबाबदाऱ्या त्यांच्यावर पडलेल्याच होत्या. हा सन्मान प्राप्त करणाऱ्या लक्ष्मीबाई या पहिल्या महिला होत्या. 'मला बहाल केलेला सन्मान माझा एकटीचा नसून, संपूर्ण स्त्रीजातीचा तो सन्मान आहे' असे आपले मत त्यांनी व्यक्त केले. २२ ऑक्टोबर १९४३ रोजी नेताजींनी राणी झाशी रेजिमेंटचे औपचारिक रीत्या उद्घाटन केले. १५० स्त्रिया सैनिक म्हणून रेजिमेंटमध्ये सामील झाल्या होत्या. अल्पावधीतच त्यांची संख्या तीनशेपर्यंत वाढली.

आझाद हिंद सरकारचे मुख्य कार्यालय सिंगापूरहून रंगून येथे हलवण्यात आले. त्यामुळे लक्ष्मीबाईंनाही रंगूनला आपले बस्तान हलवावे लागले. रंगूनला लक्ष्मीबाईंनी राणी झाशी रेजिमेंट या पलटणीची उभारणी केली. शिवाय

लष्करासाठी दैनंदिन लागणाऱ्या वस्तू एकत्रित करण्यासाठी मदत व्हावी म्हणून भारतीय स्त्रियांची एक संघटनाही त्यांनी उभी केली. लक्ष्मीबाईंच्या देखरेखीखाली जुन्या साड्यांपासून बँडेजेस बनवणे, सुकी फळे पाकीटबंद करणे, ही कामे स्त्रिया करत असत. लक्ष्मीबाई आघाडीवर गेल्या असताना त्यांच्या अनुपस्थितीत पूर्वीच्याच शिस्तीने, त्याच पद्धतीने स्त्रियांनी आपली कामे चालू ठेवली होती. ब्रह्मदेशातील लष्कर आघाडीवर गेल्यामुळे आपल्या पलटणीला प्रशिक्षित करण्यासाठी एकही अधिकारी लक्ष्मीबाईंच्या हाताशी नव्हता; पण अशा स्थितीतही लक्ष्मीबाई व्यायामाची सत्रे, कवायत, नेमबाजीचा सराव करून घेत आणि दीर्घ अंतराचे संचलनही पलटणीला करावयास लावीत. कर्नल शहानवाझ यांच्या आधिपत्याखाली गनिमी युद्ध खेळणारी पलटण इंफाळच्या रोखाने कूच करणारी पहिली पलटण होती. लक्ष्मीबाईंना या पलटणीत सहभागी होण्याची परवानगी मिळाली. लक्ष्मीबाई असा अनुभव घेण्यासाठी आसुसल्या होत्या. कारण अग्रभागी राहून शत्रूवर हल्ला करण्याच्या भाग्यशाली दिवसाकडे त्या डोळे लावून बसल्या होत्या. दोन महिने रंगूनमध्ये राहून राणी झाशी पलटणीच्या पुढील प्रशिक्षणाची व्यवस्था करण्यासाठी त्या रंगूनला परतल्या. सिंगापूर छावणीतील ८ मुलींना अधिकारी म्हणून बढती मिळाली हे पाहून त्यांना खूप समाधान वाटले. लक्ष्मीबाईंनी सिंगापूरमधील कार्यातून स्वतःला सोडवून घेतले आणि युद्ध आघाडीवर आपले लक्ष केंद्रित केले.

स्त्रियांच्या रेजिमेंटची पहिली तुकडी युद्ध आघाडीवर पुढे गेली होती. त्या तुकडीत सामील होण्यासाठी ८ अधिकारी व १० सैनिक यांच्यासह लक्ष्मीबाई मायमोला जाण्यासाठी निघाल्या. दिवसा ही मंडळी लष्कराच्या ट्रकमधून प्रवास करीत. स्वयंपाक व खाणेपिणे जंगलात पार पाडीत आणि रात्री ट्रकमध्येच झोपत असत. मायमोला येथे पलटणीला मिळाल्यावर लक्ष्मीबाईंनी दोन महिने प्रशिक्षण आणि सराव चालू ठेवला. एके दिवशी दिवसा उजेडी शत्रूच्या विमानांनी त्यांच्यावर अचानक केलेला हल्ला पाहून, सर्व जणी स्तिमित झाल्या. स्त्रियांच्या पलटणीजवळ विमानविरोधी तोफा नव्हत्या. अतिशय कमी उंचीवरून उड्डाण करीत असल्यामुळे शत्रूच्या विमानांनी छावण्या पूर्णतया उद्ध्वस्त करून टाकल्या.

त्या प्रसंगातून लक्ष्मीबाईंच्या धाडसी करामतीचा सर्वांना प्रत्यय आला. संभाव्य हल्ल्याची सूचना देणारा धोक्याचा भोंगा वाजला की लक्ष्मीबाईंसकट प्रत्येक जण खंदकात उडी मारत असे. खंदकात अचानक लक्ष्मीबाईंना लीला

या राणीची (महिला सैनिक) आठवण झाली. लीली आजारी होती व आपल्या खोलीत झोपलेली होती. लक्ष्मीबाई आवाज न करता खंदकाबाहेर आल्या व लीलीच्या खोलीत गेल्या. विलक्षण वेगाने तिला उचलून त्यांनी खंदकात आणले. त्यांची ही कृती इतकी वेळेवर झाली की त्यानंतर काही क्षणांतच ती छावणी बाँबने उद्ध्वस्त केली गेली.

इंफाळ पडणार हे दिसत होते; पण भारत-ब्रह्मदेशाच्या (म्यानमार) सीमेवर अचानक मुसळधार पाऊस कोसळू लागल्याने विजयाची शक्यता दुरावली. लक्ष्मीबाई व इतर सैन्याला मुख्य ठाण्याकडे परतण्याचे आदेश दिले गेले. तसेच काही काळपर्यंत राणी झाशी रेजिमेंट विसर्जित करण्याचा हुकूमही दिला गेला. इंफाळ आघाडीवर खूप मनुष्यहानी झाली होती. त्याखेरीज मलेरिया व हगवणीमुळे हवालदिल झालेल्या रुग्ण सैनिकांची संख्याही वाढली होती. मेजर लक्ष्मी हॉस्पिटलमधील अन्य परिचारकांसमवेत तिथे आपली डॉक्टरची भूमिका पार पाडीत होत्या. देशासाठी प्राण वेचण्यास तयार असलेल्या सैनिकांच्या जीवनाचा असा दुर्दैवी अंत व्हावा याचे लक्ष्मीबाईंना कमालीचे दुःख होत असे. आपल्या परिचारिकांच्या गटाच्या साहाय्याने झियावाडी येथे लष्करासाठी छोटेसे इस्पितळ थाटण्याचे लक्ष्मीबाईंनी ठरवले. युद्धविरहित क्षेत्र समजल्या गेलेल्या झियावाडी क्षेत्रात तुफान बाँबवर्षाव झाला आणि ते इस्पितळ भुईसपाट झाले. त्यामुळे लक्ष्मीबाईंनी आपल्या परिचारिकांना परत पाठवले आणि आपल्या सहकारी डॉक्टरांना मदत करण्यासाठी त्या कॉलॉ येथे जाण्यास निघाल्या. वाटेत त्यांना बाँबहल्ल्याला तोंड द्यावे लागले; पण अखेर काही दिवसांनी त्या कॉलॉ येथे पोहोचल्या. काही दिवसांनी कॉलॉ येथील इस्पितळ आणि उपचार केंद्र रंगूनला हलवण्याचा त्यांना आदेश मिळाला. निघण्याच्या तयारीत असताना पुन्हा एकदा धोक्याची सूचना देणारे भोंगे वाजले आणि बाँबहल्ला झाला. लक्ष्मीबाई आणि त्यांचे सहकारी त्यातून थोडक्यात बचावले; पण यल्लप्पा या त्यांच्या मित्राचे घर कोसळल्याने तो जबर जखमी झाला. योग्य औषधोपचार उपलब्ध न झाल्यामुळे त्याची प्रकृती अधिक बिघडली. ब्रिटिश सैनिकांनी लक्ष्मीबाईंना त्यांच्या १५ सहकार्यांसह कैद केले. जखमी यल्लप्पाला सोडून जाताना लक्ष्मीबाई अतिशय व्यथित झाल्या. यल्लप्पानेच त्यांना राणी झाशी रेजिमेंटकडे पोहोचवण्याचा मार्ग दाखविला होता. परंतु कैदी असल्यामुळे त्यांना या बाबतीत तोंड उघडता येत नव्हते. डोंगराचे चढउतार करत जंगलातून त्या तीन महिने चालत होत्या. या काळात त्यांना पुरेसे अन्नही मिळत नसे. या तीन

महिन्यांच्या काळात त्यांना आंधोळही करता आली नाही. तेच कपडे तीन महिने अंगावर वागवावे लागले. त्यांचे कपडे चिखलाने बरबटले होते; ठिकठिकाणी फाटले होते आणि त्यांना घामाची दुर्गंधी येत होती.

लक्ष्मीबाई आणि त्यांचे सहकारी यांना रंगून येथे आणले गेले. पुरुषांची रवानगी कैद्यांच्या युद्ध छावणीत करण्यात आली. लक्ष्मीबाई या एकमेव स्त्री-युद्ध-कैदी असल्यामुळे त्यांना पुरुषांच्या छावणीत पाठवता येईना. ब्रिटिश अधिकाऱ्यांकडे योग्य अशी पर्यायी व्यवस्था नव्हती. त्यामुळे लक्ष्मीबाईंच्या एका ब्रह्मी परिचिताच्या घरी त्यांना ठेवण्यात आले. एक महिन्यानंतर अन्य परिचितांकडे जाण्याची परवानगी त्यांना देण्यात आली. रंगून येथील वास्तव्यात जबरदस्तीने आझाद हिंद फौजेत सामील करून घेण्यात आल्याची कबुली लक्ष्मीबाईंनी द्यावी म्हणून ब्रिटिश अधिकारी प्रयत्नांची पराकाष्ठा करित होते. आझाद हिंद फौज म्हणजे जपान्यांच्या हातातले निव्वळ बाहुले आहे, असा कबुलीजबाब लक्ष्मीबाईंनी द्यावा म्हणून त्यांचे शर्धीचे प्रयत्न चालू होते. मात्र आझाद हिंद फौज हे देशभक्त नागरिकांचे लष्कर होते, हे लक्ष्मीबाईंनी आपल्या प्रतिक्रियेतून त्यांच्या निदर्शनास आणले.

घरात रिकामटेकडे बसून बसून लक्ष्मीबाईंना उबग आला. त्यामुळे त्यांनी खासगी दवाखाना काढून वैद्यकीय व्यवसाय करण्याची परवानगी मिळावी म्हणून अर्ज केला. ब्रिटिश सरकारने त्यांची विनंती मान्य केली. लवकरच लक्ष्मीबाईंचा दवाखाना म्हणजे आझाद हिंद फौजेतील सदस्यांच्या भेटीगाठींचा अड्डा बनला. पराभव पत्करावा लागला तरी कोणीही निराश झाले नव्हते. त्यांचे स्वप्न तसेच कायम होते. २१ ऑगस्ट हा आझाद हिंद फौजेच्या स्थापनेचा वर्धापनदिन होता. हा दिवस साजरा करण्यासाठी लक्ष्मीबाईंनी पुढाकार घेतला. फाटके असले तरी लष्करी गणवेश परिधान करून सर्व सदस्य जमले होते आणि त्यांनी ध्वजवंदनाचा कार्यक्रम केला. 'देशभक्त' या कलकत्यामधून निघणाऱ्या वृत्तपत्राने आपल्या पहिल्या पृष्ठावर या ध्वजवंदनाच्या कार्यक्रमासंबंधीचा लेख छायाचित्रासकट छापला होता. नजरकैदेत असलेल्या लक्ष्मीबाईंनी अशा कार्यक्रमाचे आयोजन कसे केले याबद्दलचे स्पष्टीकरण रंगूनच्या लष्करी प्रशासनाकडे मागितले गेले. नेताजी खरोखरच मरण पावले का आणि ते पुन्हा प्रकट होतील की काय, या भीतीने लष्करी प्रशासन गोंधळून जाऊन अवाक झाले होते. लक्ष्मीबाईंना कोणत्याही प्रकारचे स्वातंत्र्य देणे धोक्याचे आहे हे कळून चुकल्यामुळे त्यांना कॉलॉ येथे नजरकैदेत ठेवण्यात आले होते. कॉलॉ येथील पोलिस लक्ष्मीबाई व त्यांच्या भेटीसाठी येणाऱ्या

लोकांवर डोळ्यांत तेल घालून लक्ष ठेवीत असत. विमान दलातील काही अधिकाऱ्यांनी तर आपल्या विमानातून लक्ष्मीबाईंना गुप्तपणे अन्यत्र हलविण्याबद्दलची इच्छाही प्रकट केली होती; परंतु लक्ष्मीबाईंनी ही विनंती धुडकावून लावली. एके दिवशी सकाळी लक्ष्मीबाईंना विमान दलाच्या विमानातून नेण्यात आले. त्यांना कुठे नेत आहेत याची वाच्यता लक्ष्मीबाईंजवळ केलेली नव्हती. ज्या लष्करी अधिकाऱ्याने त्यांच्या संरक्षणाची जबाबदारी घेतली होती, तो विमानात त्यांच्या बाजूलाच बसला होता. भारत-ब्रह्मदेश सीमा ओलांडल्यावर पायलटने विमान भारतीय हद्दीत पोहोचल्याची बातमी दिली. नंतर तो अधिकारी लक्ष्मीबाई त्यांच्या नजरेच्या टप्प्यात राहतील इतक्या दूर अंतरावर बसला. अधूनमधून लक्ष्मीबाईंवर नजर ठेवताना, ही किती महाभयंकर बाई आहे असे त्यांच्या नजरेतून सूचित होत होते. लक्ष्मीबाई तब्बल सहा वर्षांनी परतल्या होत्या; पण हा त्यांच्या स्वप्नातला भारत नव्हता.

भारतात परतल्यावर काँग्रेसमधील लोक आझाद हिंद फौजेतील सैनिकांची स्काऊटमधील मुलगे व गर्लगाईडमधील मुली अशी गणना करतात अशी लक्ष्मीबाईंची समजूत झाली. गांधीजींना भेटण्याचा सल्लाही अनेक लोकांनी त्यांना दिला. पण अहिंसेचा मार्ग स्वीकारण्याची तयारी नव्हती तसेच आपल्या तत्वांशी तडजोड करण्याचीही त्यांची बिलकूल इच्छा नव्हती. त्यामुळे गांधीजींबद्दल अपरंपार आदर वाटत असूनही त्या गांधीजींना भेटल्या नाहीत. लक्ष्मीबाई अहिंसेच्या तत्त्वावर निस्सीम श्रद्धा ठेवणाऱ्या गांधीवादी आईच्या लेक होत्या, तर धगधगत्या राजकीय कार्यकर्त्या सुहासिनी यांच्या क्रांतिकारक लक्ष्मीबाई माता होत्या. (६) लक्ष्मीबाईंनी विवाह असो वा व्यवसाय असो आपल्या तत्वांशी कधीच तडजोड केली नाही.

लक्ष्मीबाई स्त्रीजातीचे-समुदायाचे गर्वस्थान होते. एकाच व्यक्तीमध्ये सौंदर्य, बुद्धिमत्ता, धाडस, शौर्य, कोमलता, कठोरता व मदत करण्याची वृत्ती असा गुणसमुच्चय क्वचितच आढळतो. लष्करात लेफ्टनंट पदापर्यंत पोहोचणारी जगातील पहिली महिला होण्याचा मान त्यांना मिळाला. तसेच जगातील पहिली महिला मंत्री होण्याचा मानही त्यांनी पटकावला. आज वयाच्या ८६व्या वर्षीही सळसळते व्यक्तिमत्त्व त्यांच्याकडे आहे. लक्ष्मीबाई कदाचित एकट्या महिला क्रांतिकारक नसतील; परंतु आग्नेय आशियातील भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील धगधगती ज्वाला असे त्यांचे वर्णन निश्चित करता येईल.

रु पे री सिंधू

लेखक
अतुल कहाते

किंमत : १२५/-रु

पोस्टेज : ५०/-रु.

बॅडमिंटनमध्ये रिओ ऑलिम्पिक्स स्पर्धेत रौप्यपदक मिळवण्याचा अभूतपूर्व पराक्रम पी. व्ही. सिंधू या युवा भारतीय खेळाडूनां करून दाखवला. अत्यंत साध्या परिस्थितीत वाढलेल्या सिंधूनां जिद्द, परिश्रम, अथक सराव आणि प्रशिक्षकाचा सल्ला प्रमाण मानून केलेले कष्ट या सगळ्या गोष्टींमुळे सिंधू जागतिक पातळीवर इतक्या यशोशिखरावर जाऊन पोहोचली. इथून पुढेही ती प्रचंड यश मिळवू शकते, असा आशावाद तिनां जागवला आहे. या सिंधूची ही प्रेरणादायी कहाणी.

* लेखक डॉ. लक्ष्मीनारायण बोल्ली

ज्येष्ठ साहित्यिक आणि अनुवादक डॉ. लक्ष्मीनारायण बोल्ली यांचे नुकतेच निधन झाले. त्यांचा जन्म सोलापूरमध्ये १५ एप्रिल १९४४ रोजी झाला. त्यांचे पारंपरिक पद्धतीचे शालेय शिक्षण फारसे झाले नसले तरी, विशेष म्हणजे तेलुगु-मराठीच्या तौलनिक अभ्यासाबद्दल हैदराबादच्या 'पोट्टी श्रीमुलु तेलुगु विद्यापीठा'ने त्यांना डी.लिट ही पदवी बहाल केली होती.

त्यांच्या लेखनाने मराठी साहित्यात वेगळा ठसा उमटवला. विजयनगर साम्राज्याचा राजा कृष्णदेवराय याच्या कारकिर्दीवर प्रकाश टाकणारी 'कृष्णदेवराय' ही त्यांची कादंबरी मेहता पब्लिशिंग हाऊसने प्रकाशित केली.

त्यांच्या 'एका साळियाने' या आत्मकथनाला महाराष्ट्र फाउंडेशनचा (अमेरिका) पुरस्कार मिळाला. याशिवाय त्यांना महाराष्ट्र शासनाचा 'साहित्यसम्राट न.चि. केळकर पुरस्कार', 'स्मिता पाटील पुरस्कार', 'गुरुमाहात्म्य पुरस्कार', पुणे मराठी ग्रंथालयाचा 'ज्येष्ठ मराठी साहित्यिक पुरस्कार', सोलापूरचा 'दमाणी पुरस्कार', 'कवी कुंजविहारी कलागौरव पुरस्कार', 'दै. लोकमत'चा (नागपूर) 'पां.वा. गाडगीळ पुरस्कार' इत्यादी पुरस्कारांनी त्यांना सन्मानित करण्यात आलं होतं.

* विनिता जोगळेकर

विनिता जोगळेकर यांचे नुकतेच निधन झाले. त्या ६३ वर्षांच्या होत्या. त्यांनी रसायनशास्त्रात बी.एस्सी. ही पदवी प्राप्त केली होती. वाचनाची आवड असल्यामुळे बरीच इंग्रजी-मराठी पुस्तके त्यांनी वाचली. ज्ञानकला संवर्धिनी संस्थेच्या त्या कार्यकारिणी सदस्य होत्या. मेहता पब्लिशिंग हाऊसने त्यांची 'एका सैनिकाचा मृत्यू', 'क्षितिजापार', 'चिकनसूप फॉर द सोल इंडियन विमेन', 'चिकनसूप फॉर द सिस्टर्स सोल भाग २' ही अनुवादित पुस्तके प्रकाशित केली.

डॉ. लक्ष्मीनारायण बोल्ली आणि विनिता जोगळेकर यांना मेहता पब्लिशिंग हाऊस आणि मेहता बुक सेलर्स यांच्याकडून भावपूर्ण श्रद्धांजली.

क्रांतियोगिनी भगिनी निवेदिता

लेखक

मृणालिनी गडकरी

किंमत : ४५०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

भगिनी निवेदिताचे शिक्षण, साहित्य, कला, अध्यात्म या क्षेत्रातील कार्य क्रांतिकारक आहे; मात्र हे कार्य बरेचसे ज्ञात आहे. इतके दिवस अज्ञात होते ते तिचे सशस्त्र क्रांतीला असलेले सहकार्य! स्वामी विवेकानंदांनी पारखून निवडलेल्या या 'सिंहिणी'ला स्वतःच्या आत्मिक मुक्तीपेक्षा भारताची पारतंत्र्यातून मुक्ती महत्त्वाची वाटत होती आणि त्यासाठी सनदशीर वा सशस्त्र क्रांती असा कुठलाच मार्ग तिला वर्ज्य नव्हता. तिचा 'लॉजिस्टिक सपोर्ट' भारतीय क्रांतिकारकांना मिळाला म्हणूनच भारतीय क्रांतिकार्य प्रभावी झाले.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ | ७५

स्वैर मी वाहते, मुक्त मी चेतना....

शान्ता शेळके. सरस्वतीचा वरदहस्त लाभलेल्या विदुषी आणि तरल वृत्तीच्या कवयित्री-गीतकार. शान्ताबाईंच्या भावगीतांनी मराठी भावगीतांचं दालन सजलं. हळुवार भावनांचे अनेक पदर त्यांच्या भावगीतांतून उलगडलेले दिसतात. स्त्री-मनाचंही उत्कट दर्शन त्यांच्या भावगीतांतून घडतं. तेव्हा या भागात शान्ताबाईंच्या स्त्री-हृदयाचं दर्शन घडविणाऱ्या भावगीतांचा आस्वाद आपण घेणार आहोत. या गीतांकडे वळण्यापूर्वी शान्ताबाईंनी रचलेल्या सरस्वतीच्या स्तवनाच्या या काही ओळी-

जय शारदे वागीश्वरी
विधिकन्यके, विद्याधरी
ज्योत्स्नेपरी कांती तुझी
मुख रम्य शारद चंद्रमा
उजळे तुझ्या हास्यातूनी
चारी युगांची पौर्णिमा
तुझिया कृपेचे चांदणे
नित वर्षु दे अमुच्या शिरी

शान्ताबाईंच्या या प्रासादिक शब्दकळेतून सरस्वतीची मूर्ती डोळ्यांसमोर साक्षात उभी राहते. तिचं स्तवन करून तिचा कृपाप्रसाद सगळ्यांसाठी त्या मागतात. अतिशय सहजस्फूर्त असं हे स्तवन आहे. सरस्वती हे स्त्रीचं एक विलोभनीय आणि बुद्धिगम्य रूप.

तर स्त्रीची विविध रूपं आणि तिच्या भावनांचा आविष्कार शान्ताबाईंच्या काही भावगीतांतून अनुभवायला मिळतो. प्रियकराला भेटण्यासाठी उत्सुक

असलेली एक युवती म्हणते-

जाईन विचारित रानफुला
भेटेल तिथे ग सजण मला
वाहत येईल पूर अनावर
बुडतील वाटा आणि जुने घर
जाईल बुडून हा प्राण खुळा

गर्द रान. तिथला एकांत. त्या एकांतात तो मला भेटेल आणि मग माझ्या भावनांना पूर येईल. रीती-नीतीच्या वाटा त्या पुरात बुडून जातील आणि घरादाराचं बंधन उरणार नाही. माझा प्राण मी त्याला समर्पित करेन.

तर प्रीतीची ही भावना उत्कटपणे तिच्या मनात जागते; पण तिला शब्दरूप देणं मात्र तिला साधत नाही. ती म्हणते-

ओठांत आले मुके गूज बाई
मला बावरीला सुचेनाच काही
भरे कंप देही झुके पापणीही
शब्दांविना अंतरी सूर गाई
ते गुंजते आता स्वतःशी

प्रेमात पडलेल्या तिच्या मनाचं विलोभनीय दर्शन शान्ताबाई या ओळींतून घडवतात. तिच्या या बावरल्या मनात सूर झंकारत आहेत. आणि तिच्यात जागलेली ही प्रेमभावना त्याने स्वतः जाणून घ्यावी, असं तिला वाटतं. ती म्हणते-

प्रीती जडली तुझ्यावरी
कळेल का ते तुला कधी...
पैलतीरावर मूर्ती तुझी
वाट बघे मी ऐलतीरी
घुमतो पावा एक इथे
सूर भरी लहरी लहरी
कसे पोचवू गीत तुला
अफाट वाहे मधे नदी

तुझ्यावर प्रीती तर जडली आहे; पण तुला ते कधी कळेल का? मी

रीतीरिवाजांच्या ऐलतीरावर तुझी वाट पाहते आहे आणि तू तर पैलतीरावर आहेस. माझ्या या ऐलतीरावर पावा घुमतो आहे; पण माझं गीत मात्र मी तुझ्यापर्यंत पोहोचवू शकत नाही; कारण लोकलज्जेची बंधनं आहेत, असा काहीसा भाव या गीतातून व्यक्त होतो.

प्रीतभावना त्याच्यापर्यंत पोचेल तेव्हा पोचेल; पण तोपर्यंत स्वप्न पाहायला काय हरकत आहे? मग ती आपल्या लग्नाचं स्वप्न पाहायला लागते. त्या स्वप्नात ती पालखीत बसून कुण्या राजाच्या वाड्यापाशी जाते. राजा तिला वरमाला घालतो आणि...

भास एक स्वप्नातला रंग हळदीचा ओला...

हळूहळू बाबासंगे चालायचे चालायचे
ऋतू येती, ऋतू जाती, शेतावरी राबायचे
सोनियाचे स्वप्न माझे, सोनेरी या धनासंगे
रंगायाचे, उरायाचे, विरायाचे

त्या गोड स्वप्नात ती गुंग झालेली असताना तिचा बाबा तिला शेतावर जाण्यासाठी उठवतो आणि आपल्या भीषण वास्तवाची तिला प्रकर्षाने जाणीव होते. असं स्वप्न ती वर्षानुवर्ष बघते आहे; पण दारिद्र्यामुळे म्हणा किंवा अन्य कारणामुळे तिच्या अंगाला हळद लागलेली नाही. शेतावर राबणं तिच्या भाळी लिहिलं आहे.

आणि एखादी भाग्यवंत प्रणयिनी गर्द वनात आपल्या प्रियकरासह वाट चुकली आहे; पण ते चुकणं तिच्या पथ्यावर पडलं आहे. ती म्हणते-

मधुमय समय असा
बहरून कुंज हसे
तरळत गंध नवा
वय ते लावी पिसे
इथे तिथे गोड निळेपण

बावरते मन, साद घाली कोण, यौवना?

चुकलेल्या वाटेवरून त्याच्यासह विहरताना ती वेळ तिला मधुमय भासते. बहरलेल्या कुंजातला गंध नवा वाटतो. तिचं तारुण्य फुलून येतं.

अनामिक सुखानं तिच मन बावरतं. सगळीकडे गोड निळेपण भरून राहिल्यासारखं वाटतं. तिच्या यौवनाला कुणीतरी साद घालत असतं.

तर काही वेळेला हे असं त्याच्याबरोबर वाट चुकणं एखादीला आवडतं; पण श्रीकृष्णावर भाळलेली राधा आणि गोपिकांची गोष्ट वेगळी होती. कृष्णाच्या बासरीचे सूर ऐकून मोहित झालेली राधा आपसूकपणे त्याच्याकडे ओढली जायची; पण नंतर कृष्णापासून स्वतःची सुटका करून घेणं तिला अवघड व्हायचं. तेव्हा ही राधा कृष्णाला विनवते-

हे श्यामसुंदर राजसा मनमोहना

विनवूनी सांगते तुज,

जाऊ दे

मला परतूनी

पावरीचा सूर भिडला

मजसी माझा विसर पडला

नकळता पाउले मम

राहिली इथे थबकुनी

तुझ्या बासरीचा सूर मनाला भिडला आणि मला माझाच विसर पडला. तू आता ही बासरी वजावणं थांबव. कारण जोपर्यंत तुझी बासरी वाजत राहिल, तोपर्यंत माझी पावलं इथेच थबकून राहतील. तेव्हा थांबव ती बासरी आणि जाऊ दे मला.

प्रेमभावना मनात जागणे, चोरून भेटणे, रस्ता चुकणे, स्वप्न बघणे...या सगळ्याची पूर्तता होते विवाह या संस्काराने आणि जेव्हा हा विवाह मुहूर्त जवळ येऊन ठेपतो, तेव्हा ती आनंदात न्हाऊन निघते आणि म्हणते-

सूर गुंफिते सनई येथे, झडे चौघडा दारी

वाजतगाजत मिरवित येईल घोड्यावरुनि स्वारी

मी वरमाला घालीन त्याला, मुहूर्त जवळी आला

विवाहाचा मुहूर्त जवळ आलाय. तो घोड्यावरून मिरवित येईल आणि मी त्याला वरमाला घालेन. शान्ताबाई या विवाहोत्सुक तरुणीच्या भावनांना परंपरांचा साज लेववतात. ती विधिपूर्वक त्याची होऊ पाहते.

तर तिचा त्याच्याकडे जाण्याचा मार्गही असा परंपरांचा, सलज्जतेचा

आहे; पण काही वेळेला ती मुक्तपणे अभिव्यक्त होते. ती म्हणते -

माझे मन वारा

भवती फिरणारा

झुरतो झुरणारा क्षणाक्षणा

स्वैर मी वाहते मुक्त मी चेतना

वाऱ्यासारखी चंचल आहे मी. मला पाहून कुणी झुरतही असातात; पण मला त्याची क्षती नाही. मी स्वैर आहे, मुक्त आहे.

आणि मग तिची ही स्वैरता कधी तरी अभिसारिकेचं रूप धारण करते. ही अभिसारिका तिच्या साजणाला आवाहन करते-

शारद सुंदर चंदेरी राती स्वप्नांचा झुलतो झुला

थंड या हवेत घेऊनि कवेत साजणा झुलव मला...

तुझ्याचसाठी रे तुझ्याचसाठी सगे सोयरे मी सांडिले पाठी...

वाऱ्यात लहर मंद फुलांचा मादक गंध

मोगरा चमेली कुंद, जिवाला करिती धुंद

माझ्या देही पुनवचांदणे साजे

प्राणामध्ये प्रीतीची पावरी वाजे

आज राया, धुंद काया, मोहवाया

शब्दांच्या या धुंद झुल्यावर झुलवत शान्ताबाई रसिकांना शरदाच्या चांदण्यात घेऊन जातात. जिथे ती त्याला फुलांच्या मादक गंधाच्या साक्षीने समीप येण्याचं आवाहन करते आहे. आशाताईच्या मादक, मधाळ आवाजात हे आवाहन वर्षानुवर्ष रसिक ऐकत आहेत आणि त्याचा आनंद लुटत आहेत.

तर शान्ताबाईंनी तिच्या मनातले हे विभ्रम आपल्या अर्थगर्भ, भावगर्भ शब्दकळेतून असे उत्कटतेने टिपले आहेत. पावरी, चांदणं, रान, चंद्रमा यांसारख्या प्रतिमांमधून त्यांच्या गीतांतून प्रसन्नता सांडत राहते. शान्ताबाईंच्या भावगीतांचा हा प्रवास पुढच्याही भागात असाच सुरू राहणार आहे. तेव्हा त्यांच्या अन्य भावगीतांसह भेटणार आहोत पुढच्या भागात!

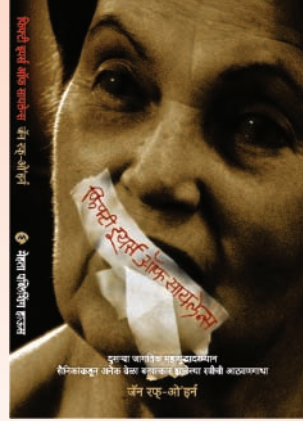
— अंजली पटवर्धन

फिफ्टी इयर्स ऑफ सायलेन्स

लेखक
जॅन रफ-ओ'हर्न

अनुवाद
नीला चांदोरकर

किंमत : २७०/- रु
पोस्टेज : ५०/- रु.

मनातल्या खोल कप्प्यात दडवून ठेवलेली, नव्हे, गाडलेली ही गोष्ट आपल्या मुलींना, नातवंडांना कशी सांगायची? ही गोष्ट साधीसुधी नव्हतीच मुळी. ती एक अत्यंत लाजिरवाणी, दुर्दैवी भोगवटा होता. असा भोगवटा ज्याचं दुःख, अपमान, लाज इतक्या प्रदीर्घ काळानंतरही तब्बल पन्नास वर्षानंतरही यत्किंचितही कमी झालेली नाही. एक दिवस आपलं मन त्यांच्याजवळ मोकळं करावंच लागणार आहे, त्याची जाणीव मला होतीच पण मी कुठल्या तोंडानं त्यांना हे सांगणार होते.. “मग ठरवलं, ते सगळं आपण लिहून काढायचं, कागदावर उतरवायचं.” आयुष्याचं अर्धशतक-थोडीथोडकी नव्हे, पन्नास वर्ष जॅननं मनात धुमसत राहिलेला कोंडमारा सहन केला. पण १९९२ साली या कोंडमाऱ्यांचा उद्रेक झाला. ऐन तारुण्यात जॅनला जो शारीरिक आणि मानसिक छळ सोसावा लागला त्याचं हृदयद्रावक कथन या पुस्तकात वाचायला मिळतं. ‘सुखदायिनी’ हे गोड बिरुद ज्या स्त्रियांना लावण्यात आलं ते एखाद्या इंगळीप्रमाणे त्यांना जन्मभर डसत राहिलं पण त्यांना तोंडातून वेदनेचा हुंकार काढण्याचीही सोय नव्हती. कारण मृत्यूची टांगती तलवार तर त्यांच्या डोक्यावर होतीच शिवाय घरादाराची अन्नू वेशीवर टांगली जाईल ही भीतीही होती. लैंगिक अत्याचारांमुळे जो अपमान, जे दुःख तिला सोसावं लागलं त्याची ही कहाणी.

दुर्गा भागवत

महाभारतात जशी अठरा पर्व आहेत, तशी अभिजात मराठी साहित्यविश्वातसुद्धा काही साहित्यिक पर्व झाली. त्या अनेक पर्वांमधलं अत्यंत महत्त्वाचं पर्व होतं, 'दुर्गा पर्व.' संपूर्ण विसावं शतक या दुर्गापर्वांनं तोलून धरलं होतं. त्या श्रेष्ठ साहित्यिक होत्या, अर्थातच दुर्गा भागवत. त्यांचा कालखंड होता, १९१० ते

२००२. तेजाचा वारसा जपणाऱ्या दुर्गाबाई भागवत हे एक विलक्षण असं अद्भुत व्यक्तिमत्त्व होतं. माझे तर दुर्गाबाईंशी जवळजवळ पस्तीसएक वर्षांचे अत्यंत स्नेहपूर्ण नातेसंबंध होते. मला दुर्गाबाईंचा जो ज्ञानसहवास लाभला होता, तेच माझं खरं तर परम भाग्य होतं. आम्ही खूप विषयांवर ज्या गप्पा मारल्या, दुर्गाबाईंनी जी अनेक विषयांची सखोल माहिती मला वेळोवेळी दिली, ते सारं ज्ञानवैभव मला जे प्राप्त झालं, ती माझी पूर्वपूण्याई होती. दुर्गाबाईंच प्रत्येक भेटीत अधिक बोलायच्या आणि मी तर रंधारंध्राचे कान करून ऐकत राहायचो.

आपली वैदिक संस्कृती, रामायण-महाभारतादी महाकाव्ये, श्रीमद्भागवतादी अठरा पुराणे, कालिदास-भवभूति यांच्यासारखे श्रेष्ठ संस्कृत भाषेतले लेखक-कवी, मुक्तेश्वर-वामन-श्रीधर आदी पंडित कवी यांचा सखोल अभ्यास दुर्गाबाईंनी तर केला होताच, त्याहून अधिक अभ्यास त्यांनी ज्ञानदेवादी सर्वच महत्त्वाच्या संतांचा, त्यांच्या समग्र वाङ्मयाचा केला होता. ज्ञानदेव हा त्यांच्या काळजाचा विषय होता. अर्वाचीन साहित्य हा त्यांच्या ध्यासाचा विषय होता. त्यांना अनेक भाषा येत होत्या. दुर्गाबाईंचं वाचनाचं वेड तर अफाटच होतं. शाळेत शिकत असल्यापासून त्यांनी आपलं वाचनाचं वेड जोपासलं होतं आणि हे श्रेष्ठ वाचनवेड त्यांनी वार्धक्यातही जोपर्यंत तब्येतीने

साथ दिली, तोपर्यंत अखंड नंदादीपासारखं शांतपणे तेवत ठेवले होतं.

कविता वाचण्याचा आणि या छंदोमयी कविता नादमयी स्वरात स्वतःशीच म्हणत राहण्याचा छंद दुर्गाबाईंनी जोपासला होता. शालेय वयातच त्यांनी कविता लिहायला सुरुवात केली होती. दुर्गाबाई आपल्या शालेय वयात कविता लिहित आणि आपल्या वडिलांना दाखवत असत. कॉलेज जीवनात त्यांनी खूप कविता लिहिल्या होत्या; परंतु त्यांना प्रसिद्धीची वाट न दाखवता, त्यांनी आपली कविता चक्क जाळूनच टाकली आणि स्वतः निर्माण केलेली कवितेची वाट स्वतःच पुसून टाकली. त्याचं दुःख त्यांना कधीच वाटलं नाही; परंतु माझ्या मनात तर तेव्हाही आणि आजही येतं की, दुर्गाबाईंनी कवितेची वाट पुसायला नको होती. सभोवती पसरलेल्या मन मोहवून टाकणाऱ्या निसर्गाचे अप्रतिम विभ्रम, त्या निसर्गाची अप्रतिम लयदार पावलं, दुर्गाबाईंच्या काव्यवृत्तीला सतत हाकारत राहायची. त्यांना शब्दांमधून प्रकट करावं, असं त्यांना सतत वाटायचं.

ही निसर्गस्पंदनं दुर्गाबाईंना जाणवायची, ती कवितेमधून प्रकट न करता, ललितबंधातूनच प्रगट करण्याचा निर्णय त्यांनी मनाशी घेतला आणि दुर्गाबाईंचं अप्रतिम 'ऋतुचक्र' शब्दबद्ध झालं. निसर्गाची लावण्यमहोत्सवी निरतिशय सुंदर शब्दचित्रं, तसंच निसर्गात होत जाणारे सूक्ष्मातिसूक्ष्म बदल, रंगांच्या आणि गंधांच्या तरल आणि जिवाला मोहिनी घालणाऱ्या संवेदनक्षम छटांची ही अद्भुत दुनिया दुर्गाबाईंनी चित्रित केली, हाच एक श्रेष्ठ असा शब्दचमत्कार होता. बारा मराठी महिन्यांची ही जणू नवी अक्षरलिपीच होती. अव्यक्तापलीकडचा ऋतुबहर, निसर्गाचा रंगोत्सव, वातावरणात होत जाणारे नैसर्गिक बदल, दुर्गाबाईंनी आपल्या समर्थ अशा चित्रलिपीतून असे काही उलगडले आहेत, की प्रत्यक्ष निसर्गसुद्धा दिङ्मूढझाला असावा, असं हे 'ऋतुचक्र' वाचताना होतं; निसर्गाचे हे विभ्रम वाचताना ज्ञानदेवांच्या अक्षर-सामर्थ्याची आठवण झाल्याशिवाय राहत नाही. ज्ञानदेव म्हणतात,

सहजे शब्द तरी विषो श्रवणाचा।

परि रसना म्हणे हा रसु आमुचा।

प्राणासि भावो जाय परिमळाचा।

हा तोचि होईल।। ज्ञानेश्वरी ६:१७।।

वास्तविक शब्द हा श्रवणेंद्रियांचा विषय आहे; परंतु इथल्या व्यक्त शब्दांना असा काही अप्रतिम रस सुटला आहे, अर्थाची अशी काही चव प्राप्त झालेली आहे की, जिव्हा म्हणते, हा आमच्या चवीचा विषय आहे. या शब्दांना असा काही दिव्य सुगंध प्राप्त झाला आहे की, घ्राणेंद्रियं म्हणतात, हा

गंध तर आमचा विषय आहे. हा अप्रतिम परिमळाचा विषय आमचाच आहे. सत्यच सांगायचं झालं तर, केवळ 'ऋतुचक्र' नव्हे, तर दुर्गा भागवत यांचं समग्र लेखन, याच ज्ञानदेवांच्या भावविश्वावर तोलून धरावंसं मला वाटतं. त्याची उत्तम साक्ष म्हणजे दुर्गाबाईंचं साहित्य अकादमी पुरस्कार लाभलेलं 'पैस'. या ललितगद्यातलं, तसंच 'व्यासपर्व'मधील अप्रतिम व्यक्तिचित्रातलं जबरदस्त लेखन निश्चितपणे आहे. ज्ञानदेव म्हणतात,

तैसे शब्दांचे व्यापकपण। देखिजे असाधारण।

पाहातया भावज्ञा फावती गुण। चिंतामणीचे।। ज्ञानेश्वरी ६:२१।।

या मराठी शब्दांना मनमुराद कवटाळण्यासाठी इंद्रियांमध्ये झटापट होत असली तरी, एकटा सूर्य जसा संपूर्ण विश्वाला जागं करतो ना, त्याप्रमाणे हे प्रकट मराठी शब्द सर्व ज्ञानेंद्रियांचे निश्चितपणे लाड पुरवतील, एवढं या अप्रतिम शब्दांचं अर्थव्यापकपण अद्वितीय आहे. ज्ञानी, तरल वृत्तीचे श्रेष्ठ वाचक आहेत, ते जेव्हा या शब्दांमध्ये दडलेला खोलवरचा आस्वाद घ्यायला जातील, तेव्हा त्यांना प्रत्येक शब्दात चिंतामणी रत्नाचे गुण निश्चितपणे आढळतील. ज्ञानदेवांनी आपल्या शब्दसामर्थ्याची जाणीव सातशे वर्षांपूर्वी करून दिली होती, तशीच जाणीव जणू दुर्गाबाईंच्या समग्र लेखनाने करून दिली होती. त्यांची सर्वोत्तम साक्ष म्हणजे 'ऋतुचक्र', 'पैस', 'व्यासपर्व', 'लहानी', 'भावमुद्रा' यांसारखी अनेक ललित पुस्तकं आहेत. संशोधनात्मक ग्रंथ तर आहेतच. दुर्गाबाईंनी आपल्या लहानपणीच्या आठवणी 'लहानी'मधून प्रगट केल्या होत्या. 'आठवले तसे' हे आत्मचरित्रवजा पुस्तक मात्र काहीसं वेगळं आहे. त्या ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत दुर्गाबाई म्हणतात, 'अनेकांनी मला विचारले, तुम्ही आत्मचरित्र का लिहित नाही? मला वाटते की, आत्मचरित्र लिहिण्याइतका आवाका मला आलेला नाही. माझे मित्र नाना जोशी म्हणाले की, बाई, आत्मचरित्र राहिलं; पण तुम्ही आठवणी का लिहित नाही?' मला ते पटलं आणि मी आठवणी लिहिल्या. या आठवणीत गेली साठ-सत्तर वर्ष मला परिचित असलेल्यांच्या आणि सार्वजनिक जीवन जगलेल्यांच्या आठवणी विशेष करून आहेत. त्यात काही प्रतिक्रियाही उमटल्या आहेत.

मी एक शिकलेली आणि सार्वजनिक क्षेत्रात थोडाबहुत संचार केलेली नागरिक आहे. आमच्या पिढीने तीन कालखंड पाहिले. पहिला ब्रिटिश अमलाचा म्हणजे भारतीय पारतंत्र्याचा आणि स्वातंत्र्याकरता झालेल्या लढ्याचा, दुसरा कालखंड १९४७नंतर मिळालेल्या स्वातंत्र्याचा, त्याप्रमाणे प्रांतीय स्वायत्तता आणि केंद्र यांच्यातल्या वाढत्या संघर्षाचा आणि तिसरा कालखंड अमानुष सत्ता स्पर्धेचा, नेत्यांच्या उतरत्या चारित्र्याचा न्हास आणि

५ वी आवृत्ती

नोबेल ललना

भाग १

लेखक

मीरा सिरसमकर

किंमत : १९५/-रु

पोस्टेज : ५०/-रु.

आपल्या अंतर्मनात लागलेल्या प्रकाशाच्या शोधाने
उजळणाऱ्या

या सर्व स्वप्रकाशरूपा. प्रत्येकीचे कार्यक्षेत्र वेगळे.
प्रत्येकीचे कर्तृत्व वेगळे; परंतु कर्म हीच तृप्ती हा समाधानाचा
मंत्र जपल्यामुळे आंतरिक शांती, आत्मविश्वास आणि आनंद
त्यांतील प्रत्येकीलाच लाभलेला.

जगातील सर्वोच्च समजला जाणारा नोबेल पुरस्कार त्यांना
मिळाला खरा; पण त्यांनी पाहिलेल्या स्वप्रांकडे आणि
ध्येयाकडे वाटचाल करणारा त्यांचा प्रवास कोणत्याही
पुरस्काराच्या क्षितिजापार होता.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ | ८५

देशात कर्तृत्वाला आणि सचोटीला ओहोटी लागलेला आताचा काळ. एकंदरीत राष्ट्र म्हणून देश हीन पातळीला पोहोचलेला असून, या अस्वस्थतेच्या काळात प्रत्येक जबाबदार नागरिकाने आपली आंतरिक संवेदनशीलता कायम राखून जागरूकपणे या मोठ्या कालखंडाची प्रथम काय स्थिती होती आणि आता कशी आहे, ती घडायला त्या त्या क्षेत्रातल्या जाणत्या माणसांची नोंद घेणे आवश्यक आहे.”

दुर्गाबाई या अत्यंत निर्भय वृत्तीच्या होत्या. त्यांना कधीच कशाचीही भीती अशी वाटली नाही. त्यांचं या देशावर विलक्षण प्रेम होतं. आणीबाणीच्या काळात दुर्गाबाईंनी जो ‘दुर्गावतार’ धारण केला होता, तसा आणि तितक्या आभाळउंचीचा आविष्कार फारच थोड्या साहित्यिकांनी दाखवला होता, हा इतिहास तर अलीकडल्या चाळीस-पंचेचाळीस वर्षांतलाच आहे. मंगेश पाडगावकरांनी आपला ‘सलाम’ हा कवितासंग्रह दुर्गाबाईंनाच अर्पण केला होता. पाडगावकर आपल्या अर्पणपत्रिकेत म्हणतात, ‘दुर्गा भागवत यांस कृतज्ञतापूर्वक, आणीबाणीच्या अंधारात आत्मशक्तीची ज्योत तुम्ही जागी ठेवली.’

शालेय वयात त्यांनी जशा कविता लिहिल्या होत्या, तसेच दुर्गाबाईंनी या शालेय वयातच विणकाम आणि शिवणकाम शिकून घेतलं होतं. विणकामात तर त्या पारंगत झाल्या होत्या. आश्चर्य म्हणजे स्वयंपाक करायलासुद्धा दुर्गाबाई शालेय वयातच शिकल्या होत्या. लहानपणापासूनच एक जबरदस्त धाडस त्यांच्या सर्वांगात अक्षरशः सळसळत होतं. लहान वयात त्यांना सर्कस पाहण्याचा छंदच जडला होता. आश्चर्य हे होतं की त्या चिमुरड्या वयात दुर्गेने, सर्कसमधल्या मुली छतापर्यंत झोके घेतात हे पाहिलं होतं, म्हणून त्यांनी मनाशी निश्चय केला की आपण सर्कससुंदरी व्हायचं आणि उंच उंच झोके घेत तंबूच्या छतापर्यंत जायचं. त्याप्रमाणे घरातल्या एका दाराला मजबूत सुंभ बांधून घेऊन त्या घरातल्या घरातच उंच झोके घेऊ लागल्या. एकदा हे प्रयत्न चालू असताना त्यांचा हात सुटला आणि धपकन खाली पडल्या. कपाळाला भलीमोठी खोक पडली; परंतु त्या बालवयातसुद्धा त्या रडल्या नाहीत. त्यांचे अथक प्रयत्न चालूच राहायचे. मराठी साहित्याचे परम भाग्य म्हणजे त्या वेडातून दुर्गाबाई बाहेर पडल्या आणि वाचनाचं वेड वाढल्यामुळे त्यांची बौद्धिक पातळीवरची कसरत सुरू झाली. शारीरिक कसरत मागे पडली. सर्कसची मोहिनी आपोआपच उतरली. त्यांचं वाचनाबरोबरच निसर्गभ्रमंतीचं वेड वाढलं. त्यांचं दृश्य फळ म्हणजे त्यांच्या सूक्ष्म निरीक्षणातून उमलून आलेलं त्यांचं अप्रतिम ‘ऋतुचक्र.’

ललित लेखन करण्यासाठी लेखकाकडे भाववृत्तीत डूब घेण्याची नितांत आवश्यकता असते. किंबहुना, भाववृत्ती नसेल तर सृजनाचा अंकुर निश्चित उमलणार नाही याची जाणीव दुर्गाबाईंना होती. दुर्गाबाई नेहमी म्हणायच्या, की प्रीती, मृत्यू, प्रत्यक्ष जीवन आणि सृष्टीचा विराट पसारा यांच्यातल्या अबोल रहस्यांची बोचणी लागल्यावाचून भाववृत्ती जाग्याच होत नाहीत. ही बोचणी सांभाळायची तर अनेक व्यावहारिक व्यवधाने खड्यासारखी बाजूला टाकावी लागतात. मला तरी ती टाकणे प्राप्त झाले. एकदा भाववृत्तीने मनाचा कब्जा घेतला, की मग तिच्याच सांगण्याप्रमाणे लेखकाला चालणे भाग पडते; आणि तसे पडावे. आधी आपण जे तंत्र आत्मसात करू म्हणतो, ते प्रत्यक्षात कधीच घडत नाही. परंतु भाववृत्ती आणि अंतःचक्षूने जे पाहिले, मनाने जे अनुभवले त्यांचे एकीकरण झाले की, एक वेगळेच तंत्र त्यातून साकारते. हा रूपबंध ज्याच्या त्याचा वेगळा असतो आणि तो तसा असावा. ललित लेखनामागची ही एक बरीचशी प्रकट प्रक्रिया मी सांगितली; कारण मी ती वारंवार अनुभवली आहे.

दुर्गाबाईंनी विपुल लेखन केलं. वेळोवेळी सरकारविरोधी कठोर भूमिका घेतली. आणीबाणीच्या विरोधात त्यांनी सरकारविरुद्ध अक्षरशः तोफच डागली होती. तत्पूर्वी महाराष्ट्र सरकारने २७ जानेवारी १९६७ या दिवशी पाठ्यपुस्तकांचे सरकारीकरण करित शिक्षणातल्या ज्ञानाच्या वितरणाला अक्षरशः गिळून टाकलं. या संदर्भात दुर्गाबाईंनी जबरदस्त आवाज उठवला होता. त्यांनी सरकारच्या एकाधिकारशाहीला ठोकरत म्हटले हाते, “पूर्वी प्रकाशक वेगवेगळे होते. पाठ्यपुस्तके विविध प्रकाशकांनी वेगवेगळे संपादक नेमून निर्माण केली होती. त्यामुळे या नेमलेल्या पाठ्यपुस्तकांमध्ये विविधता येत होती. मुलांना उत्तम देत राहिले पाहिजे याचे भान पाठ्यपुस्तकांची निर्मिती करण्याच्यापाशी होते. ज्ञानाला कुंपण घातले गेले नव्हते; पण आता पाठ्यपुस्तकांच्या सरकारीकरणामुळे सर्वच पुस्तके गुळगुळीत, एकाच छपाची झाली आहेत, त्याला माझा विरोध आहे. पुन्हा या संपादक मंडळातल्या सभासदांना प्रादेशिकतेचा शाप आहे. उत्तम वाङ्मय द्यावे ही आस तर त्या संपादकांना अजिबातच नाही.” न्यायमूर्ती छगलांच्या अध्यक्षतेखाली त्या संदर्भात जी समिती नेमली गेली होती, तेव्हा दुर्गाबाईंना सरकारतर्फे आमंत्रण दिलं गेलं होतं. तेव्हाही दुर्गाबाईंनी कडाडून विरोध केला होता. एकाच प्रकारचं शिक्षण संपूर्ण महाराष्ट्रभर देऊन तुम्ही त्या साहित्यातलं सौंदर्य बिघडवित आहात, हाच त्यांचा प्रखर दावा होता. पिढ्यांच्या पिढ्या तुम्ही नासवून टाकणार आहात का, हा इशारा दुर्गाबाईंना अभिप्रेत होता.

दुर्गा भागवत यांचा जन्म १० फेब्रुवारी १९१० रोजी इंदूरमध्ये झाला. त्यांना ९२ वर्षांचं प्रदीर्घ आयुष्य लाभलं. ७ मे २००२ रोजी दुर्गाबाईंचं मुंबईत दुःखद निधन झालं आणि अत्यंत धगधगतं 'दुर्गापर्व' त्या दिवशी शांत झालं. तरीही दुर्गापर्व संपलेलं नाही, हे आजचे राजकीय आणि सामाजिक संदर्भ पाहता लक्षात येतं. फरक इतकाच आहे की, दुर्गाबाईंचा विरोध हा सरकारीकरणाला होता. यात राजकीय तेढकधीच डोकावली नव्हती. दुर्गाबाईंच्या खांद्यावर कुठलंही पक्षीय दडपण नव्हतं. त्यांनी आपला प्रत्येक श्वास हा स्वातंत्र्य जपण्यासाठीच घेतला होता. आता मात्र झुंडशाही अधिकाधिक तीव्र होत चालली आहे, हे दुर्गाबाईंचा ज्ञानभारला सहवास मला जो लाभला होता, त्याचा वेध घेता, मी म्हणेन. त्यांनी ही झुंडशाही कधीच मान्य केली नसती. ऐन आणीबाणीत म्हणजे १९७५मध्ये कऱ्हाडला अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन भरलं होतं. दुर्गाबाई साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्ष होत्या. आणीबाणीच्या प्रखर विरोधक असणाऱ्या दुर्गाबाईंनी आपल्या अध्यक्षीय भाषणात विचार मांडला होता, की स्वातंत्र्यानंतर परिस्थिती पडताळून पाहताना आपल्याला असे आढळून येते की, पारतंत्र्याच्या त्या काळात लेखकाला जेवढी प्रतिष्ठा होती, तेवढी ती नंतर राहिली नाही. सुरक्षिततेचा फक्त आभास निर्माण झाला. पैसा जास्त मिळतो, सरकार-दरबारी मानाची स्थाने, पातिषिके मिळतात. किताबही मिळतात; पण वैचारिक क्षेत्रात, जनमानसात लेखकांना अधिकारित्व राहिलेले नाही; कारण या परिस्थितीत स्वत्वाची कसोटी लेखकाला स्वतःलाच आवश्यक वाटत नाही.

अत्यंत सत्यनिष्ठ, प्रामाणिक, ध्येयाने प्रेरित झालेल्या दुर्गाबाईंनी आयुष्यात चुकूनही राजाश्रय स्वीकारला नाही. केवळ तत्त्वासाठीच त्या आयुष्यभर लढत राहिल्या आणि मुख्य म्हणजे अखंड ज्ञानानंदातच मग्न राहिल्या. संशोधनाला महत्त्व देऊन, पूर्ण अभ्यासाअंतीच, आपले विचार आपल्या लेखनातून आणि शुद्ध वाणीतून मांडले. स्वतंत्र वृत्तीच्या दुर्गाबाई आयुष्यभर एका निष्ठेने जगल्या आणि अपूर्व असे कालातीत साहित्य निर्माण करून हे विश्व शांतपणे सोडून गेल्या. आपल्या पावलांचा आवाज न करता. राजा रवि वर्माने चिरंजीव केलेलं सरस्वतीचं चित्र आपण पाहिलेलं आहे; परंतु मूर्त स्वरूपात प्रकट झालेल्या दुर्गाबाई त्याच खरं तर सरस्वतीदेवी होत्या, असं मला वारंवार वाटतं.

— वामन देशपांडे

१३ २४६ १५० ७७

२ री आवृत्ती

नोबेल ललना

भाग २

लेखक

मीरा सिरसमकर

किंमत : १२०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

आपल्या अंतर्मनात लागलेल्या प्रकाशाच्या शोधाने
उजळणाऱ्या

या सर्व स्वप्रकाशरूपा. प्रत्येकीचे कार्यक्षेत्र वेगळे.
प्रत्येकीचे कर्तृत्व वेगळे; परंतु कर्म हीच तृप्ती हा समाधानाचा
मंत्र जपल्यामुळे आंतरिक शांती, आत्मविश्वास आणि आनंद
त्यांतील प्रत्येकीलाच लाभलेला.

जगातील सर्वोच्च समजला जाणारा नोबेल पुरस्कार त्यांना
मिळाला खरा; पण त्यांनी पाहिलेल्या स्वप्नांके आणि
ध्येयाकडे वाटचाल करणारा त्यांचा प्रवास कोणत्याही
पुरस्काराच्या क्षितिजापार होता.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : मार्च २०१८ । ८९

अभिप्राय

एक उत्कट प्रेमकहानी

अद्वैत

लेखक : रॉबर्ट जेम्स वॉलर

अनुवाद : लीना सोहोनी

पृष्ठसंख्या : ३३२

किंमत : ३५०/-

१०। मार्च २०१८ : मेहता मराठी ग्रंथजगत

मी एक अधाशी वाचक आहे आणि लेखक म्हणून दोन पुस्तकं माझ्या नावावर आहेत. पुस्तकं वाचणं ही एक आवड किंवा छंदच राहिला नसून, ते एक व्यसनच जडलेलं आहे. मराठी भाषेत सातत्याने पुस्तकं प्रकाशित होत असतात; पण मनाला भिडणारी, अस्वस्थ करणारी पुस्तकं ही मात्र हाताच्या बोटावर मोजण्याइतकीच असतात. अशा वेळी उत्कटतेचा अनुभव देणारं, हातातून खाली ठेवावंसं न वाटणारं एखादं पुस्तक वाचायला मिळतं, त्याचा आनंद खूप मोठा असतो. ते पुस्तक वारंवार वाचावंसं वाटत असतं, ते आपल्यासारख्या संवेदनशील व्यक्तींना भेट द्यावंसं वाटतं, त्यावर भरभरून बोलावंसं वाटतं.

मेहता पब्लिशिंग हाऊसने सप्टेंबर २०१६मध्ये प्रकाशित केलेलं रॉबर्ट जेम्स वॉलर या अमेरिकन लेखकानं लिहिलेलं व लीना सोहोनी यांनी अत्यंत समर्थपणे अनुवादित केलेलं 'अद्वैत' हे जगभरात गाजलेलं पुस्तक जेव्हा मी वर्षापूर्वी वाचलं तेव्हा मी प्रचंड अस्वस्थ झालो, उदास झालो आणि खिन्नही झालो. ही अपूर्व प्रेमकहाणी वाचत असताना पोटाने खड्डा पडणे, गलबलून येणे या वाक्प्रचारांचा मूर्तिमंत अनुभव मी घेत होतो. कादंबरीचा शेवट वाचून तर अंतःकरण फाटल्याचा अनुभव आला. मन सुन्न होऊन गेलं आणि एक विलक्षण रितेपण हृदयाला व्यापून राहिलं.

रॉबर्ट किनसेड आणि फ्रॅन्सेस्का जॉन्सन यांची ही चिरंतन प्रेमकहाणी. केवळ चार दिवसांचा सहवास, पण त्यानं त्या दोघांचं संपूर्ण भावविश्वच व्यापून टाकलं. एक कलंदर कलाकार आणि एक तरल मनाची, भावनाप्रधान, परंतु काहीसं शुष्क आयुष्य विनातक्रार जगणारी शेतकऱ्याची बायको. दोघांची अवचित भेट होते आणि पुढचे चार दिवस जे काही घडतं ते विस्मयकारक, तरीही अत्यंत नैसर्गिक असतं. वासनारहित मीलन म्हणजे जिवाशिवाची भेटच. एकाकी आयुष्य जगणारा फोटोग्राफर रॉबर्ट आणि कुटुंबवत्सल असूनही एकाकीपणा अनुभवणारी फ्रॅन्सेस्का यांची ही भेट म्हणजे युगायुगानंतर घडून आलेली आणि घडणार असणारी घटना. एकमेकांत मिसळून जाणं, विलीन होणं आणि आयुष्यभरासाठी एकमेकांचं होणं म्हणजे काय असतं हे त्या दोघांच्या नात्यातून समजतं. रॉबर्टनं तिला घातलेली हळुवार साद आणि तिनं त्याला दिलेला आवेगपूर्ण प्रतिसाद, यातून ही विलक्षण प्रेमकथा फुलत जाते आणि वाचक स्वतःच त्या कथेचा नायक किंवा नायिका होउन जातो. एकरूपता या शब्दाचा खरा अर्थ तिथं समजतो. प्रेम करणं आणि प्रेमात पडणं ह्यातला फरक लक्षात येतो. प्रेमात पडलेली

माणसं कशी आणि किती वेडी होतात ह्याचा प्रत्यक्ष अनुभव आपण घेतो.

या पुस्तकामधलं मला काय भावलं? रॉबर्ट आणि फ्रॅन्सेस्का यांचं एकमेकांत विरघळून जाणं, न बोलताही एकमेकांना समजून घेणं आणि निरोपाची वेळ आल्यावर अत्यंत दुःखी मनाने विरहाचा स्वीकार करणं. दोघांच्या सहवासात एकमेकांचं अतीव आकर्षण आहे, ओढआहे, आसक्तीही आहे; पण थिल्लरपणा नाही. सुख ओरबाडून घेण्याची प्रवृत्ती नाही. मेणबत्तीच्या मंद प्रकाशात त्यांनी त्या स्वयंपाकघरात केलेलं नृत्य म्हणजे सुखाची परमावधी होती. नुकतेच भेटले असतानाही वर्षानुवर्षेच काय युगानुयुगे एकमेकांचा घनिष्ट परिचय असल्याची सहजता होती. तिनं त्याच्याबरोबर न जाण्यातली अगतिकता आणि असहाय्यता वाचकाच्या मनाला स्पर्शून जाते. पुढे ते संपर्कात राहत नाहीत; कारण त्यामुळे त्यांना एकमेकांकडं ओढलं जाणं टाळायचं असतं. त्या चार दिवसांनी त्यांचं आयुष्य कायमसाठी समृद्ध झालं होतं आणि त्यांना त्या आठवणीतच जगायचं होतं. पुन्हा एकमेकांशी बोलले नाहीत, एकमेकांना भेटले नाहीत तरीही त्यांची व्यक्तिमत्त्वं एकमेकांवरील अतूट प्रेमानं भारून टाकली होती.

पुढे आपापली आयुष्यं ते जगले; पण त्यांच्या भावविश्वात मात्र आपले प्रेमिकच होते. उर्वरित आयुष्य ते एकमेकांशिवाय पण एकमेकांसाठीच जगले. उत्फुल्ल आणि बेभान अवस्थेत त्यानं तिचा काढलेला फोटो, तिनं त्या ब्रिजच्या टोकावर लावलेली चिड्डी हे या कादंबरीतले सर्वांत हृद्य प्रसंग आहेत. आपल्या मृत्यूनंतर मुलांना वाचण्यासाठी लिहिलेलं तिचं पत्र हा प्रांजळपणाचा उच्चतम आविष्कार आहे. त्या पत्रामुळेच ही प्रेमकथा जगापुढे येऊ शकली आणि लाखो वाचकांना अस्वस्थ करू शकली. अन्यथा तिच्या मृत्यूबरोबरच ही कथा अंतर्धान पावली असती.

रॉबर्ट जेम्स वॉलर यांनी ही अलौकिक कथा शब्दबद्ध केली तर लीना सोहोनी यांनी तिचा अत्यंत समर्थ मराठी अनुवाद करून वाचकांना जणू काही मूळ भाषेतल्या वाचनाची अनुभूती दिली, त्याबद्दल त्यांना द्यावेत तेवढे धन्यवाद कमीच आहेत. मेहतांनी हे अद्वितीय पुस्तक मराठी वाचकांना उपलब्ध करून दिलं, हे त्यांच्या लौकिकाला साजेसंच आहे.

काहीही असो. हे पुस्तक माझ्या कायम संग्रहात राहील आणि जेव्हा जेव्हा मला ते वाचावंसं वाटेल, तेव्हा तेव्हा ते मी वाचतच राहीन, हे मात्र नक्की.

— गिरीश लालचंद शहा, वारजे, पुणे

मो. ९८६०५६३१००

२ री आवृत्ती

॥ मल्लतगाथा ॥

लेखक
इंदिरा संत

किंमत : २८०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

...पहाटेची वेळ. एका डोंगरदरीत विसावलेले एक खेडेगाव. सर्व घरे साखरझोपेत असलेली. पण घरातील ओसरीशी वा पडवीशी एक ठाणवई मिणीमिणी उजळत असलेली. त्या प्रकाशात जात्याशी बसलेली एक मालन. एक मांडी घालून, एक पाय लांब सोडलेला. तिचा काकणांनी भरलेला हात जात्याचा खुंटा धरून जाते फिरवीत असलेला. दुसरा हात मधून मधून बाजूच्या सुपातील जोंधळे मुठीने घेऊन जात्याला भरवीत असलेला. जात्याचा तो मंद सुरातील घर घर असा वळणे घेणारा आवाज. दळतानाच्या हालचालींची मालनीची वळणदार लय आणि यात एकरूप झालेली ती मालन. जसे पीठ जात्यातून झरत जाते, तशा तिच्या ओठांतून शब्दकळ्या उमलू लागतात. ओव्यांमागून ओव्या गात असता दळण कधी संपते, तिला कळत नाही. त्या ओव्याही ओळीला ओळ जोडून, घोळून घोळून, उंच स्वरात गायच्या. ओवीच्या शेवटच्या ओळीच्या अखेरीस एक लांब असा हेल देऊन त्याच्या टोकानेच दुसरी ओवी उचलायची. या ओवीत काय नसायचे? अवघ्या स्त्रीजीवनाला त्यांनी स्पर्श केलेला असायचा. सुपली-कुरकुळीच्या खेळापासून घाण्याच्या बैलासारख्या ओढलेल्या कष्टांपर्यंत. न्हाणवलीच्या सुखद सोहळ्यापासून मरणवेळेच्या काळापर्यंत. शृंगाररसापासून ईश्वराशी जडलेल्या सौहार्दरसापर्यंत. पुत्रजन्मापासून वैधव्याच्या आकांतापर्यंत, जे जे म्हणून स्त्रीला भावले, ते सर्व या ओवीत आहे. ते एक अमृतानुभवाचे अथांग असे मानससरोवर आहे...

दयादीपिका फ्लॉरेन्स नाइटिंगेल

— रा. वा. शेवडे गुरुजी

सेनाधिकार्यांना फ्लॉरेन्सला तिथे राहण्याची परवानगी दिली. तिच्या साऱ्या पथकाला तात्पुरती का होईना राहायला जागा मिळाली. फ्लॉरेन्सना मनात देवाचे आभार मानले. त्यांनी आपल्या खोल्या केवळ स्वच्छच केल्या होत्या, असं नव्हे तर आपलं सर्व सामान योग्य ठिकाणी लावून खोल्यांच्या सुंदरतेत भर टाकली होती. जमिनीवर चटया अंथरल्या होत्या. दारांना आणि खिडक्यांना पडदे लावले होते. रात्री झोपण्यापूर्वी परमेश्वराची प्रार्थना करून सकाळी लवकर उठून ड्यूटीवर जाण्याचा इशारा तिनं आपल्या भगिनींना दिला होता.

ठीक सकाळी आठ वाजता फ्लॉरेन्स आपल्या पथकास बरोबर घेऊन प्रमुख डॉक्टरांकडे त्यांच्या ऑफिसमध्ये गेली. जाताना पायाखालची अत्यंत घाणेरडी जमीन, जखमी सैनिकांना तसंच जमिनीवर झोपवलेलं, रणांगणावरच्या गणवेशातच जखमी सैनिक कणहत होते. ओरडतही होते. ते घाणेरडं दृश्य पाहणं फ्लॉरेन्सला असह्य झालं. प्रमुख डॉक्टरांच्या खोलीत जाऊन तिनं त्यांना नमस्कार केला. ती म्हणाली, “डॉक्टर, गुड मॉर्निंग!”

आपली मान वर करून कपाळाला आठ्या घालत डॉक्टर उत्तरले,
“गुड मॉर्निंग! म्हणजे एकूण तुम्ही त्या नर्स. तुम्ही आता जखमी सैनिकांची शुश्रूषा करणार?”

“होय. ब्रिटिश सरकारनं आमची इथे गरज असल्यामुळे युद्धखात्याच्या मार्फत नेमणूक केली.”

“तुमची इथे काहीच गरज नाही.”

“का बरं?”

“हे रणांगण आहे. इंग्लंडमधलं एखादं सुंदर शहर नव्हे. अनेक संकटांना इथे तोंड द्यावं लागतं.”

“त्याची आम्हाला कल्पना आहे.”

“पण तुम्ही आम्हाला नको आहात. जशा आलात तशा इंग्लंडला परत जा. तसा रिपोर्ट मी सेनाधिकाऱ्याकडे कालच केला आहे.”

“ते आम्हाला माहीत आहे. त्यांनी इथे राहण्याची आम्हाला अनुमती दिली आहे. आम्ही इथे राहणारच. तुम्हाला आवडो न आवडो. आमच्या कामात चुका झाल्या किंवा आमची इथे गरज नाही, असं वाटल्यास आम्ही आपणहून परत जाऊ. मग तुम्हाला तसं सांगण्याची तसदी पडणार नाही.”

फ्लॉरेन्स नं व्यक्त केलेला दृढनिश्चय त्या डॉक्टरांना नवीनच होता. फ्लॉरेन्सला काढून टाकणं आपल्याला शक्य नाही, हे त्यांच्या लक्षात आलं. हाताखालच्या एका डॉक्टरला सारे वॉर्डस त्यांना दाखवायला आणि कामाची विभागणी करून द्यायला त्यांनी सांगितलं.

ते असिस्टंट डॉक्टर नर्सना घेऊन विविध वॉर्डसकडे जाऊ लागले. वॉर्डस हिंडून झाल्यावर फ्लॉरेन्स त्यांना म्हणाली, “डॉक्टर महाशय, एक विचारू का?”

“जरूर विचारा.”

“या फरश्या इतक्या घाण का आहेत? धुवायला पाणी नाही काय?”

“पाणी भरपूर आहे; पण घासायला ब्रशेस नाहीत.”

“जखमी सैनिकांना जमिनीवर का झोपवलंय?”

“भरपूर खाटा नाहीत.”

“त्यांचे गणवेष का बदललेले नाहीत?”

“त्यांना बदलायला कपडे नाहीत.”

“पण हे असं का?”

“कारण उघड आहे. पैशाची कमतरता.”

“मग तुम्ही पैसे मागवून का घेत नाही?”

“सरकारकडे तेवढं बजेट नसेल; परंतु मिस नाइटिंगेल, याबाबत तुम्ही मला विचारू नये आणि मी तुम्हाला सांगू नये. ते तुम्ही प्रमुख डॉक्टरना नाही तर सेनाधिकाऱ्यांना विचारा.”

“ठीक आहे, ते मी विचारीनच. इतकंच नव्हे तर आता इथे काय केलं पाहिजे आणि कसं केलं पाहिजे, हे माझ्या पूर्ण लक्षात आलं आहे.”

सर्व वॉर्डस पाहून आल्यावर निरनिराळ्या वॉर्डसवर आपल्या पथकातल्या

नर्सची विभागणी फ्लॉरेन्ससं केली. त्यांना त्यांच्या कामाची पूर्ण कल्पना दिली. शेवटी त्या सर्वांना उद्देशून ती एकच वाक्य बोलली,
“स्वच्छता म्हणजे प्रतिपरमेश्वर!”

फ्लॉरेन्स प्रमुख डॉक्टरना भेटायला गेली. सर्व वॉर्डस पाहिल्यानंतर आपलं झालेलं मत तिचं त्या डॉक्टरना सांगितलं. ती त्या डॉक्टरना म्हणाली,
“आम्हाला फरश्या पुसायच्या आहेत.”

“मग पुसा.”

“पण त्या घासायला ब्रश पाहिजेत.”

“किती लागतील?”

“तूर्त दोनशे पुरतील.”

“दोनशे?” डॉक्टर आश्चर्यानं म्हणाले, “पाच-पंचवीस ब्रश असतील. अधिक विकत घ्यायला आमच्याजवळ पैसे नाहीत.”

“भरपूर साबणही लागणार फरश्या धुवायच्या म्हटल्या तर!”

“थोडाफार साबण शिल्लक आहे; पण अधिक हवा असेल, तर कॉन्स्टॅंटिनोपलहून आणावा लागेल. साबणाच्या पैशाची कशीतरी व्यवस्था होईल.” फ्लॉरेन्सला घेऊन ते प्रमुख डॉक्टर सेनाधिकाऱ्यांकडे गेले. आपल्या वागण्याविरुद्ध बरीच तक्रार आता ते डॉक्टर सांगणार, हे फ्लॉरेन्सनं ओळखलं. त्यांना बोलण्याची संधी न देताच ती सेनाधिकाऱ्यांना म्हणाली, “कमांडर साहेब, डॉक्टर महाशयांच्या कृपेनं आम्ही सर्व बराकीतून जखमी सैनिकांना पाहून आलो. त्यांची अवस्था मोठी दयनीय आहे. हे शूर जवान लढाईतल्या जखमांपेक्षा इथल्या शुश्रूषेच्या हलगर्जीपणामुळेच मृत्युमुखी पडण्याचा फार मोठा धोका आहे आणि हा सैन्य व्यवस्थेवरचा फार मोठा कलंक ठरेल. जर का हे आपल्या देशाला कळलं, तर गहजब होईल. एकही जवान सैन्यात दाखल होणार नाही.”

फ्लॉरेन्सच्या बोलण्यानं सेनाधिकाऱ्याच्या हृदयावर जणू घाव घातला. ते अस्वस्थ झाले, स्वतःला सांभाळून ते उत्तरले,

“मिस नाइटिंगेल, या जखमी सैनिकांची काळजी घेण्याकरिता तुम्हाला काय काय हवंय त्याची यादी सांगा.” डॉक्टरांकडे पाहत ते म्हणाले, “कृपया आपण मिस नाइटिंगेल सांगेल, त्याप्रमाणे यादी करून घ्यावी.”

नाइटिंगेल बोलू लागली, “प्रत्येकी नग पाचशे – सदरे, गंजी, अंडरपॅट्स, ब्लॅकेट्स, ब्रश, साबण, काटेचमचे, प्लेट्स.”

“इतकं सामान आणायला आमच्याकडे बजेट नाही; पण आठ दिवसांत पैसे

मागवून आणल्यावर तुम्ही सामानाची खरेदी करा.”

“कमांडर साहेब, एक एक दिवस नव्हे तर एक एक क्षण मोलाचा आहे, हे आपण जाणत नाही का? काही सैनिक कॉलन्यानं ग्रस्त झालेले आहेत आणि अस्वच्छतेमुळे सैनिकांच्या जखमेत केव्हा सेप्टिक होईल, याचा नेम नाही. या सैनिकांना मुलं मानून आपण त्यांच्याकडे मातेच्या ममतेनं पाहा.”

फ्लॉरेन्स आपल्या राहत्या जागी आली. इंग्लंडमधून लोकांनी गोळा करून तीस हजार पौंड दिले होते. त्याची तिनं त्यांना काहीच कल्पना दिली नव्हती.

कॉन्स्टँटिनोपलला जाऊन लगेच दुसऱ्या दिवशी साऱ्या साहित्याची खरेदी करून ती आली. धान्य कमी पडत होतं, तेही तिनं आणलं. गरम आणि सकस अन्न रोग्यांना देणं आवश्यक होतं म्हणून तिनं तुर्की नोकर नोकरीला ठेवले. रात्रंदिवस काबाडकष्ट करून आठ दिवसांत तिनं स्कुटारी हॉस्पिटलमध्ये आमूलाग्र बदल घडवून आणला. तिनं बँडेजेस आणली होती. औषधंही आणली होती. मोठ्या ममतेनं तिनं सैनिकांच्या शुश्रूषेला प्रारंभ केला. सैनिकांना वाटू लागलं, जणू आपल्या दयाळू परमेश्वरानं ही देवताच आपल्या शुश्रूषेला पाठवून दिली आहे.

एके दिवशी असंच वॉर्डमध्ये निरीक्षण करत असताना एक नवीन जखमी सैनिक भरती झालेला तिला दिसला. ती त्याच्याजवळ गेली. तो वयानं तसा कोवळाच होता. सतरा-अठरा वर्षांचा असेल. ती त्याच्याजवळ गेली. त्याच्या कपाळावर मायेनं हात ठेवून ती म्हणाली, “केव्हा दाखल झालास?”

“काल संध्याकाळी.”

“कुठे जखम झाली आहे?”

“उजव्या गुडघ्याच्या खाली.” तो विव्हायला लागला.

“मी पाहू का तुझी जखम?”

“अवश्य.”

“तुझ्या पायाचं बहुधा ऑपरेशन करावं लागेल आणि कदाचित गुडघ्यातून पायही काढावा लागेल.”

डोळ्यात पाणी आणून तो म्हणाला, “सिस्टर, खरं आहे. डॉक्टर तसंच म्हणत होते.”

“बेटा, बिलकुल घाबरू नकोस. तू शूर आहेस. पाय काढावा लागला तरी तुझ्या जिवाला धोका नाही. मी खात्री देते तुला, नि असं पहा, तू आपल्या पितृभूमीसाठी जखमी झाला आहेस. सारं राष्ट्र तुझं उतराई राहिल.”

तो कोवळा जवान इतका घाबरला होता की, फ्लॉरेन्सनं त्याला दिलेला दिलासा

त्याच्या मनावर फारसा परिणाम करू शकला नाही. फ्लॉरेन्सला वाईट वाटलं. धीर देण्यासाठी ती पुन्हा म्हणाली, “बेटा, तुझं नाव काय?”

“ज्यो ग्रिम.”

“तुझ्या ऑपरेशनच्या वेळी मी तुझ्याजवळ उभी राहू का?”

“माझ्यावर फार उपकार होतील!” एका बराकीच्या कोपऱ्यात फ्लॉरेन्सनं तयार करून दिलेल्या जुजबी ऑपरेशन थिएटरवर ज्योला नेण्यात आलं. फ्लॉरेन्स तिथे गेली. डॉक्टरनी शंका विचारण्याच्या आतच ती त्यांना म्हणाली, “त्याच्याजवळ मी असावं, अशी त्याची इच्छा आहे.”

“माझी हरकत नाही.”

डॉक्टर जखम उघडी करत होते. ऑपरेशन करत होते. ज्योला यातना होत होत्या. फ्लॉरेन्स त्याच्या कपाळावर हात ठेवून त्याला धीर देत होती,

“ज्यो, अरे तू जवान ना? इंग्लंडचा जवान कधी घाबरत नसतो. बरं झालं तो भयानक जखमी पाय गुडघ्यातच काढला. अरे, आता तुला घाबरायचं काय कारण? मी आहे ना? आता शांत झोप. थोड्या वेळानं मी तुला गरमगरम कॉफी आणून देते.”

रात्री जेवण आटोपल्यावर अकराचा सुमार असेल. फ्लॉरेन्सला ज्योची आठवण झाली. ती दिवा घेऊन त्याच्या बराकीकडे चालली. काही सैनिक झोपले होते. काही अर्धवट झोपेत होते. काही कण्हत होते. काही धीरानं सारं काही सोसत होते. ज्योची खाट फ्लॉरेन्सनं कशी अचूक शोधून काढली. ज्योची झोप पार पळून गेली होती. ऑपरेशनमुळे त्याला वेदना होत होत्या. ज्योच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहत होत्या. फ्लॉरेन्स त्याला म्हणाली, “ज्यो, कसं वाटतं तुला?”

“पुष्कळ बरं वाटतंय. काय ही भयानक रात्र! झोप येत नसल्यामुळे आईची आठवण येते मला.”

“हे बघ, काही काळजी करू नकोस. उद्या मी सकाळी येईन ना त्यावेळी तुझ्या आईला पत्र लिहीन की, तुमचा शूर ज्यो लढाईत जखमी झाला. तो सुखरूप आहे. लढाई संपेल आणि तो पितृदेशी परत येईल. काही काळजी करू नका.”

ज्योचं दुःख कुठल्या कुठे मावळलं. ज्यो म्हणाला, “त्या पत्रात आणखी दोन वाक्यं लिहाल माझ्याकरता?” “हो दोनच काय, चार, तू सांगशील तितकी.”

तसल्याही अवस्थेत मुखावर स्मितहास्य आणून ज्यो म्हणाला, “तुम्ही शेवटी असं लिहा की, ज्योची काळजी घेण्यासाठी एक मायेची बहीण देवानं पाठवली. सख्खी बहीण करणार नाही, इतकं ती करते. तेव्हा तू मुळीच चिंता बाळगू नकोस.’

- २१ मार्च : जागतिक कविता दिन -

श्रीकृष्ण

मरी मरी जाय रगीर

त्रिवेणी

गोदुम

मयदेवरं

तिबी राबलि

मध्यची मारी

कविता दोघांचे

Postal Reg. No. PCW/086/2018 - 2020

RNI. No. MAHMAR/2000/02739

No. SDO/Pune City/SR/3/2018 - Date : 10/01/2018

Posting at Marketyard, PSO, Pune 411037

Publication Date : 09/03/2018

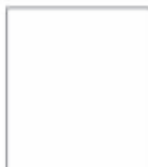
Posting Date : 11/03/2018

••••• आदर्जन वाचावे •••••

मेहता मराठी ग्रंथजगत

१९४१, सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी, बाजीराव रोड,
टेलिफोन भवन समोर, पुणे-३०. फोन-०२० २४४७६९२४

प्रति, _____

